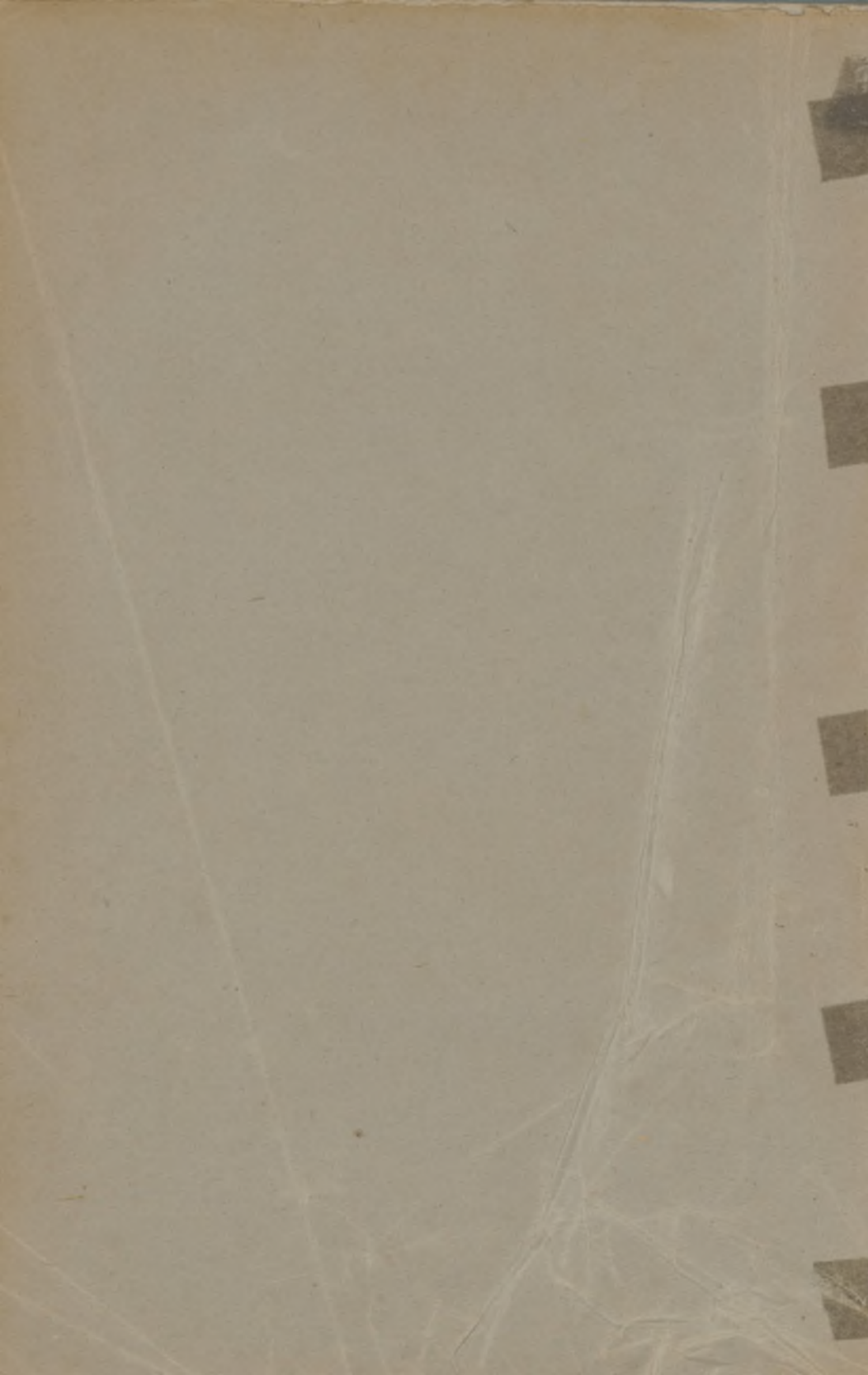

GESCHIEDENIS DER PORTUGEESCHE JODEN TE AMSTERDAM

1593—1925

DOOR

J. S. DA SILVA ROSA

AMSTERDAM — MENNO HERTZBERGER — 1925

VOORWOORD.

Reeds lang bleek mij, dat er behoefte bestond aan een Geschiedenis der Portugeesche Joden in Amsterdam. Wel waren verschillende tijdvakken in verdienstelijke monographieën duidelijk belicht, doch een doorlopende geschiedenis van de in vele opzichten zoo belangrijke Sephardische Gemeente bleef tot de vrome wenschen behooren.

Het was de uitgever van dit boek, die mij bij het naderend 250-jarig jubileum der Portugeesch-Israëlitische Synagoge en de herdenking van het 650-jarig bestaan van Amsterdam opwekte, mijn gedurende vele jaren gemaakte aantekeningen over dit onderwerp uit te werken, en zich bereid verklaarde het resultaat van mijn studie uit te geven.

Met het in het licht geven van dit boek op dit tijdstip heb ik een tweeledig doel. In de eerste plaats bij alle leden mijner gemeente belangstelling voor haar verleden en hoopvol vertrouwen in de toekomst op te wekken. Daarvoor heb ik den populair-wetenschappelijken vorm gekozen en geen noten in den tekst opgenomen die het lezen vaak bemoeilijken en het tot een minder genot maken. Hoe gaarne ook menig tijdvak en menige persoon door mij uitvoeriger ware behandeld, in het bestek dezer algemeene geschiedenis was dit niet mogelijk.

Om echter ook hun, die gaarne over eenig onderdeel iets meer willen weten, van dienst te zijn, heb ik achter elk hoofdstuk een literatuur-opgave geplaatst. Van de illustraties heb ik gemeend die te moeten uitkiezen, welke de belangrijkste personen op het gebied van kunst en wetenschap voorstellen, alsmede afbeeldingen der voornaamste gebouwen, welke vroeger, en thans nog, bij de Gemeente en haar instellingen in gebruik zijn en ons een voortreffelijk idee geven, niet alleen van de zeden en gewoonten onzer voorouders, doch ook van hun grootheid en macht.

In de tweede plaats heb ik getracht het aandeel, dat zij gehad hebben in de ontwikkeling van den groothandel en de kolonisatie, in kunst en wetenschap, op financieel en economisch gebied, te schetsen, en aan te toonen, dat zij in niet geringe mate hebben meegewerkt aan den bloei van Amsterdam in het bijzonder en van Nederland in het algemeen.

Bij het schrijven van dit boek mocht ik van verschillende zijden nuttige wenken en interessante gegevens ontvangen. De Heer S. Seeligmann, de bekende vorschcr op het gebied der Joodsche geschiedenis, had de welwillendheid, het handschrift door te zien en mij vele belangrijke wenken te geven. De Heer A. J. Mendes da Costa, Secretaris der Portugeesch-Israëlitische Gemeente, was zoo vriendelijk mij uit authentieke bronnen menige mededeeling te verstrekken. Ook Mr. Izak Prins, geen vreemdeling op Joodsch-historisch gebied, en dé als steeds welwillende Conservator der Bibliotheca Rosenthaliana, de Heer J. M. Hillesum, waren mij tot voorlichting.

Een oprecht woord van dank komt ook Parnassim der Portugeesch-Israëlitische Gemeente toe, die, evenals de Commissie tot het aanbieden van een huldeblijk aan de Synagoge, door het schenken eener subsidie de uitgave van dit werk in deze uitvoering meer mogelijk hebben gemaakt. De Heer A. Tailleur, Directeur-Uitgever van het Joodsche Weekblad „de Vrijdagavond” was zoo vriendelijk, een aantal cliché's ter reproductie af te staan. Ook hem zij daarvoor dank gebracht. Eindelijk betuig ik mijn erkentelijkheid aan mijn waarde vrouw, die mij steeds heeft aangespoord en ook het hare er toe heeft bijgedragen, dat dit boek thans heeft kunnen verschijnen.

Moge het tweeledig doel, dat ik mij gesteld heb, verwezenlijkt worden!

Amsterdam, 14 Mei 1925.

J. S. DA SILVA ROSA.

INLEIDING.

DE JODEN IN SPANJE — HUN TOESTAND ONDER DE OMAJADEN — VERANDERING ONDER DE CHRISTELIJKE HEERSCHAPPIJ — DE GELOOFSVERVOLGING IN 1391 — ONTSTAAN DER NIEUW-CHRISTENEN (MARRANOS) — DE INQUISITIE IN SPANJE — VERDRIJVING DER JODEN — IMMIGRATIE IN PORTUGAL — HUN TOESTAND ALDAAR — HUN VERBANNING — DE INQUISITIE IN PORTUGAL — EMIGRATIE NAAR DE NOORDEL. EN ZUIDEL. NEDERLANDEN — PLAKKATEN VAN KAREL V — UNIE VAN UTRECHT — DE EERSTE, DIRECT UIT PORTUGAL, TE AMSTERDAM AANGEKOMEN MARRANOS.

Reeds sedert overoude tijden waren Joden in Spanje gevestigd: of zij er reeds in Koning Salomo's tijd woonden, of tijdens de Maccabeeën, zooals sommige berichten melden, doet weinig ter zake; zeker is het echter, dat na de verwoesting van den Tempel, Titus en later Hadrianus de verbannen Joden daarheen overplante. Zij vonden in het schoone Spanje, dat in zijn klimaat zooveel overeenkomst met hun geliefd vaderland vertoonde, rust en verzachting van hun lijden. Als nijvere akkerbouwers waren zij zoowel door de Romeinen als later door de Westgoten geacht, terwijl zij met de overige burgers op gelijke lijn waren gesteld. Deze gunstige toestand hield op, toen het Katholicisme zijn banier ontplooidde en de geestelijkheid ook hier tot macht en aanzien geraakte.

Het streven van Reccared, na zijn overgang tot het Katholieke geloof, en van zijn opvolgers was, door eenheid van godsdienst in hun Rijk een politieke eenheid te vormen. Gaven de Joden aan den dwang van het oogenblik gevolg met de stille hoop, dat hun noodtoestand slechts van voorbijgaanden aard zou zijn, spoedig bleek, dat zij zich vergist hadden: de Westgotische Wet waakte in alle gestrengheid

er voor, dat zij, die uit dwang tot het Christendom waren overgegaan, onder alle omstandigheden daaraan trouw bleven. Dit had de gemoederen der Joden zóó zeer verbitterd, dat zij zich dadelijk met de Arabieren verbonden, toen deze de Westgoten onderwierpen (711). Nadat de Muzelmannen een volledige overwinning hadden behaald, namen de Joden ijverig deel aan de bevordering en de ontwikkeling der Arabische cultuur en kregen zij hun volle deel van alle zegeningen, die ná de vestiging van het Westelijk Kalifaat van Cordova door de Omajaden over het land kwamen. Zij wedijverden met de Mohammedanen in alle kunsten en wetenschappen en werden van geen recht en ambt uitgesloten. Geen wonder, dat het Spaansche Jodendom zich onder zulke gunstige omstandigheden tot grooten bloei kon ontwikkelen: Talmudstudie, dichtkunst, Hebreeuwsche taalkunde, filosofie en natuurwetenschap geraakten tot den hoogsten graad van ontwikkeling.

Het was een schitterende tijd, de tijd der Omajaden, maar *te* spoedig nam hij een einde. Reeds in de 13e eeuw kon het Westelijk Kalifaat geen tegenstand meer bieden aan de krachtig voortdringende Christen Koningen op het Pyrenee-sche schiereiland, en kwam Spanje dan ook weer onder Christelijke heerschappij. Maar ook door de Christen vorsten werd de bekwaamheid der Joden hoog gewaardeerd, hetgeen zich uitte in het groote getal Joden, dat hooge Staatsambten bekleedde. Zij immers waren thans de eenige inwoners, die den weg wisten in het labyrinth der talen en dialecten, welke van de Straat van Gibraltar tot de Pyreneeën werden gesproken. De toenemende invloed der Kerk bewerkte echter, dat de „ongeloovigen” langzamerhand uit dezen gunstigen toestand verdrongen werden.

Toen bleek, dat de Joden niet door godsdienstdisputen voor het Christendom konden gewonnen worden, werden zij meer en meer in de uitoefening hunner burgerrechten beperkt. In 1391 vond de eerste groote vervolging in Sevilla plaats, waarbij 30.000 Joden het leven verloren. In den eersten schrik zochten de overlevenden hun heil in den doop, met het vaste voornemen, tot het geloof der vaderen terug te keeren,

zoodra de storm zou zijn bedaard. Daarom bleven zij in het geheim de voorschriften van den voorvaderlijken godsdienst opvolgen, terwijl zij uiterlijk trouw het Christendom aangingen.

Tegen deze Schijn-Christenen of Marranos keerde zich vooral het fanatisme der geloovigen. In 15 verschillende plaatsen van het land werden Kerkelijke Rechtbanken (Inquisitie) ingesteld, welke bij duizenden de Marranos, die verdenking hadden opgewekt het Jodendom aan te hangen, kerkerden, folterden en verbrandden.

De Inquisitie in Spanje was niet van Spaanschen oorsprong: zij bestond reeds honderden jaren vroeger in Rome als zuiver Kerkelijke Rechtbank. In Spanje echter was zij meer een politiek dan een godsdienstig instituut. De Spaansche Jodenvervolgving was in de allereerste plaats een poging van het volk, om tot een nationale eenheid te geraken. Het aantal Joden in Spanje en Portugal bedroeg ongeveer een half miljoen op eene totaalbevolking van 5 tot 6 millioen. De handel, en daardoor een groot deel van het volksvermogen, was in hunne handen overgegaan, terwijl zij door afkomst, gewoonten en geloof, kortom door hun geheele cultuur, vreemd stonden tegenover de inheemsche bevolking. Er moest dus haast vanzelf een „Jodenkwestie” ontstaan; de gedwongen doop moest het krachtige middel zijn tot het verkrijgen eener nationale eenheid, en de Inquisitie het middel, over deze eenheid te waken. Daarom wordt begrijpelijk, dat de Inquisitie later als een nationalen en niet als een religieusen maatregel door de Portugeesche Koningen van den Paus moest afgedwongen worden, en dat de Jezuïeten, als de eigenlijke dragers der religieuse beweging uit dien tijd, steeds hare verbitterde tegenstanders zijn geweest.

„Spanje voor de Spanjaarden” beteekende echter een ontvolkt, roemloos Spanje.

De Nieuw-Christenen waren door huwelijk met de oudsten en voornaamsten der „grandes” verbonden: zij bekleedden de hoogste ambten in den Staat, ja zelfs in de Kerk. In twee of drie generaties zouden zij geheel zijn opgeslorpt. Maar de Inquisitie dreef hen terug in de armen van hun vroeger ge-

loof: de prikkel van gevaar verleende poëzie en heiligheid aan de ceremoniën, die zij voor een tijd hadden verwaarloosd. Het werd een heilige aspiratie, vooral onder de vrouwen, den marteldood op den brandstapel te sterven.

Eindelijk rijpte het plan, Spanje geheel van ongeloovigen te zuiveren; dit geschiedde, toen tusschen Ferdinand van Arragon en Isabella van Castilië een huwelijk werd gesloten, waardoor de eenheidsstaat, waarin een volledige eenheid van godsdienst moest heerschen, tot stand kwam.

Als dank voor de verovering der vesting Granada werden 2 Augustus (9 Ab) 1492 de Mooren en de Joden uit Spanje verdreven. Deze verdrijving, meenden de machthebbers, zou de oplossing brengen van het lastige politiek-economisch en sociaal-religieus probleem.

Meer dan 300.000 Joden moesten naar den pelgrimsstaf grijpen en verlieten met bloedend hart het land, dat hun bijna 15 eeuwen een dierbaar vaderland was geweest. De taal van het land, dat hen heeft verstooten, hebben zij tot in onzen tijd in Noord-Afrika en den Balkan bewaard.

Een deel der bannelingen begaf zich naar Napels; anderen naar Noord-Afrikaansche havensteden en Europeesch Turkije, in welke landen zij talrijke geloofsgenooten aantroffen. Velen echter, die nog de zoete hoop bleven koesteren, dat het verbanningsedict spoedig zou worden ingetrokken, vestigden zich in Portugal, om in dat geval dicht bij Spanje te zijn. Het verblijf aldaar werd hun onder eenige zware voorwaarden toegestaan: zoo mochten er slechts 600 families acht maanden blijven, terwijl elke vluchteling een som van acht gouden Cruzados (ongeveer 29 Gulden) moest betalen. Zij, die na den fatalen termijn het land nog niet hadden verlaten, werden tot slaven van den adel gemaakt. Alhoewel deze door Koning Manuel weder in vrijheid werden gesteld, was deze gunstige ommekeer slechts van korten duur: voor de toestemming tot zijn huwelijk met Isabella, de dochter van het Spaansche Koningspaar, moest hij aan hunne harde voorwaarde voldoen: *al de Joden (zoowel zij, die in Portugal geboren waren, als diegenen, die daarheen uit Spanje gevlucht waren, welke laatsten op 120.000 worden geschat,) moesten uitgewezen worden (1496).*

Ook in Portugal zien wij nu hetzelfde gebeuren als in Spanje na 1391: ook *hier* traden velen, om in het land te kunnen blijven wonen, *uiterlijk* tot het Christendom over; ook *hier* werd in 1536, om dezelfde overwegingen, de Inquisitie ingesteld, nadat Spanje en Portugal onder Philips II vereenigd waren. Het aantal Joden bedroeg n.l. na de immigratie één vijfde deel der bevolking, en zelfs na de verdrijving bestond één derde van den middenstand uit Marranos.

Toch kon, noch in Spanje, noch in Portugal, de verdrijving geheel worden doorgevoerd; in de eerste plaats door het groote aantal, dat binnen het bereik der Wet zou vallen, en in de tweede plaats wijl de overheid, toen de eerste aandrang voorbij was, zich niet wilde berooven van zoovelen, die door hun rijkdom en industrie zóó grooten steun verleenden aan de Kroon. Men liet dus de deur open voor den doop en, om de belangen van den Staat met die der Kerk te verzoenen, rekende men zich tevreden, als de onderdanen allen uiterlijk van hetzelfde geloof waren.

In Portugal ontpopte zich de Inquisitie als een uitgebreide spionage, die zich van het volk meester maakte: de laagste hartstochten werden opgezweept: men verraadde elkaar om de minst beteekenende daden (zooals het werken op Zondag, het schoonmaken van lampen op Vrijdag, de afkeer van varkensvleesch) bij de Inquisitie als geheime Joden, die in ontelbare menigte bij *auto da fé's* verbrand werden.

Tot nu toe was Portugal, sedert Vasco de Gama in 1498 den zeeweg naar Oost-Indië had gevonden, een wereldmogendheid geweest: onmetelijke schatten stroomden naar Lissabon, dat de eerste handelsstad van Europa werd. Ook aan Spanje bracht de 16e eeuw zijn macht, doch tevens, door uitputting, zijn ondergang.

Karel V, die in 1517 den Spaanschen troon besteeg, had niet alleen aan binnenlandsche onlusten het hoofd te bieden, maar ook vele oorlogen te voeren tegen Frankrijk, Italië, en andere landen. De hooge belastingen, die noodig waren om de oorlogskosten te dekken, richtten landbouw en nijverheid, en vooral den handel, ten gronde. Toen in 1580 Portugal met geweld met Spanje vereenigd werd (onder Philips II),

is ook *dit* land in den val van Spanje meegesleept.

De vervolgingen, die de Marranos hadden te ondergaan, brachten velen hunner ertoe, hun vermogen in handen te geven van geloofsgenooten in Turkije, Italië en de Zuidelijke Nederlanden, om hunne kapitalen in handelsondernemingen te steken. Voor het oog van de wereld waren zij dus schijnbaar niet vermogend, waardoor zij minder gevaar liepen, door de Inquisitie te worden lastig gevallen: want wat had zij, bij veroordeeling, aan de confiscatie van goederen, die niets of weinig opleverden?

Van de Marranos, die uit Spanje gevlucht waren, begaven zich reeds in het begin der 16e eeuw velen naar de Zuidelijke Nederlanden, vooral naar Antwerpen, waar menig koopman en bankier uit Lissabon een filiaal had opgericht. Dit deed den bloei van Antwerpen gestadig toenemen, zoodat zelfs Karel V in 1536 den Marranos verlof gaf, zich in de Nederlanden te vestigen.

Ook naar Amsterdam was het enkelen Spaanschen Marranos gelukt te ontkomen. Doch in 1532 vaardigde het Hof van Holland een „plakkaat” uit, waarbij het verbod, Nieuw-Christenen op te nemen, of met hen in eenige handelsrelatie te treden, welk plakkaat zij in 1549 hernieuwden. Daar dit weinig hielp, en zich integendeel voortdurend meer Marranos in de Nederlanden neerlieten, waardoor Spanje van zijn handel dreigende beroofd te worden, vaardigde Karel V eenige gestrengere „Plakkaten” niet alleen tegen hen, maar ook tegen ongedoopte Joden uit.

Zoo onderteekende hij in Gent den 17en van Hooimaand 1549 een „Plakkaat, inhoudende het wederroepen van de privilegiën voortijds geoctroyeerd den Nieuw-Christenen, en dat zij moeten vertrekken . . . op peijne van confiscatie van lijf en goed”, gericht tot den President en Raad in Vlaanderen; welk plakkaat het volgend jaar nog verscherpt werd. Alle Nieuw-Christenen, die gedurende de laatste zes jaar de Nederlanden hadden betreden, moesten het land binnen een maand verlaten. Ofschoon de magistraat van Antwerpen voor de Marranos tusschenbeide kwam, en er op wees dat hun stad door den uittocht der Portugeezen, die de beurs beheerschten

en veel inbrachten, haar ondergang zou tegemoet gaan, het hielp niets: zij moesten de plakkatēn openlijk bekend maken.

Hierdoor werd de stroom van emigranten gekeerd; maar toch bleven er, zoowel in Antwerpen als in Amsterdam, vele Marranos gevestigd. Zij vermeden echter zorgvuldig alles, wat aan hun afkomst en godsdienst kon herinneren, zoodat de inheemsche bevolking geen begrip ervan had, dat onder haar zich geheime Joden bevonden. Vele hunner, misschien wel allen, zijn onder Philips II, die de Plakkaten met alle gestrengheid toepaste, met de overige bevolking samengesmolten, waarvan er later zich weer velen tot het Jodendom bekeerd hebben. Reeds meer dan twee eeuwen vroeger spreken de Gasthuis-archieven van een „Jodenstraat” in Amsterdam, tusschen de Oude Brug en de Oude Kerk, welke naam er op wijst, dat er toen reeds Joden gevestigd waren, hoogstwaarschijnlijk geldwisselaars uit Italië, die later onder de overige bevolking zijn opgegaan.

De wreedheid, waarmede Philips II, en vooral zijn landvoogd, de Hertog van Alva, de hervormden bestreed, deed de Noord-Nederlandsche gewesten den titanenstrijd tegen Spanje aanbinden.

Prins Willem I, de grondvester van Neerland's onafhankelijkheid, gelukte het, zijn steeds gehuldigd beginsel van geloofsvrijheid in artikel 13 van de Unie van Utrecht (1579) te zien opgenomen: dat men niemand wegens zijn godsdienst zal mogen vervolgen of onderdrukken. Hiermede was in de Grondwet der Vereenigde Provinciēs ook voor de Joden vrijheid van godsdienst gewaarborgd.

Amsterdam, dat van 1567—1578 zwaar onder het Spaansche juk gebukt was gegaan, zou voor de vervolgte Marranos een blijvende rustplaats worden: dáár voelden zij hun leven en bezit verzekerd.

Het verlies van de Onoverwinnelijke Vloot had voor de Marranos in Portugal verstrekkende gevolgen: zij konden immers onder zooveel gunstiger omstandigheden dan hun voorgangers het land verlaten. Van 1580—1601 was de emigratie toegestaan, na vroeger uitdrukkelijk te zijn verboden. In 1593 vindt de eerste vestiging van Joden in Amsterdam

plaats: dat wil zeggen, dat in genoemd jaar een onafgebroken verblijf aanvangt, met het *openlijk* belijden van den Joodschen godsdienst.

Zij waren ook de eerste Marranos, die zich direct uit Portugal naar Amsterdam hadden begeven. Holland moest voor hen wel het Asyl worden: waarheen hadden zij zich anders kunnen begeven? Engeland, dat weliswaar geen Inquisitie kende, had sedert 1290, Frankrijk sedert 1394 den bekenners van het Jodendom den toegang ontzegd. De toestanden in Duitschland lokten in het geheel niet tot vestiging.

Naar Holland, het land van de ontluikende vrijheid en van den opkomenden handel, ging hun verlangen uit.

LITERATUUR.

M. Kayserling, Sephardim. Leipzig, 1859.

M. Kayserling, Geschichte der Juden in Portugal. Leipzig, 1867.

Mendes dos Remedios, Os Judeus em Portugal. Coimbra, 1895.

Graetz, Geschichte der Juden. Leipzig, 1907. IX⁴ p. 456 v.v. en p. 558 v.v.

J. Lucio d'Azevedo, Historia dos Christãos Novos Portugueses. Lisboa, 1922.

S. Ullmann, Studien zur Geschichte der Juden in Belgien. Antwerpen, 1909. p. 33 v.v.

M. Wolff, De eerste vestiging der Joden in Amsterdam, I. (in „Bijdr. voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde,” Den Haag, 1910)

H. J. Koenen, Geschiedenis der Joden in Nederland. Utrecht, 1843. p. 125 v.v.

E. N. Adler, Auto de Fé and Jew. Oxford, 1908. p. 9. v.v.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE VESTIGING DER PORTUG. JODEN IN AMSTERDAM TOT DE VEREENIGING DER DRIE GEMEENTEN (1593—1639).

LEGENDE EN GESCHIEDENIS — HOUDING DER OVERHEID — REMONSTRANTIE VAN HUGO DE GROOT — SYNAGOGES — BEGRAAFPLAATSEN — VEREENIGINGSLEVEN — SCHOOLINRICHTING — HEBREEUWSCHE BOEKDRUKKERIJ — ECONOMISCHE EN POLITIEKE VERHOUDINGEN — BEKENDE PERSOONLIJKHEDEN — INTELLECTUEEL LEVEN — WAPEN DER GEMEENTE.

Omtrent de eerste vestiging der Portugeesche Joden in Amsterdam zijn twee berichten tot ons gekomen, welke zonder twijfel beide een historischen kern hebben.

De bekende dichter- geschiedschrijver de Barrios geeft de oude overlevering aldus weer: Een Marraansche dame, Mayor Rodrigues, echtgenoot van Gaspar Lopez Homem, trachtte in Holland een toevlucht voor haar familie te zoeken. Toen een schip met eenige Marranos uit Portugal vertrok, vertrouwde zij het gezelschap haar zoon Manuel Lopez Pereyra en haar dochter Maria Nuñez toe, in gezelschap van hun oom Miguel Lopez (1593). De Engelschen, die toen in oorlog waren met Spanje (waartoe ook Portugal behoorde), maakten het schip buit en brachten de opvarenden als gevangenen naar Londen. Een Engelsche Hertog, op de zeldzaam schoone Maria verliefd, wenschte haar tot echtgenoot, maar zij sloeg zijn eervol aanzoek af om in Amsterdam het Jodendom te kunnen omhelzen. Elizabeth, koningin van Engeland, eveneens door haar schoonheid getroffen, liet haar in haar rijtuig door Londen rijden, om den inwoners het wonder harer schoonheid te toonen. Spoe-

dig werden de Marranos in vrijheid gesteld en konden zij zich ongestoord naar het doel hunner reis, Amsterdam, be-
geven. In 1598 volgde Mayor Rodrigues met haar zoon Antonio Lopez Pereyra en haar andere dochter Justa Pereyra en vond in hetzelfde jaar een dubbel huwelijk plaats: tus-
schen Manuel Lopez Homem uit Porto, toen 27 jaar oud, en zijn nicht Maria Nuñez uit Lissabon, toen 23 jaar oud en tus-
schen Francisco Nuñez Pereyra en Justa Pereyra (neef en nicht). Justa's echtgenoot nam na zijn besnijdenis den naam David Abendana aan (overl. 15 Februari 1625, be-
graven te Ouderkerk) en zijzelf dien van Abigail. Zij werden verblijd met de geboorte van een zoon, Manuel Abendana, die door zijn geleerdheid (hij was o.a. hoofd van drie aca-
demies) geëerd was. Mayor Rodrigues nam na haar terugkeer tot het Jodendom den naam Sara Abendana aan. Zij stierf 16 September 1624 en werd eveneens te Ouderkerk begraven.

Het tweede verhaal, dat het ontstaan der eerste Gemeente behandelt, is een klein gedrukt geschriftje, dat door Uri, kleinzoon van Mozes Uri ha-Levi in 1711 (herdrukt in 1768) is uitgegeven, vermoedelijk om als aanbeveling bij buiten-
landsche Sephardim te gelden en de aanspraak voor leden der familie ha- Levi als leden der Portug. Gemeente te bekrachtigen.

Het gebeurde eens, zoo vertelt dit geschriftje, dat twee schepen uit Spanje in Emden aankwamen. Tot de passa-
giers behoorden o.a. tien mannen en vier kinderen, die als Joden verbannen waren. Zij waren in het bezit van koop-
goederen, meubilair en huisraad, dat een groot kapitaal vertegenwoordigde. Eenige dezer vluchtelingen zagen op een tocht door de stad, dat een geslachte gans in het huis van Mozes Uri ha-Levi werd gebracht, en zij zagen met verwon-
dering, dat dit huis een Hebreeuwsch opschrift droeg, dat zij echter niet konden lezen. Hun gastheer wist voor zijn gasten de gans te verkrijgen en op hun vraag, hoe hij aan zulk een vet dier kwam antwoordde hij, dat hij het van den Jood had gekocht. Verbaasd vroegen de Spaansche vluchte-
lingen toen: „hoe, zijn er hier dan Joden?” „Ja,” antwoordde de herbergier, „hij heeft boven zijn deur een Hebreeuwsch

Portugeesch-Joodsche Geslachtswapens.

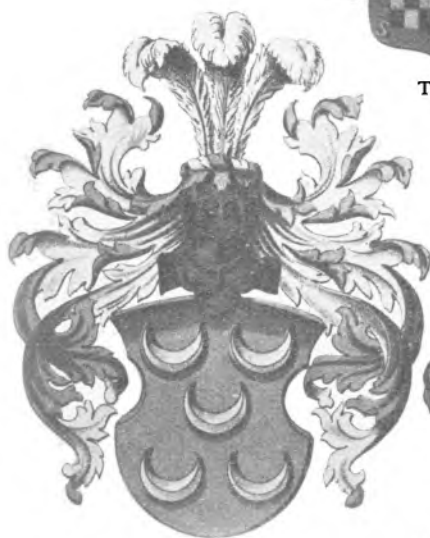
Suasso.

Teixeira.

Suasso da Fonseca.

de Pinto.

de Castro.

Henriques Pimentel.

opschrift." Twee der vreemdelingen begaven zich den volgenden dag naar het huis van den Jood, Mozes Uri ha- Levi geheeten, en begonnen in het Spaansch een gesprek met hem. Daar zij elkaar echter niet verstonden, werd Aron, de zoon van Mozes, erbij geroepen, om hun te woord te staan. Zij gaven hem hun verlangen te kennen, in het Jodendom te worden opgenomen, daar zij zonen Israëls waren. Mozes antwoordde toen, dat zulks in zijn stad, waar de Luthersche godsdienst overheerschend was, niet kon plaats hebben. Hij wees hun echter op een kaart van Amsterdam den Montelbaanstoren aan en raadde hun aan, in de nabijheid daarvan, in de Jonkerstraat, een huis te huren en een teeken aan te brengen, opdat hij het huis gemakkelijk zou kunnen vinden; terwijl hij beloofde, binnen twee of drie weken zelf daar te zijn. De vluchtelingen begaven zich toen naar Amsterdam, deden wat hun raadsman gezegd had en werden kort daarop gevolgd door Mozes Uri ha- Levi en zijn zoon Aron. Zij lieten zich besnijden en richtten een kamer in, waar zij dagelijks in gebed bijeen kwamen.

Vergelijkt men deze beide overleveringen met elkaar, dan ziet men, dat de eerste spreekt van een klein aantal Marranos waaronder zich ook eene dame bevond, die over Londen naar Amsterdam kwamen, terwijl het tweede verhaal spreekt van een gezelschap Spanjaarden, zonder dame, die over Emden hierheen kwamen. Ook de motieven der beide expedities zijn verschillend: terwijl de eerste overlevering uitsluitend de vrees voor de Inquisitie als oorzaak voor het verlaten van Portugal opgeeft, vindt men bij de tweede het handelsoogmerk als oorzaak der emigratie. Spanje en Portugal waren op het einde der 16e eeuw op weg, hun wereldhandel te vernietigen, terwijl het Calvinistische Holland, in opstand tegen deze landen, een nieuwe wereld opende voor het initiatief der kooplieden. Wij krijgen dan een gelukkig samenvallen van de belangen der emigreerende Portugeezen met die van de opkomende handelsstad Amsterdam.

In het vroege voorjaar van 1593 hadden de eerste Portugeesche Joden te Amsterdam voet aan wal gezet. Van Portugeesche Joden kan eigenlijk geen sprake zijn, hoogstens

van Portugeezen met Joodsch bewustzijn. De generatie hunner grootvaders, die in hun jeugd door het verbannings-edict van 1492 getroffen waren en die het nieuwe geloof in plaats van ballingschap hadden moeten kiezen, was nog in de Joodsche traditie onderwezen. Daar iedere mededeeling hieromtrent in het strengste geheim moest plaats vinden, ontving het geslacht hunner vaders slechts een weinig hiervan. De kennis der Hebreeuwsche taal, van den inhoud van Bijbel en Talmud, om van de Rabbijnsche literatuur te zwijgen, geraakte verloren, en het derde geslacht, dat der zonen, dat opgegroeid was in onderricht in de Katholieke dogmatiek, had van het Jodendom slechts een vage herinnering: het kende slechts eenigè, half begrepen, gebruiken. Dit is dan ook de reden, waarom uit de eerst aangekomen Marranos geen leeraren voor de jonge Gemeente konden worden gerecruteerd, doch dat een Duitsche Jood, een Ashkenaz, Mozes Uri ha- Levi uit Emden, hen in de functies van Mohel (besnijder), Chazan (voorlezer) en predikant, in de leer van het Jodendom onderwees.

De eerste Joden in Amsterdam durfden nog niet openlijk als zoodanig voor den dag te komen: te lang aan voortdurend gevaar blootgesteld, vonden zij het beter, in hun nieuwe woonplaats voorloopig onopgemerkt te blijven. Lang zou dit echter niet duren: buurtgenooten waarschuwden het Gerecht, dat zich in hun straat lieden ophielden, die zij voor geheime Katholieken en Spaansche spionnen hielden. Op den Grooten Verzoendag van het jaar 1596 werden zij, ten huize van Samuel Palache in het gebed vereenigd, door den Schout en zijn manschappen overvallen en Mozes Uri ha- Levi, zijn zoon Aron en Jacob Tirado gevangen genomen. Voor de Burgemeesters gebracht, wist Tirado, die zich van de Latijnsche taal bediende, de stedelijke overheid te overtuigen van het nut, dat de vestiging van kapitaalcrachtige kooplieden voor Amsterdam kon opleveren. De gevangenen werden in vrijheid gesteld en hun werd toegestaan, hun godsdienst ongestoord, zij het dan nog niet in het openbaar, uit te oefenen.

Zij schreven onmiddellijk dit gunstige resultaat naar hun

verwanten in Spanje en Portugal met het gevolg, dat velen de gevaarlijke vlucht aandurfd en zich hier nederlieten.

Op het Joodsche Nieuwjaarsfeest van het jaar 1597 werd de eerste Synagoge ingewijd, nadat de Gemeente den naam Bet Jaäcob (Huis Jacob's) had aangenomen als erkentelijkheid jegens Jacob Tirado, die zooveel tot de tot standkoming had bijgedragen. Deze eerste Synagoge stond aan de Houtgracht, thans Waterlooplein, tusschen Zwanenburgwal en Vloyenburgersteeg, schuin tegenover het gebouw der Firma de Vries van Buuren en Co. De eerste bestuurderen (Parnassim) dezer jonge Gemeente waren: Jacob Israel Belmonte, wien de verdienste toekomt, het eerst het vereischte getal van tien manlijke meerderjarige personen (Minjan) voor het gebed te hebben vereenigd, Jacob Tirado en Samuel Palache. Deze laatste had een veelbewogen leven achter den rug, waarvan wij slechts aanstippen, dat hij in 1609 tot agent of resident te Amsterdam van Mouley Zidai, koning van Marokko, werd benoemd. Bij Prins Maurits stond hij in hoog aanzien, en deze Oranje was hem vaak tot voorspraak. Toen Palache eens in Engeland werd gevangen gehouden, sprongen de Staten Generaal voor hem in de bres en wisten zij zijn invrijheidsstelling te verkrijgen. Hij overleed te 's Gravenhage in 1616; bij zijn ter aarde bestelling (die te Ouderkerk plaats vond), werd de lijkstoet in den Haag o.a. gevolgd door Prins Maurits, leden van de Staten Generaal en den Raad van State tot bij de brug voor de Houtstraat.

De geschiedschrijver de Barrios heeft de namen der eerste, gehuwde, leden der Gemeente bewaard:

1. Jacob Israel Belmonte,	9. Samuel Abraham Souza,
2. David Querido,	10. Jehosua Sarphati,
3. Jacob Tirado,	11. Jehosua Habbillo,
4. Samuel Palache,	12. Baruch Osorio,
5. Uri ha- Levi,	13. David Abendana Pereyra,
6. Jozef Palache,	14. Abraham Gabay,
7. Jacob Uziël Cardozo,	15. Ishac Franco Medeyros,
8. Ishac Gaon,	16. Moseh de Casseres.

Van enkele dezer personen volgen hier eenige bijzonderheden:

Jacob Israel Belmonte (overl. 4 Dec. 1629) was in 1614 één der commissie-leden, die de overeenkomst met de tweede Gemeente Neweh Salom in zake de begraafplaats te Ouderkerk tot stand bracht. Hij is ook bekend als dichter, die bij verschillende gelegenheden een sonnet heeft vervaardigd, alsmede een gedicht over de Inquisitie, waarin hij verschillende martelaren bezong. Zijn zoon Mozes beoefende de graveerkunst: zoo stak hij een portret zijner moeder Simcha Vaz, waarvan zich een uniek exemplaar op het archief der Portug. Isr. Gemeente bevindt.

De stammoeder der Familie Belmonte:
Simcha, vrouw van Jacob Belmonte.

Jacob Tirado begaf zich later naar Jeruzalem. De Synagoge bezit, als geschenk van hem en zijn vrouw Rachel, een antiek zilveren plaat ter versiering van de Wetsrol, welke op het Nieuwemaandsfeest uitkomt. Zijn aandenken wordt nog jaarlijks op den Verzoendag herdacht door het uitspreken van het gebed voor zijn zielerust („Hascaba”).

Aron Uri ha- Levi (overl. 1620) en zijn nakomelingen werden vereerd met het lidmaatschap der Portugeesche Gemeente als erkentelijkheid voor de diensten, welke hij den eerst aangekomen Sephardim heeft bewezen.

Jozef Palache volgde zijn broeder Samuel op als resident van den koning van Marokko te Amsterdam, welke waardigheid hij tot zijn dood in 1638 heeft bekleed.

Jozua Chabillo was één der stichters en eerste bestuurders der „Santa Companhia de dotar Orphas e Donzellas” (1615), evenals Jozua Sarphati.

David Abendana Pereyra is synoniem met Francisco Nuñez Pereyra, wien de Barrios eerst in 1598 te Amsterdam laat komen, zoodat hij in 1597 niet tot de eerste leden der Gemeente Bet Jaäcob kan hebben behoord.

Over het aandeel, dat Ishac Franco Medeyros had bij den aankoop der begraafplaats te Ouderkerk, zullen wij het later hebben.

De eerste Mohel (kerkelijk besnijder) der Gemeente was de meergenoemde Aron Uri ha- Levi, die 931 personen in het Verbond van Abraham heeft opgenomen; de eerste Rabbijnen: Jozef Pardo uit Saloniki (overl. 11 Oct. 1619) en Mozes ben Aroyo, die echter spoedig naar Konstantinopel vertrok en vervangen werd door Saul Levi Morteyra. De eerste voorlezer (Chazan) was Joseph Salom (Gallego), van wien een hebreuwsche liederen- en gebedenbundel tot ons is gekomen (gedrukt in 1628 bij Menasse ben Israel) en een zedekundig werkje in het Spaansch. Hij vertrok later naar Palestina, waar hij in 1624 overleed. Verder worden nog genoemd: Aminadab als eerste Wetschrijver (Sopher) en Dr. David Farrar en Dr. Simon Lopes Rosa (alias Abraham Farrar) als eerste geneeskundigen.

Het getal der uit Portugal gevluchte Marranos nam, op de gunstige berichten van hunne verwanten in Amsterdam, gestadig toe, vooral toen hun in 1601 was toegestaan, het land te verlaten, wat hun sedert 1567 zoo goed als onmogelijk was geweest. Het aantal emigranten schijnt dan ook zóó groot te zijn geworden, dat in 1610 weder het oude verbod werd uitgevaardigd.

De vele nieuw-aangekomenen vestigden zich in de nieuwe buurten, die aan den zuidelijken rand der toenmalige stad bij hare uitbreiding waren ontstaan, vooral op de Breestraat, Houtgracht en Vloyenburg. De Houtgracht was drie kwart van een eeuw het cultureel middelpunt der Portugeesche Joden: behalve de reeds genoemde Synagoge ontstonden hier (in 1620) de eerste schoollokalen en de bedehuizen der beide andere gemeenten.

In den beginne waren de Portugeesche Joden officiëel niet geduld, maar als het ware over het hoofd gezien. Toen

Remonstrantie oprijnde de vrede
 die op dat eendich van Holland
 ende Grooten Land
 dient gestelt op de Joden

Gunt andich ende saren, buntich ofte boer
 de onrecht ende vrede die onrecht
 ende de oeffen, fteur vrede van hien
 gedobring te saren door onrecht te vrede
 vrede hien te eand de hien te vrede
 hien eendich van de Joden van vrede
 ende van vrede. Dit een saren van
 quade onrecht dat saren quade vrede
 saren vrede vrede de Joden vrede
 Joden de vrede vrede hien vrede op
 vrede ende dat vrede vrede dat hien
 de vrede vrede vrede vrede op vrede
 onrecht vrede hien vrede hien vrede
 ende vrede vrede: vrede vrede op vrede
 vrede vrede hien vrede vrede
 op de vrede vrede ende vrede
 vrede vrede vrede vrede vrede
 vrede vrede vrede vrede vrede

Begin van Hugo de Groot's „Remonstrantie" (Concept-Jodenreglement, 1615).

echter hun aantal opviel. werd men voor de vraag gesteld,
 of te hunne opzichte bijzondere maatregelen moesten worden
 genomen. Vooral drong dit, omdat tijdens de geschillen

tusschen de Remonstranten en Contra-Remonstranten eerstgenoemden (wien de openlijke uitoefening van hun godsdienst was ontzegd) zich beriepen op de verdraagzaamheid, jegens de Joden betoond om hun godsdienst ongehinderd te kunnen belijden. Het gevolg hiervan was, dat de Staten van Holland in 1615 een Commissie benoemden ten einde een Reglement voor de „Joodsche natie” te ontwerpen. De vruchten hiervan waren twee ontwerpen, een van den Pensionaris van Rotterdam, Hugo de Groot, en een van Reinier Pauw, Burgemeester van Amsterdam. De inhoud van Pauw's ontwerp is tot nu toe onbekend gebleven, die van de Groot is ons bewaard gebleven door een copie uit den tijd, welke zich in de Bibliotheek van het Portugeesch Israëlietisch Seminarium „Ets Haïm” bevindt (zie afb. pag. 9). De beroemde rechtsgeleerde en Staatsman kweet zich van zijn taak door het opstellen van een „Remonstrantie nopen de orders, die in de landen van Holland en West-Friesland dienen gesteld op de Joden”. In de inleiding tot zijn belangrijk stuk verklaart Grotius, dat het een zaak van slecht inzicht is geweest, dat de Joden zonder voorafgaande regeling en tegen de oude plakكاتen in, in dit land zijn gekomen en door eenige steden met groote beloften van vrijheden waren opgenomen. Hij stelde drie principiële vragen: 1e of men de Joden hier te lande behoort te tolereeren; 2e of men hun vrijheid van godsdienst zal verleenen en 3e met welke middelen men op de beste wijze zal kunnen verhoeden, dat daaruit noch in godsdienstig noch in politiek opzicht moeilijkheden konden ontstaan.

De eerste vraag beantwoordt hij bevestigend, terwijl hij omtrent het tweede vraagpunt van meening is dat men, in tegenstelling met den Katholieken, den Joden zulks wel kon toestaan. De Katholieken, zegt de ontwerper verder, zullen hiertegen niets kunnen aanvoeren, daar zij, vooral in den kerkelijken Staat, den niet-Katholieken evenmin deze vrijheid gunden. Wat de derde vraag betreft, stelt Grotius een Reglement bestaande uit 49 artikelen voor, dat de voorwaarden bevat, waaronder de Joden zullen kunnen worden toegelaten met vrije uitoefening van hun godsdienst. In Amsterdam wil hij niet meer dan 300 Joodsche families

gevestigd zien. Van groot belang is zeker dat hij voorstelde, dat de Joden geen onderscheidingsteekenen behoeften te dragen. In geen politiek ambt, noch in dat van justitie of financiën zouden zij echter kunnen worden aangesteld; als notaris zouden zij alleen voor hun geloofsgenooten mogen fungeeren.

Ofschoon de verdraagzame geest, die uit deze „Remonstrantie” spreekt, gunstig afsteekt tegen dergelijke Jodenreglementen overal elders, zouden toch, als de bepalingen daarvan tot een besluit der Staten van Holland zouden zijn geworden, ook in Holland de Joden in hun menschzijn zijn getroffen.

De Staten besloten echter, geen algemeen geldig Jodenreglement vast te stellen, doch iedere stad de vrijheid te laten, geheel souverain te zijn over haar Joodsche inwoners, gelijk zij dit was over haar andere burgers. Dit nu was voor de Joden in Holland een groot geluk: want de stedelijke regeeringen, vooral die van Amsterdam, erkenden het groote voordeel, dat de Joden voor haar opkomenden wereldhandel konden opleveren. Om echter de Calvinisten gerust te stellen verbood de Regeering den Joden, tegen den Christelijken godsdienst te spreken of te schrijven, christenen tot het Jodendom te bekeeren en met de „dochteren des lands” te huwen.

En zoo waren de Joden hier niet vogelvrij; bestond er geen vastgesteld getal (*numerus clausus*) voor hun aantal of huwelijken; geen Jodenbelasting of lijftol, en konden zij, als ieder ander, bezit verwerven.

Vonden aan den eenen kant de Joden andere Regeerders dan overal elders, aan den anderen kant kregen de autoriteiten een geheel ander soort Joden te regeeren: de Portugeesche Joden, die zich nimmer, zooals de Joden in de andere landen, van de hen omringende niet-Joodsche cultuur hebben afgesloten, waren menschen van fijne beschaving en intellectuele ontwikkeling, die in hun vaderland als groothandelaren, officieren, artsen, schrijvers en dichters hadden uitgemaakt en die hun handelskennis en relaties hierheen overplantten. Een omgang van Joodsche geleerden met Christen kunstenaars en geleerden op voet van gelijkheid was een bijzonderheid die in de eerste helft der 17e eeuw buiten Holland nergens

werd opgemerkt. In het kort: geen der menschonteerende voorschriften, welke de Joden in bijna alle landen tot het einde der 18e eeuw drukten, bestond in Holland.

Het verbod der Regeering, zich met de overige bevolking te vereenigen, had voor de Joden voorzeker gewichtige voordeelen: hierdoor werd hun eigenaardigheid beter bewaard; geheel afgescheiden, sloten zij zich nauwer aan elkander, zoodat zij, hoewel spoedig in verschillende gemeenten verdeeld, met vereende krachten den strijd aanbonden tegen elke aanranding hunner verkregen rechten. Van groot belang was ook, dat de „Rémonstrantie” een weelderige levenswijze voorkwam, waardoor geen toestanden konden ontstaan, gelijk die in Spanje en Portugal door de luxe waren geschapen.

Bij nadere kennismaking verdwenen de vooroordeelen tegen de Portugeesche Joden meer en meer; bij menig Christen geleerde en kunstenaar gold het als een groote eer, met hen te verkeerem, zoodat zij met een zekere voorliefde werden behandeld. Spoedig telden zij 400 families, die in het bezit waren van 300 huizen.

Het voorbeeld van Amsterdam werd door verschillende andere steden en buitenlandsche vorsten gevolgd: uit nijd jegens den bloeienden handel van Hamburg wenschte ook Christiaan IV, koning van Denemarken, de vestiging van Portugeesche Joden in zijn landen aan te moedigen, om daardoor den handel tot ontwikkeling te brengen. Te dien einde wendde hij zich in 1622 per brief o.a. tot Parnassim te Amsterdam waarin hij de Portugeesche kooplieden uitnoodigde, zich in Glückstadt te vestigen, onder het genot van alle mogelijke vrijheden.

De Hertog van Savoye begunstigde de vestiging van Portugeesche Joden in Nice, terwijl de Hertog van Modena zich veel moeite gaf, hen in Reggio te krijgen.

De meeste Marranos vestigden zich echter, vooral na de uitwijzing uit Nantes (1615), in Amsterdam. Van hier uit trachtte een aantal Amsterdamsche Portugeezen, waaronder Belchior en Francisco Mendes (alias Abraham en Isaac Franco) en Michiel de Crasto (alias Michael Nehemie) zich in Haarlem te vestigen. In het begin van 1605 richtten zij

zich met een rekwest tot het stedelijke bestuur der Spaarne-stad, waarin zij schreven, dat zij „alhier wel zouden bēgeren te komen wonen . . . zoo zij met vrije openbare executie van hun religie en leer in de Synagoge mochten leven, als . . . ook eenige van hen te Alkmaar wonende is geaccordeerd.” De vrees, dat men bij inwilliging van dit verzoek ook den Katholieken meerdere vrijheid in de uitoefening van hun godsdienst zou moeten verleenen deed de vroedschap besluiten, het verzoek niet *officiēel* in te willigen, doch in het belang der stad de Joden *oogluikend* toe te laten. Dezen waren hiermede echter niet tevreden. Na advies te hebben ingewonnen van den Landsadvocaat Joh. van Oldenbarneveldt en den „Dienaar des Woords” Joannes Uyten Bogaert, kwam er in November van hetzelfde jaar tusschen de stedelijke overheid van Haarlem en de Portugeesche requestanten een overeenkomst tot stand, waarbij den laatsten algeheele vrijheid in de uitoefening van hun godsdienst werd toegestaan. Zoo mochten zij zich een Synagoge bouwen, een begraafplaats koopen, zouden zij op hun Sabbat- en Feestdagen niet voor het Gerecht kunnen worden gedaagd en zouden zij geen onderscheidingsteekenen moeten dragen. Verder zouden zij Hebreeuwsche boeken mogen drukken en een eigen vleeschhal oprichten. Daar deze vrijheden echter eerst van kracht zouden worden, indien zich minstens vijftig families zouden hebben neergelaten, is van een vestiging in Haarlem toen niets gekomen.

Terzelfder tijd vinden wij (Mei 1604) in de vroedschaps-resoluties van Alkmaar, dat aan Portugeesche Joden werd toegestaan, zich aldaar te vestigen, „ende soo gerustelick ende sekerlick blijven . . . als andere goede burgeren.”

Eenige jaren later (1610) komt, na onderhandeling tusschen Burgemeesteren van Rotterdam en eenige Portugeesche Joden, een overeenkomst tot stand, waarbij hun o. a. werd toegestaan, een Synagoge te bouwen. Dat ook bij de Rotterdamsche stedelijke overheid de handelsservaring der Portugeesche Joden en de voordeelen, welke hun toelating voor de stad konden opleveren, veel gewicht in de schaal legden, blijkt duidelijk uit de bewoordingen van hun voorstel

aan de Vroedschap, dat zij „tot vordering van de Traficque ende negotiatie binnen deze Stad dienstig vinden, de coopluyden van de Portugaelsche natie met eenige Privilegiën ende vrijheden” te begiftigen.

Ofschoon deze overeenkomst reeds na twee jaar werd ontbonden, waarschijnlijk omdat bepaald was, dat deze privilegiën eerst van kracht zouden zijn als zich minstens *dertig* families in Rotterdam zouden hebben gevestigd, werd hun in 1647, toen zich uit Antwerpen een aantal Portugeezen in de Maasstad hadden neergelaten (waaronder ook de familie de Pinto) „gegunt ende gegeven alle soodanige vrijdom ende voordeelen, als die van de Stad Amsterdam haar geeven.”

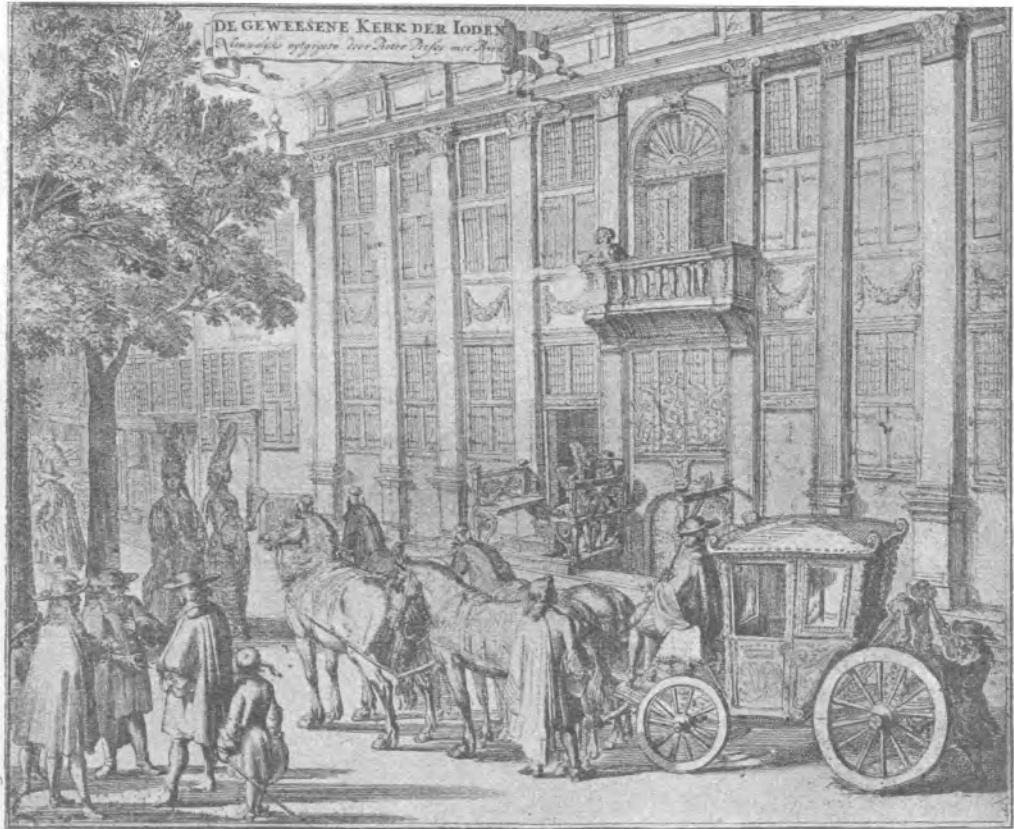
Deze laatste bijvoeging is zeker voortgesproten uit concurrentiegeest met de eerste Hollandsche stad, die haar handel tot grooteren bloei had weten te brengen door Joden in haar midden op te nemen.

Het kon niet anders, of onder zulke gunstige omstandigheden moest het aantal Sephardische Joden, vooral te Amsterdam, gestadig toenemen: ook uit Spanje kwamen Marranos aan, die zich in 1608 tot een afzonderlijke gemeente, Neweh Salom („Verblijf van den Vrede”) vereenigden. In de geschiedenis van het Joodsche Volk zien wij meermalen, dat lieden uit een zelfde streek zich bij elkaar aansloten en een afzonderlijke gemeenschap vormden: zoo telde b.v. Konstantinopel in de 17e eeuw 44 Gemeenten, doordat de bewoners van verschillende steden ook na hun emigratie graag bij elkaar bleven. Dat deze versnippering op den duur tot verzwakking moest leiden, werd, gelijk wij zullen zien, in Amsterdam dra begrepen.

Als stichter dezer tweede gemeente kan men Isaac Franco Medeyros beschouwen; haar bedehuis was eveneens aan de Houtgracht gelegen. Geestelijke leiders daarvan waren: Juda Vega, die echter spoedig naar Konstantinopel vertrok, daar hij hier geen gelegenheid vond voor de verspreiding van zijn groote Talmudische bekwaamheden; Isaäc Uziel (van 1610 tot zijn overlijden in 1622), die als Hebreeuwsch taalkundige en dichter uitmuntte, en zijn leerling Menasse

ben Israel (van 1622 tot aan de Vereeniging der drie gemeenten in 1639), over wien wij nog nader zullen spreken.

Tien jaar later, in 1618, ontstond uit een aantal ontevreden en een derde Gemeente, Bet Israel. De oorzaak van

Het gebouw „de Herschepping” (thans Feestgebouw „Waterloo”) dat van 1618—1639 als Synagoge der Gemeente Bet Israël en van 1639—1675 als Bedehuis der drie Verenigde Gemeenten dienst deed.

dit conflict is te zoeken in de omstandigheid, dat één der Parnassim, Dr. Abraham Farrar (alias Simon Lopez Rosa) de autoriteit der Philosophie stelde boven die van den Talmud en der Kabbala, welke laatste leer toen onder de Joden in Amsterdam veel beoefenaren en aanhangers telde. Zoo

vrijzinnig had hij zich getoond, dat hij iemand, die de vereischte kundigheden daartoe miste, had gemachtigd, als ritueel slachter (Shoget) op te treden. Daar de Chagam Isaac Uziel in scherpe bewoordingen iedere tekortkoming op godsdienstig en ritueel gebied hekelde, zonder met de eigenaardige geestestoestanden dezer „nieuwe” Joden rekening te houden, verwekte zijn strengheid groote onteyredenheid. Naast ijverige aanhangers kreeg de Chagam ook verbitterde tegenstanders, die zich eindelijk afscheidten. Zij kozen zich tot hun Rabbijn David Pardo, zoon van den vroeger genoemden Jozef Pardo, die zich beter bij de levenswijze zijner gemeenteleden vermocht aan te sluiten en die het aannemen van dit ambt bij de nieuwe Gemeente verontschuldigde met het argument, dat hij daardoor uitbreiding van tweedracht wilde voorkomen. Met groote omzichtigheid streefde hij naar de verwezenlijking van zijn ideaal: de vereeniging der drie Gemeenten, wat hem in 1639 gelukte. Hij heeft zich bovendien verdienstelijk gemaakt door de oprichting der rentelooze voorschotbank Chonen Dalim (1625) en door zijn Spaansche vertaling van het populaire godsdienst-philosophisch werk Chobat ha-Lebabot (1610).

Ook de Synagoge dezer derde Gemeente stond op de Houtgracht, waar het Gebouw „de Herschepping” (feestgebouw „Waterloo”) thans is gevestigd. (Zie afb. p. 15)

Naast David Pardo waren leden van het Rabbinaatscollege: Samuel Tardiola (1619), die echter spoedig naar Jeruzalem vertrok en Isaac Aboab da Fonseca, van 1626 tot de Vereeniging der drie Gemeenten, over wien later.

Deze drie Gemeenten leefden in eendracht samen voort. Haar belangrijkste aangelegenheden vinden wij besproken in een vergadering, waarin de „Mahamad” van alle drie „Kehilloth” samen kwamen.

Zoo b.v. bij gelegenheid, dat bij de „Senhores Quinze” (de 15 Parnassim der drie Gemeenten; elke Gemeente werd door een college van vijf Parnassim bestuurd) klachten van de Hahamim waren ingekomen, dat de leden der Gemeenten zich schuldig maakten aan de „zeer groote zonde” („grandissimo peccado”) hun geschillen te onderwerpen aan de

rechtspraak van niet-Joodsche rechters, wat in strijd was met de gewoonten van „al onze broeders in de plaatsen, waar zij zijn gevestigd.” Om zulks tegen te gaan, en ook om het voortdurend lastig vallen van de „Heeren dezer Stad” te vermijden, werd de jurisdictie gebracht bij de gedeputeerden der drie gemeenten en werd bij strenge straffen verboden, klachten bij de stedelijke rechters in te dienen.

Toen Schepenen der stad bij de Portugeesch-Joodsche autoriteiten klachten indienden over jongelui, die zich op straat niet behoorlijk gedroegen, en daardoor aan de rustige burgers aanstoot gaven, voelden de Parnassim der drie Gemeenten het aan hun verantwoordelijkheid verplicht, in elk der drie Synagoges bekend te maken, dat geen der gemeenteleden zich gewapend op straat zou mogen vertoonen; dat, indien zij gestraft zouden worden wegens vergripen tegen de landswetten, niemand te hunne gunste zou mogen spreken en dat, tot afschrikwekkend voorbeeld, de namen der gestraften in de drie Synagoges zouden worden bekend gemaakt.

In het sluiten en erkennen van huwelijken was den Portugeeschen Joden groote vrijheid gegeven. In de „Puiboecken” vinden wij uit de jaren 1598 slechts *twee* huwelijken van Portugeesche Joden opgeteekend, uit 1599 geen enkel, 1600 *drie*, 1601 geen enkel, 1602 *één*, 1603 geen enkel, 1604, 1605 en 1606 telkens *twee*, 1607, 1608, 1609 en 1610 telkens *één*, 1611 geen enkel, 1612, 1613, 1614 telkens *één*, 1615 geen enkel, 1616 *drie*, 1617 *vier*, 1618 *twee*, 1619 *één*, 1620 *twee* en 1621—1622 geen enkel. In deze vijf en twintig jaren zouden dus slechts 31 huwelijken gesloten zijn, iets dat bij de toenemende bevolking onmogelijk is.

Van de jaren 1616 tot 1628 zijn ons het aantal der te Ouderkerk begravenen bewaard gebleven, en wel:

1616: 4 (3 vrouwen en één kind)

1617: 35 (18 kinderen, 9 vrouwen en 8 mannen)

1618: 24 (7 kinderen, 10 vrouwen en 7 mannen, waarvan één Hoogduitsche Jood)

1619: 31 (18 kinderen, 5 vrouwen en 8 mannen)

- 1620: 46 (26 kinderen, waarvan 1 Hoogd., 14 vrouwen en 6 mannen)
 1621: 40 (28 kinderen, waarvan 3 Hoogd., 6 vrouwen en 6 mannen, waarvan 1 Hoogd.)
 1622: 44 (22 kinderen, waarvan 1 Hoogd., 14 vrouwen, waarvan 1 Hoogd. en 8 mannen)
 1623: 56 (28 kinderen, waarvan 2 Hoogd., 1 Engelsch, 15 vrouwen, waarvan 1 Hoogd., en 13 mannen)
 1624: 77 (29 kinderen, waarvan 1 Hoogd., 27 vrouwen en 21 mannen, waarvan 2 Hoogd.)
 1625: 42 (15 kinderen, waarvan 1 Hoogd., 15 vrouwen en 12 mannen)
 1626: 27 (15 kinderen, 8 vrouwen en 4 mannen)
 1627: 27 (9 kinderen, 15 vrouwen en 3 mannen)
 1628: 32 (15 kinderen, waarvan 1 Hoogd., 10 vrouwen [waarvan één van buiten gebracht] en 7 mannen)

Gedurende deze dertien jaren zijn dus (met aftrek der niet-Portugeezen en de van buiten gebrachte) de lijken van 461 personen (220 kinderen, 148 vrouwen en 93 mannen) op de begraafplaats te Ouderkerk ter aarde besteld. Al zullen velen hiervan wel niet te Amsterdam zijn overleden, het kolossaal aantal kinderen (wellicht gestorven door de ontberingen op den langen tocht naar Amsterdam?) wijst toch op een grooter aantal huwelijken, dan het bovengenoemde getal van 31.

De Portugeesche Joden lieten echter hun huwelijken *uitsluitend* door hun Rabbijnen voltrekken, hetgeen blijkt uit een document van het jaar 1622, waarbij eenige Portugeesche vrouwen door den substituut Haen gedaagd werden voor de Magistraat van Amsterdam, die haar mededeelde, dat haar huwelijken onwettig waren omdat zij zich niet aan de formaliteiten der Wet hadden gestoord.

De „Mahamad” diende toen eene remonstrantie in waarin hij uiteenzette, dat sedert de aankomst der „natie” alhier hare huwelijken steeds volgens het Mozaïsch ritueel waren gesloten, zonder meerdere politieke solemnisatie, zooals zij in de overige plaatsen, waarin zij waren toegelaten, pleegden te doen. Als redenen voor het overtreden der Staatswet

gaven zij op, dat het geen gebruik bij de „natie” is, dat de meisjes *alleen* op straat gingen en dat zij de landstaal niet verstonden. Parnassim verzochten derhalve, den aangeklaagden haar schuld te vergeven en voor het vervolg toe te staan, dat de Portugeesche Joden hunne huwelijken zouden mogen sluiten ten overstaan van een notaris of een Secretaris, die de Portugeesche taal verstond en daartoe speciaal gemachtigd was. De stedelijke overheid bepaalde hierop, dat „in het trouwen van de Joodsche natie gehouden en gevolgd zal worden de voet, die in 't trouwen van degenen, die van de Menonisten gezindheid zijn”, met dien verstande, dat die echtparen, waarvan man en vrouw nog in leven waren, die niet op het stadhuis waren getrouwd, binnen één maand 's Woensdags aldaar moesten verschijnen om voor twee Schepenen hun huwelijk te doen voltrekken en een Secretaris als hun adjunct bekend te maken. Van die echtparen, waarvan de man of de vrouw reeds overleden was, moest de overlevende op het Stadhuis het huwelijk bekend maken. De huwelijken, die na dien tijd zouden worden gesloten, moesten steeds op het stadhuis, naar de gewone regels, plaats hebben.

Dat deze bepaling goed werd opgevolgd blijkt wel uit het feit, dat voor het volgende jaar (1623) *vijftien* Portugeesche huwelijken in de „Puiboeken” zijn opgeteekend.

De drie Gemeenten bezaten samen één begraafplaats. Daar de stedelijke overheid den pas aangekomen Joden den afstand van een stuk grond voor begraafplaats had geweigerd, waren zij genoodzaakt, een rustplaats voor hun dooden elders te zoeken. Na veel moeite gelukte dit in 1602, toen zij bij Alkmaar, op de grens der dorpen Groet en Schoorl, een stuk land tot begraafplaats in eigendom verkregen. De groote afstand en de hindernissen, welke de bevolking hun in den weg legde (zoodat de Hooge Raad dikwijls moest tusschenbeide komen) deden Parnassim der beide toenmalige Gemeenten Bet Jaäcob en Neweh Salom omzien naar een meer nabij gelegen terrein: in 1614 waren zij zoo gelukkig, dat in Ouderkerk aan den Amstel te vinden. De begraafplaats te Groet bleef nog in gebruik, tot het nieuwe terrein gereed was,

waarna het gebeente van hen, die aldaar begraven waren, naar Ouderkerk werd overgebracht. Het eerste lijk, dat op

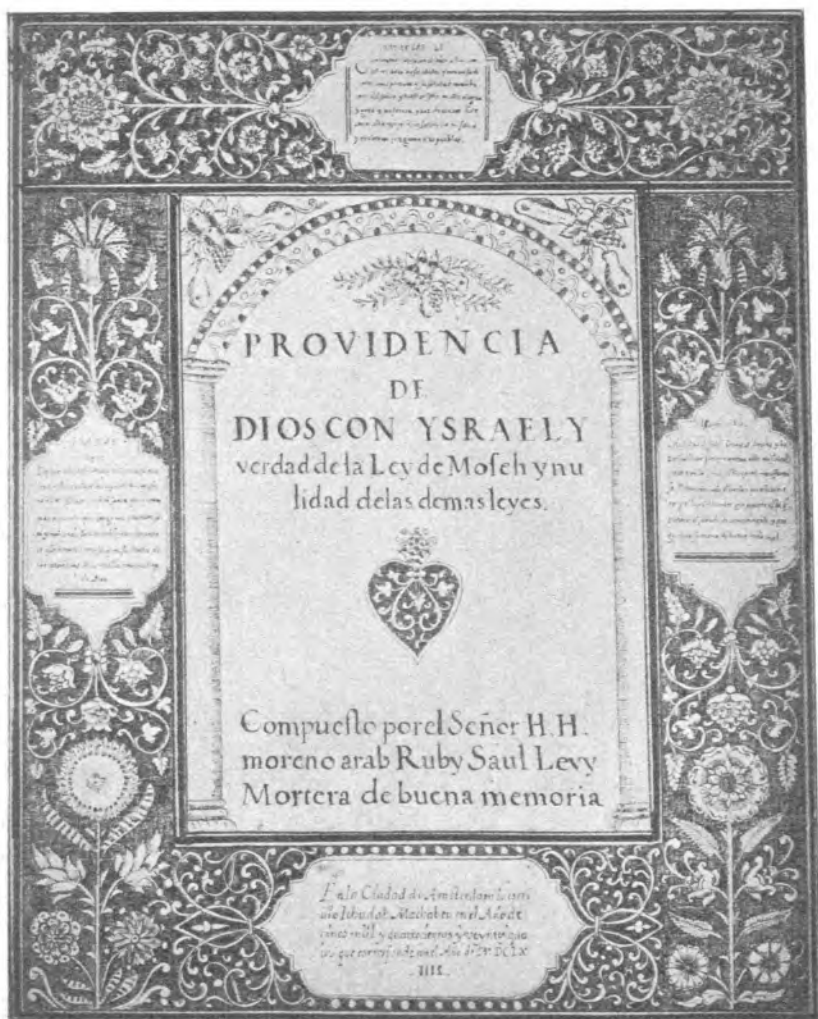

Titelblad van Morteyra's „Providencia de Dios con Ysrael", geteekend door Michael Lopez (1719).

de nieuwe begraafplaats werd ter aarde besteld, was van Jozef, kind van David Senior, op 11 April 1614.

Doch ook te Ouderkerk verzette zich de bevolking tegen het aanleggen eener Joodsche begraafplaats: zij diende bij

den Magistraat en de Regeering bezwaren in, teneinde de uitvoering van het plan te verhinderen. De Portugeesche

Titelblad van Morteyra's „Providencia de Dios Con Ysrael...". Penteekening van Jehudah Machabeu (1664).

Joden zonden daarop een deputatie onder leiding van Isaâc Franco Mendes (alias Francisco Medeyros) naar de

Regeering, welke deputatie succes had: de Staten in den Haag machtigden hen, eene begraafplaats aan te leggen.

Dit gunstig resultaat deed echter de vijandige houding der dorpsbevolking nog toenemen; zelfs de dorpsschout veroorloofde zich menige inmenging en matigde zich een macht aan, welke hem in het geheel niet toekwam. In 1618 trad daarom de Regeering, om hare beslissing de noodige erkenning te doen erlangen, krachtig op tegen het willekeurig gedrag der dorpsautoriteiten: zij gaf den Joden wederom het recht hun dooden in Ouderkerk te begraven onder voorbehoud echter, dat de lijken zonder ceremonieën en „in alle stilte” zouden worden ter aarde besteld. De Portugeesche Joden begroetten deze tegemoetkomende houding der hoogste gezaghebbers met groote vreugde, daar dit hun menige onaangenaamheid bespaarde en hen ook voor een deel van drukkende uitgaven bevrijdde. Immers, tot nu toe moesten zij voor iedere kerk, waarlangs zij hun dooden voerden, een zeker bedrag betalen: vóórdat zij echter in het ver afgelegen Groet waren aangekomen, hadden zij talrijke kerken te gedenken. Eerst in 1721 werd deze bepaling op verzoek der Parnassim opgeheven, bij gelegenheid dat het lijk van een Portugees, die in Arnhem overleden was, naar Ouderkerk werd overgebracht.

Voor zijn vele belanglooze bemoeiingen inzake het koopen en inrichten der begraafplaats wordt Isaäc Franco Medeyros nog steeds elken Sabbat-middag in de Synagoge herdacht bij het uitspreken van het gebed voor de Zielsrust („Has-caba”).

Al waren de Portugeesche Joden in Amsterdam nog niet in één Gemeente vereenigd, toch bestond er een sterke band tusschen hen in de vele vereenigingen en academies (Jesiboth). Met enkele hiervan willen wij nader kennis maken.

In 1609 stichtten 18 leden der Gemeente Bet Jaäcob de Vereeniging „Bikur Cholim” (Ziekenbezoek) met het doel, zieke gemeenteleden te bezoeken, hun, zoo noodig, geneesmiddelen te verschaffen en bij overlijden den nabestaanden hulp en bijstand te verleen. Het bestuur (eveneens „Par-

nassim" genoemd) bestond uit vier leden en een penningmeester („Thezoureiro"); in 1615 werd, door het toetreden der Gemeente Neweh Salom, de bemoeiingsfeer zeer uitge-

Het voormalige Zieken- en Oude Vrouwenhuis in de Rapenburgerstraat (1834—1916)

breid. Doch tengevolge van oneenigheid moest deze band weer worden verbroken en behoorde dit Instituut weder aan de Gemeente Bet Jaäcob alleen. De leiding berustte bij bekende en geziene persoonlijkheden, zooals Bento (Baruch)

Ozorio, Dr. David Farrar en Jacob Israel Belmonte. In 1639 kwam deze Gebroederschap den Vereenigde Gemeenten ten goede. Van 1834 af werden de zieken in het toen gestichte Ziekenhuis „Meshib Néfes” (Rapenburgerstraat hoek Rapenburg) verpleegd; eerst in 1850, toen de zorg voor de zieke gemeenteleden naar het college van Parnassim overging, werd Bikur Cholim opgeheven.

Van groote beteekenis, ook nog in onze dagen, is de Gebroederschap „Santa Companhia de Dotar Orphas en Donzellas”, in den volksmond de „Sortes” (= loten) genoemd. Zij werd op aansporen van Jacob Coronel uit Hamburg door den eersten Chagam Jozef Pardo in 1615 in het leven geroepen. Bij haar oprichting telde zij slechts 20 leden, maar het ledental nam zóódanig toe, dat dit in 1683 reeds 400 was, terwijl de Vereeniging toen in het bezit was van een kapitaal van f 50.000.

Telken jare, op Purim Susan, den 2en dag van het Lotenfeest, worden in de Synagoge, ten overstaan van den Chagam der Gemeente en Bestuurderen, met inachtneming van het eeuwenoude ceremoniëel uit de familieleden der lidmaten door het lot eenige meisjes aangewezen, die in het bezit van een huwelijksgeld worden gesteld, dat naarmate den graad van bloedverwantschap is vastgesteld. Eén der eerste voorwaarden is dat zij, die een huwelijksgeld heeft getrokken, met een Sephardischen Jood trouwt.

Tegenwoordig is het lidmaatschap voor elk lid der Portugeesch Israëli. Gemeente opengesteld tegen een inkoopgeld van f 100—.

Van onschatbare waarde voor hen, die financiëele hulp behoeften, was de Instelling „Chonen Dalim”, in 1625 door de Rabbijnen David Pardo en Saul Levi Morteyra, in vereeniging met David Cohen Henriquez opgericht. Zij verschaftte rentelooze voorschotten op lange termijnen, tegen zekerheidsstelling. In elk der drie Gemeenten bestond een dergelijke voorschotbank, welke een gemeentelijke subsidie ontvingen. In 1639, bij de vereeniging der drie Gemeenten, smolten deze drie banken eveneens samen en bleven deze gecombineerd voortbestaan tot 1690. Later heeft het „Leenfonds”, dat

nog ten huidigen dage zijn zegenrijk werk verricht, haar taak overgenomen.

Ook de thans nog bestaande Gebroederschap „Berith Jitschak” voert haar bestaan op tot den oorsprong der Gemeente. Haar doel is, bij de armen in de kosten van den besnijdenis-maaltijd te voorzien en de noodige ingredienten voor de besnijdenis te verschaffen.

Voor vrouwen, die het leven aan eene *dochter* schenken, zorgt de Vereeniging „Mishpat ha-banot”, opgericht in 1730.

Voor hen, die door zeeroovers waren gevangen genomen (wat in de 17e eeuw bij de vele handelsreizen nog al vaak gebeurde), zorgde de Vereeniging „Captivos” (vrijkoopding van onschuldig gevangenen of tot slaven verkochten) door het noodige losgeld bijeen te brengen. Ook deze Vereeniging dagteekent uit den tijd der vestiging.

Bij de komst der Hoogduitsche Joden alhier (1636) werd door eenige Portugeesche jongelui de Vereeniging „Shaäre Shamaïm” („Poorten des Hemels”) opgericht, om den vluchtelingen eenigen tijd huisvesting te verleen. Het eerste tiental dezer Hoogduitsche Joden leenden van Francisco Gomez da Costa en Isaac Muscato twee Heilige Wetsrollen, om hun Synagoge-diensten naar behooren te kunnen inrichten.

Van vóór 1639 dateert ook het thans nog werkzame fonds „Vestiaría dos Talmidim” („kleeding voor de schoolkinderen”) dat den behoeftigen leerlingen der Godsdienstschool van kleeven voorziet.

De eerste academie (Hebreeuwsch: *Jesiba*), uitsluitend Wetstudie beoogende, werd door Chagam Saul Levi Morteyra na het overlijden van Jacob Israel Belmonte in 1629 opgericht onder den naam: „Reschit Chogma” („Begin der Wetenschap”).

Gedenkpenning, geslagen ter gelegenheid van het 300-jarig bestaan der „Santa Companhia de dotar Orphas e Donzellas” (1915).

Geen dezer Instellingen echter heeft zóó krachtig bijgedragen tot de intellectueele ontwikkeling der Gemeente als de Genootschappen „Talmud Tora” en „Ets Haïm”.

De Gemeente Bet Jaäcob nam reeds dadelijk na haar ontstaan de zorg voor het onderricht der jeugd op zich. Te dien einde werd de Vereeniging „Talmud Tora” opgericht, welke in 1616 vereenigd werd met het Genootschap „Bikur Cholim” onder een gezamenlijk bestuur. De nieuw ontstane Vereeniging, eveneens „Talmud Tora” genoemd, kreeg een veel ruimer werkterrein doordat zij in haar program opnam alles, wat tot het Godsdienstonderwijs en de Wetstudie in den ruimsten zin des woords behoorde, waardoor dus de beide toenmalige Gemeenten van een lang niet gemakkelijke taak ontheven werden. De eerste Parnassim waren Abraham Gabay, David Abenatar en de als dichter bekende Rohiël Jéssurun (alias Paulo de Pina). In 1620 werden door het Genootschap twee huizen gehuurd, in de nabijheid van de gang, waarnaast de Synagoge der Gemeente Bet Jaäcob gelegen was (het huis „Antwerpen”, op de Houtgracht), om als schoolgebouw te worden ingericht. De eerste leeraar was Jozef Salom Gallego uit Saloniki, de Chazan der Gemeente Bet-Jaäcob, die o.a. verplicht was, de jeugdige leerlingen te onderrichten in de eerste beginselen tot de vertaling der Propheten, en in de verklaring van Rashi op den Pentateuch. Voor zijne beide ambten genoot hij een salaris van f 540.— benevens vrije woning en tegemoetkoming in de reiskosten van zijn gezin naar Amsterdam (1619). Begin 1621 werd Jacob Jeuda Leon als leeraar („Rubi”) benoemd, om dagelijks gedurende zes uren de jonge kinderen te onderrichten in het aanvankelijk onderwijs in het Hebreeuwsch lezen. Deze Leon, afkomstig uit Hamburg, kreeg later een groote vermaardheid door zijne kunstig bewerkte afbeeldingen van den Salomonischen Tempel en zijn gereedschappen, waarover hij, in het Hebreeuwsch en Spaansch; ook eenige werkjes heeft geschreven. Hieraan had hij zijn bijnaam „Templo” te danken. Zelden kwam een geleerde reiziger naar Amsterdam, die niet Templo's afbeelding in diens woning ging zien.

Eenige maanden later werd de Chagam Saul Levi Morteyra

als leeraar aan de Inrichting benoemd, om dagelijks zes uren onderricht in den Talmud te geven.

Deze nieuwe leerschool was de eerste Joodsche academie, waarin een zeker systeem en eene geregelde volgorde in de leervakken werd ingevoerd; zij was tegelijkertijd een lagere en een hoogeschool, gratis toegankelijk zoowel voor de kinderen der armen als voor die der rijken.

In 1637 werd de Gebroederschap „Ets Haim” opgericht, om aan de uitblinkende studenten een toelage te verstrekken en om te voorkomen, dat de bekwaamste leerlingen ontijdig hun studie zouden afbreken. Tot de eerste leden behoorden o.a. Michael d’Espinoza, die in 1635 als Parnas van Talmud Tora had gefungeerd, met zijn beide zonen Isaac en Baruch. De naam van zijn laatstgenoemden zoon (Benedictus, den later beroemd geworden wijsgeer) is in de ledenlijst doorgeschrapt, zeker nadat de ban over hem was uitgesproken, waardoor hij buiten de Gemeente was geplaatst.

De wijze, waarop in de Portugeesche Gemeente te Amsterdam het onderwijs was georganiseerd, strekte tot voorbeeld van andere Gemeenten en wekte bij geleerde vreemdelingen, die Amsterdam bezochten, een gevoel van oprechte bewondering. Deze modelschool zond haar leerlingen als Rabbijnen naar Hamburg, Londen, Bayonne, West-Indië, Brazilië en andere deelen van Amerika. Zoowel de bekende Rabbijn Shabbatai Sheftel Hurwitz, die Amsterdam in 1642 bezocht, als de niet minder, ook als bibliograaf, bekende Shabbatai Bass uit Praag, die zich in 1680 alhier ophield, schreven in hun werken vol geestdrift over het onderwijs aan deze school. Het Genootschap gaf, van 1728—1808, de antwoorden der studenten op de hun opgegeven vragen in druk uit. De Bibliotheek van „Ets Haim” bezit hiervan twaalf deelen, een bijna volledige collectie. Daar van elk dezer decisiën slechts een vijftien-tal, later twaalf, werden gedrukt, zijn deze zeer zeldzaam geworden.

De Phoenix, het oudste wapen der Portugeesche Gemeente, vóórdat het Pelikaan-symbool werd genomen.

Dit is slechts een greep uit de zeer talrijke vereenigingen met pieuse, weldadige of wetenschappelijke strekking, welke in de eerste helft der 17e eeuw in Amsterdam waren opgericht. Daarnaast vond men de niet minder talrijke „academies” gewijd aan de beoefening der Hebreeuwsche, Spaansche en Portugeesche poëzie.

De overheid beschouwde de Portugeesche Joden als een aparte nationale Gemeenschap („die van de Portugeesche Joodsche Natie”) met het gevolg, dat zij slechts bij uitzondering het poortersrecht konden verwerven, dat dan echter niet op hun kinderen overging. Daardoor konden zij in geen gilde worden opgenomen, wat hun het uitoefenen van een ambacht practisch onmogelijk maakte.

Van het beginsel, dat door de stedelijke regeering van Amsterdam in 1632 was aangenomen: „de Joden, al zijn ze burgers, mogen geen poortersneringe doen” was alleen uitgezonderd datgene, wat noodzakelijk was voor de uitoefening van hun godsdienst (slager, en dergelijke). Ook de studie aan de hoogeschoolen was hun practisch onmogelijk, daar zij geen taatsambt konden bekleeden en niet als advocaat konden worden aangesteld. De uitoefening der geneeskunde was hun wél toegestaan; Joodsche apothekers waren eveneens toegelaten, doch mochten geen geneesmiddelen aan Christenen verkoopen. Dit laatste was louter een economisch machtsmiddel: de met drukke praktijk gezegende Joodsche geneesheeren verwezen hun Christen patiënten bijna steeds naar Joodsche apothekers.

De Portugeesche Joden voelden de uitsluiting uit de gilden niet zoo erg: zij waren zelden ambachtslieden of kleinhandelaars. Vandaar, dat zij zich tegen deze bepalingen, die korten tijd later voor de Duitsche Joden zoo drukkend bleken, niet krachtig hebben verzet. Dit had echter later allernoodlottigste gevolgen: toen de groothandel kwijnde en de kapitalen slonken, waren zij zonder geld en zonder vakkennis. Hiervan was het pauperisme het gevolg, dat omstreeks het midden der 18e eeuw opkwam.

Tot de weinige industrieën, waarin wij Portugeesche Joden

aantreffen, behoort de Hebreeuwsche boekdrukkunst. In Amsterdam waren alle factoren aanwezig, die een bloeiende ontwikkeling der Hebreeuwsche typographie en van den boekhandel konden begunstigen: een talrijke, steeds toenemende, intellectueele bevolking, een uitgebreid handelsverkeer, ruime godsdienstvrijheid en geen censuur. Gelijktijdig met het in verval raken der eens zoo bloeiende Hebreeuwsche drukkerijen in Venetië, en in het algemeen in het Zuiden en Oosten van Europa, werd in Amsterdam door den Rabbijn Menasse ben Israel de grondsteen gelegd voor een typographische ontwikkeling, zooals alleen Venetië heeft kunnen aanwijzen.

De voortbrengselen der Amsterdamsche drukpersen werden spoedig in het buitenland zóó geroemd, dat wanneer men daar een boek drukte, waarvan men de schoonheid der letter wilde aanprijzen, men op den titel zette: „gedrukt met Amsterdamsche letters”. Talrijk zijn echter de drukken, waar boudweg het titelblad als aanbeveling zegt: „gedrukt te Amsterdam”, ofschoon de kenner reeds bij eersten oogopslag kan merken, dat zij aldaar niet zijn gedrukt.

Het eerste te Amsterdam gedrukte Hebreeuwsche boek is een dagelijksch gebedenboek volgens den Portug. ritus, dat 1 Januari 1627 de drukpers van Menasse ben Israël verliet, uitgegeven door Abraham Sarphati en Dr. Efraim Bueno, gecorrigeerd door Chagam Aboab. Een exemplaar van dit boek is zelfs in Amsterdam niet aan te wijzen. In deze drukkerij verschenen, behalve werken van den schrijver zelf, Spaansche en Hebreeuwsche uitgaven van Bijbel, Pentateuch, Gebeden en de Mishna. Zij ging later op zijn zonen Jozef en Samuel over en bestond juist 30 jaar.

Eenige maanden later richtte Daniel da Fonseca eveneens een Hebreeuwsche drukkerij op, welke echter slechts weinig heeft voortgebracht.

Een groote vermaardheid verwierven zich de voortbrengselen uit de drukkerij van Emanuel Benveniste, uit Venetië afkomstig, die van 1641 tot ongeveer 1659 werkzaam was. Vooral zijn uitgave van den Babylonischen Talmud (1644—

48), die de plaatsen bevat, welke in vroegere uitgaven door de censuur waren geschrapt, is van hooge wetenschappelijke waarde. Als titelversiering gebruikte Benveniste een portaal uit prismatisch gevormde steenen en als drukkersmerk een ster, leeuw en burcht. Vele drukkers hebben later deze titelversiering nagebootst.

Gelijktijdig met hem was slechts korten tijd (1644—1645) Elia Aboab als bezitter eener Hebreeuwsche drukkerij werkzaam.

Het meest beroemd zijn echter de voortbrengselen uit de drukkerijen der Athiasen geworden.

Jozef ben Abraham Athias (overl. 1700), geboortig uit Lissabon, was van 1658—1693 als drukker en lettergieter werkzaam. Bij vergelijking met die zijner

Wapen van „Ets Haim“

Poolsche en Duitsche geloofsgenooten kan men in zijn drukken duidelijk den rijken, fijnen Portugees van den armen, eenvoudigen Duitschen en Poolschen drukker onderscheiden. Zijn uitgaven van Bijbel en Pentateuch worden nog thans door hun sierlijkheid en nauwkeurigheid hoog gewaardeerd. Vooral zijn Hebreeuwsche Bijbel, in 1661 gedrukt, (waarvan de oplaag van 3000 exemplaren binnen korten tijd was uitverkocht) en in 1667 herdrukt, heeft hem, vooral in niet-Joodsche kringen, een welverdiende reputatie verschaft. De Staten Generaal vereerden hem daarvoor met een gouden ketting en medaille.

Zijn zoon en opvolger, Emanuel Athias (tot 1709), legde o.a. Maimonides' Godsdienstcodex Mishné Tora op de pers, welke druk tot de sierlijkste Hebreeuwsche drukken behoort, die er bestaan.

Een ander lid dezer drukkersfamilie was Abraham b. Raphael Chizkija Athias (1728—1741). In 1761 werden de typen en vormen der Athias-drukkerijen aangekocht door de drie zonen van den bekenden drukker Salomon Proops.

De bekendste Hebreeuwsche drukkerij-bezitters onder de Portug. Joden waren verder: David ben Abraham de Castro

Tartaz (1660—1695), die ook veel Spaansch en Portugeesch heeft gedrukt, en die zijn opleiding ontvangen had als letterzetter bij Jozef, den zoon van Menasse ben Israel (1647); Netanel Foa (1702—1715), die eenige malen als titelversiering hetzelfde vignette gebruikte als op de vroegere Foa-drukken in Sabionnetta, n.l. twee leeuwen rondom een boom, met Davidsschild; Mozes Mendes Coutinho (1695—1711); Mozes ben Israel Dias (1695—1715), en Jacob Chajim b. Mozes Raphael de Cordovo. Deze laatste was na zijn vertrek uit Brazilië eerst als letterzetter bij Athias en andere drukkers werkzaam. Van 1692—1703 bezat hij een eigen drukkerij en gaf o.a. de Spaansche „Opuscula” van de Barrios uit. Na hem vinden wij nog Arón ben Salomo Antunes („Newe Heregraft gegenüber die Plantage”) van 1717—±1725.

Een tweede nijverheid, waarin wij Portugeesche Joden aantreffen, was de suikerraffinaderij. In 1656 werd, met goedkeuring der stedelijke overheid, doch onder eenigszins drukkende voorwaarden, door Abraham en Isaác Pereira aan de „N. Houtgracht over Vloenburg” (thans Waterlooplein 11—13, welk gebouw nog een Hebreeuwsch gevelinschrift vertoont) een suikerraffinaderij opgericht, welke tot 1664 heeft bestaan.

Deze Isaác Pereira heeft nog in een ander opzicht bekendheid verkregen: in 1644 richtte hij een academie op, waarvan hij als leider (Rosh) benoemde Menasse ben Israel, waardoor deze van zijn plan afzag, zich naar Brazilië te begeven om aldaar, door het drijven van handel, zijn slechten financiëelen toestand te verbeteren.

Een jaar later (1657) werd op „het hoeckerf van Marcken” door Salomon, Mozes en Isaác del Pina een suikerbakkerij opgericht, welke tot 1669 heeft bestaan. Een derde fabriek bezat Isaác Mocatta (1659) aan den Zwanenburgwal (thans Nr. 38—40).

Verder legden de Portugeesche Joden zich reeds spoedig na hun vestiging op de diamant-industrie toe. Door de perfectie bewerking en de uitstekende opleiding heeft deze industrie, die nog tegenwoordig te Amsterdam grootendeels door Joden wordt uitgeoefend, een wereldreputatie

verkregen. Zeker is het, dat zich reeds in 1615 hier ter stede Portugeesche Joodsche diamantsnijders bevonden. Een gilde voor diamantbewerkeren bestond toen niet, zoodat deze industrie een vrij handwerk was. Wel werd later, in 1748, door de Christen diamantbewerkeren een poging aangewend om tot zoodanig gilde te geraken, doch deze poging om de Joden uit dit vak te weeren, mislukte volkomen.

Naast de diamant-industrie ontwikkelde zich een uitgebreide handel in juweelen: in het eerste gedeelte der 17e eeuw stonden leden der familie Curiel en Duarte (de Paz) als groote juweliers bekend.

Na het boven verhaalde is het niet te verwonderen, dat de Portugeesche Joden bijna uitsluitend op den groothandel, waaruit vanzelf de geldhandel voortsproot, waren aange-wezen.

Nog steeds kan niet nauwkeurig worden vastgesteld, van hoeveel invloed de vestiging der Portugeesche bannelingen op de ontwikkeling van den Nederlandschen handel is geweest; dat deze echter niet gering was, blijkt uit vele gegevens. Zij immers waren het, die den handel van Portugal naar Amsterdam overbrachten, welke stad Lissabon als markt-plaats voor specerijen verving. Terzelfder tijd erfde Amsterdam met Rotterdam en Vlissingen den zeehandel van Antwerpen, welke door godsdienstvervolging vernietigd was. Zoo-wel de Joden, verjaagd uit het Iberische Schiereiland, als de Protestanten, uit Brabant en Vlaanderen verdreven, zouden de meest actieve elementen voor den Hollandschen rijkdom worden.

Voor al met de kustlanden der Middellandsche Zee, den Levant en het hart van Syrië bezaten de Portugeesche Joden veel verbindingsen, voornamelijk met hun aldaar gevestigde geloofsgenooten. De Nederlanden en Marokko hadden verschillende punten van overeenkomst, welke hen tot een nauwere aaneensluiting moesten brengen: beide landen waren beziel met een zelfden afkeer van Spanje; de reeds zeer lang bestaande handelsrelaties tusschen de Joden in Marokko en de andere Noord Afrikaansche landen met hun geloofsgenooten in

Spanje en Portugal werden in Amsterdam opnieuw aangeknoopt en leverden groote winsten op. Behalve uit den Barbarijschen handel trokken zij ook veel voordeel uit de omstandigheid, dat zij vaak voor de bewapening der schepen de noodige voorschotten gaven, waardoor de Hollandsche schepen veel meer door de Barbarijsche zeeroovers ontzien werden dan die van andere naties. Waren Hollandsche zee-lieden in handen van zeeschuimers gevallen, vaak waren het Portugeesche Joden, die hen loskochten. Geen wonder, dat men onder hen vele leveranciers van oorlogsbehoeften aantreft: de voornaamste waren Francisco Vaez de Leon, Aron en Abraham Querido, David Belmonte en David Israel.

De meest voorkomende handelsartikelen waren: luxe-artikelen, edelgesteenten, graan, wol, vlas, zijde en koloniale producten. Vele schepen waren door Portugeesche Joden bevracht of hadden Joodsche commiezen aan boord: David Leon Machorro, Salomon en Juda Cordovero waren bekende reeders. Zóó groot was de beteekenis van den handel der Portugeesche Joden, dat de Hollandsche Consul te Tunis, Lamberto Verhaer, in 1612 aan de Staten Generaal een memorie toezond waarin hij hun verzocht „attestatie van dat de Joden ofte Portugiezen in de Vereenichde Provinciën vrij mogen wonen onder H. H. M. protectie ende in deselve wel getracteert (goed behandeld) werden.” Dit zal wel dáárin zijn oorzaak hebben, wíjl de Consul de Joodsche groothandelaren in Tunis gunstig voor de Hollanders wíldé stemmen.

Het pleit zeker wel voor hun bekwaamheid op het gebied van handelskennis en handelsrelaties, dat het aantal Portugeesche makelaars, door de stedelijke regeering aangesteld, en dat in de eerste jaren der 17e eeuw slechts twee bedroeg, in 1612 werd uitgebreid tot 10 (op een totaal van 50). Vooral is dit te opmerkelijker als men bedenkt, welk een gering percentage de Joden toen van de bevolking uitmaakten. In 1645 steeg het aantal Portugeesche makelaars tot 30, in 1657 tot 50, op welk getal ze tot 1720 bleven.

Als importeurs verschijnen op een lijst uit 1646/7 de volgende Portugeesche Joden: Bento Osorio (met een waarde van f 70.000 en een uitvoer-cijfer van f 32.000); Rufi Gomes

Barbosa, met een waarde van ruim f 28.000, Francisco Vaez de Crasto (bijna f 27.000) en Juda Toro (bijna f 17.000).

Één der merkwaardige dingen, die Sir William Temple, één der bekendste Engelsche diplomaten uit de 17e eeuw, die ook langen tijd Gezant in den Haag was, opmerkte was het feit, dat de Spaansche en Portugeesche Joden overal de Spaansche en Portugeesche taal op hun kinderen overplantten.

Het „Jeruzalem van het Noorden", of het „Klein Jeruzalem," gelijk Amsterdam zoo treffend genoemd wordt, telde in dit tijdvak een groot aantal dichters, artsen en geleerden, waarvan wij slechts een klein aantal nader kunnen beschouwen.

David Jessurun, die voor de Spaansche Inquisitie naar Amsterdam was uitgeweken, had zich reeds op jeugdigen leeftijd als een geboren dichter geopenbaard, weshalve hij door zijn tijdgenooten „el Poeta nino" („de kleine dichter") werd bijgenaamd. Een sonnet, door hem vervaardigd toen hij, vol geestdrift, Amsterdam voor het eerst aanschouwde, is ons door de Barrios bewaard gebleven. Een ander lid dezer familie, de reeds meermalen genoemde Rehuël Jessurun, muntte eveneens in de dichtkunst uit. Hij was in Lissabon geboren en schijnt voor den geestelijken stand bestemd te zijn geweest. In 1599 ondernam hij een reis naar Rome, om daar in een klooster te gaan. Zijn neef, Diego Gomez Lobatto (na zijn terugkeer tot het Jodendom Abraham Cohen Lobatto genaamd) gaf hem een aanbevelingsschrijven mee voor Dr. Elias Montalto, den lateren lijfarts van Maria de Medici, die toen in Livorno woonde. Hierin verzocht hij hem, Paul de Pina van zijn plan af te brengen. Het gelukte Dr. Montalto den jongen geestelijke tot het Jodendom terug te voeren. Onder den naam Rehuël Jessurun keerde hij naar Portugal terug en begaf zich later in gezelschap van Lobatto naar Brazilië, vanwaar zij zich naar Amsterdam begaven. In 1624 vervaardigde hij zijn „Dialogo dos montes", dat in hetzelfde jaar, op het Wekenfeest, in de Synagoge der Gemeente Bet Jaäcob werd opgevoerd. In 1767 werd dit stuk te Amsterdam door den druk bekend gemaakt.

Het opvoeren van dramatische voorstellingen in de Synagoge schijnt meermalen te hebben plaats gevonden: later zag men echter in, dat een Bedehuis daarvoor niet de juiste plaats was, en werd in het Huishoudelijk Reglement voor de Vereenigde Gemeenten in 1639 de bepaling opgenomen (art. 16) dat dusdanige voorstellingen of voordrachten niet in de Synagoge mochten worden gehouden.

De Chazan David Abenatar Mello bracht eenige jaren in den kerker der Inquisitie door totdat hij, na hevige folteringen, in 1611 in vrijheid werd gesteld. Dadelijk keerde Mello het land der verdrukking den rug toe en begaf zich naar Amsterdam. Nauwelijks van zijn pijnen hersteld, vatte hij het plan op, als dank aan God een volledige Spaansche Vertaling der Psalmen te leveren, welk plan hij ook volvoerde. In 1626 zag deze vertaling, die hoog gewaardeerd wordt, het licht.

De meest bekende dichter, die ook in de literatuur van zijn vaderland de hem toekomende plaats heeft gekregen, was Antonio Enriquez Gomes (aan het Spaansche hof bekend onder den naam Don Enrique Enriquez Gomez). Geboren in een plaats in Oud-Castilië in het begin der 17e eeuw als zoon van een Portugeeschen Marrano, bleek hij reeds in zijn prille jeugd met veel aanleg te zijn begiftigd. Hij wijdde zich aan verschillende takken van wetenschap: geschiedenis, dichtkunst, philosophie en Staatskunde. Op 20-jarigen leeftijd betrad hij de militaire loopbaan, waarin hij zich zóódanig onderscheidde, dat hij tot kapitein bevorderd en met een onderscheiding vereerd werd. Gomes werd echter in een proces tegen een geheimen Jood gewikkeld en ontvluchtte den brandstapel der Inquisitie. Hij bereisde vele landen, woonde eenige jaren in Bordeaux, Rouen en Parijs en begaf zich eindelijk naar Amsterdam, het middelpunt der Spaansch-Portugeesche Joden. In 1660 werd zijn beeld in Sevilla verbrand. Zoo lang hij echter leefde, bewaarde hij een onuitsprekelijke liefde voor zijn vaderland.

Gomes was een lyrische en dramatische dichter, wiens werken (9 deelen Proza en Poëzie) van 1640—1649 zijn ontstaan. Zijn Bijbelsch heldendicht „Samsont Nazareno”, door

dichters bezongen, doet hem echter ook als episch dichter kennen; van zijn vele comedies werden de meeste in de theaters van Madrid opgevoerd en met bijval ontvangen.

Als Hebreeuwsche taalkundigen zijn nog te noemen Menasse ben Israël (bij wien in 1627 een Hebreeuwsche grammatica van zijn leermeester verscheen) en David ben Isaac Cohen de Lara, beiden leerlingen van Uziel.

Bij Menasse, die om zijn talenkennis zeer gezien was, gingen ook voorname Christengeleerden van dien tijd ter schole: Dionysius Vossius, een lid dezer bekende philologen-familie, legde zich onder zijn leiding op de studie der gewijde taal toe; van Baerle en Vorstius (die verschillende werken van Menasse vertaalde) hielden, evenals Hugo de Groot en Koningin Christina van Zweden briefwisseling met hem.

In handschrift (Bibl. van het Portugeesch Israël. Seminarium „Ets Haïm”) bestaat van Menasse een hebr. grammatica met den titel: Sapha Berura.

David Cohen de Lara (geboren te Hamburg in 1602, alwaar hij in 1674 is overleden), die ook als Predikant en moralist zekere bekendheid genoot, heeft door zijn kennis van de Latijnsche en Grieksche talen vele Talmudische woorden opgehelderd en de vroeger ingeslopen verkeerde opvattingen terecht gezet. Van zijn taalkundige werken werden „Ir David” te Amsterdam in 1638, zijn „Keter Kehuna” (bedoeld als een volledig Talmudisch Lexicon), dat echter slechts, na een arbeid van 40 jaren, de woorden beginnende met één der 10 eerste letters van het Alphabet bevat, te Hamburg in 1668 uitgegeven.

Een leerling van Chagam Saul Levi Morteyra, de op jeugdigen leeftijd gestorven Mozes Israël de Mercado, vervaardigde een Hebreeuwsche verklaring op de Psalmen en op den Prediker, welke een jaar na zijn dood, in 1653, te Amsterdam bij Benveniste in druk is verschenen.

Een wetenschap, welke onder de eerste Portugeesche Joden in Amsterdam zeer veel beoefenaren vond was, gelijk wij reeds gezien hebben, de Kabbala. De leer van den oorsprong der ziel, de zielsverhuizing, verlossingswerk en wonderdoenerij vond vele aanhangers. In Amsterdam gaf Alonso (Abraham)

de Herrera (overl. 1639) een philosophisch tintje aan deze leer. Het grootste gedeelte van zijn leven had hij als Christen geleefd, eerst op rijperen leeftijd was hij weer Jood geworden. Daar hij het Hebreeuwsch niet machtig was, liet hij zijn beide Spaansche Kabbalistische werken door Chagam Aboab in het Hebreeuwsch vertalen en liet een beduidende som geld na, om ze door den druk te verbreiden. De meeste Amsterdamse Rabbijnen en geleerden uit dien tijd huldigden de mystieke leer.

Opvallend groot was in de 17e eeuw het aantal artsen onder de Portugeesche Joden in Amsterdam, in verhouding tot het aantal leden der Gemeente. Voor het groote aantal Joodsche geneesheeren in de eerste helft dezer eeuw kan de reden zijn, dat de Gemeente in de eerste tijden na haar ontstaan een abnormalen socialen bouw vertoonde: het was een door ruw geweld losgescheurd stuk van een veel grootere samenleving; het was slechts een klein deel van de Joodsche Gemeenschap uit het Pyreneesche Schiereiland, dat de veilige haven van Amsterdam heeft bereikt. Wat de tweede helft der 17e eeuw betreft, hier kan als oorzaak dienen in de eerste plaats de overgeërfde liefde der Joden voor de geneeskunde, in de tweede plaats, wijl de zeer beschaafde en meerendeels bemiddelde Portugeesche Joden dit studievak kozen als deel hunner geleerde opvoeding. Voor een zóó groot aantal medici was in de Gemeente, waarin zich langzamerhand de verdeeling van ambten en beroepen had genormaliseerd, geen plaats. De meesten hadden met de niet-Joodsche bevolking zoo goed als geen contact, daar zij de landstaal niet verstonden. Veel artsen treden dan ook als Rabbijn of theologische en taalkundige schrijvers op; en niet minder groot is het aantal, dat aan het bestuur der Gemeente en haar voornaamste Instellingen een krachtdadig aandeel heeft.

Onder de oudste Portugeesche artsen te Amsterdam vinden we: Dr. David Neti (overl. 1617), die in 1610 Parnas der Gemeente Bet Jaäcob was; Dr. Joseph Israël Mendez (overl. 1619); Dr. Abraham Pharar of Farar), ter onderscheiding van een gelijknamigen jongeren „el viejo” = „de oude”

bijgenaamd, die in 1614 Parnas der Gemeente Bet Jaäcob was en in deze hoedanigheid met de afgevaardigden der

Dr. EFRAIM BUENO.

Ets van Rembrandt.

Gemeente Nieuwe Salom de overeenkomst inzake de begraafplaats te Ouderkerk heeft ondertekend. Zijn vrijzinnigheid

was, gelijk wij boven hebben gezien, één der oorzaken van de afscheiding van een aantal gemeenteleden, die zich in een derde Gemeente, Bet Jisraël, hebben georganiseerd. Hij overleed in 1618. Andere leden dezer familie waren: Dr. David Pharar, die in 1615 namens de Gemeente Bet Jaäcob lid was der Commissie om de Reglementen der Vereeniging „Bikur Cholim” te ontwerpen (overleden in 1624) en Dr. Abraham Pharar, de jongere, (overl. 1663) afkomstig uit Porto, die te voren in Lissabon gepractiseerd had. Hij gaf in 1627 een Portugeesche bewerking der 613 Geboden uit.

Een andere bekende artsen-familie was die der Bueno's (Bonus). Dr. Jozef Bueno was te Bordeaux gepromoveerd. In Amsterdam genoot hij een dusdanige reputatie, dat hij in 1625 aan het ziekbed van Prins Maurits werd ontboden. Hij overleed 8 Augustus 1641.

Nog meer bekend is zijn zoon Dr. Efraim Bueno, die zich ook op literair gebied bewoog. Te samen met den groot-industrieel Abraham Pereira stichtte hij in 1656 de academie „Tora Or” („Corona de Ley”), waarvan Chagam Aboab, die kort te voren uit Brazilië was teruggekeerd, als Rector werd benoemd. In vereeniging met Jonas Abarbanel gaf hij eenige uitgaven der Gebeden in Spaansche Vertaling in het licht (in 1630 voor de Vastendagen, 1648—49 de dagelijksche en feestgebeden, in 1652 voor de Hooge Feestdagen) en in 1650 een Spaansche vertaling der Psalmen. Zijn portret is geschilderd door Rembrandt, den grootmeester der Nederlandsche schilderkunst, die ook naar deze schilderij een ets heeft vervaardigd. Ook de bekende graveur Jan Lievens graveerde zijn portret, terwijl in onzen tijd door Willy Steelink zijn portret geëst werd. Hij overleed 8 November 1665.

Nog andere artsen telde de familie Bueno onder haar leden: Dr. Abraham Bueno (overl. 1633); Dr. Jacob Bueno (alias: Paulo Gomes), die in 1607 was gepromoveerd, in 1631 en 1633 Parnas der Onderwijs-inrichting Talmud Tora, en in 1645 Parnas der Gemeente was en in 1661 is overleden; Dr. Salomon Bueno, (overl. 1681); Dr. Joseph Morenu Bueno, die 16 September 1669, slechts 20 jaar oud, overleed; Dr. Aron Bueno (alias Bonaevivis), die in 1639 was gepromoveerd en

in 1662 als Parnas der Gemeente fungeerde en Dr. Abraham Bueno Bibas, in 1654 Parnas van Talmud Tora en Ets Haïm.

Meer dan door zijn werkzaamheid als geneesheer heeft Dr. Samuel da Silva zich bekendheid verworven door zijn strijdschrift tegen Uriel da Costa (zie p. 56) en door zijn Spaansche vertaling van Maimonides' verhandeling over de Bekeering (Amst. 1613).

Dr. ABRAHAM ZACUTO.
(Zacuto Lusitano).

Dr. Abraham Gomez de Sossa was vóór zijn terugkeer tot het Jodendom lijfarts van den Kardinaal-Infant Ferdinand, Gouverneur der Nederlanden. Hij overleed 17 September 1667.

Dr. Jacob Morenu (overl. 21 Juni 1667) vinden wij in 1665 als Parnas der onderwijs-inrichting Talmud Tora en Ets Haïm. Onder de bestuurders dezer Inrichting treffen wij nog de volgende artsen aan: Dr. Samuel Israël de Mercado (1643

en 1650); Dr. Joseph Abarbanel, neef van Menasse ben Israël en leider der Academie „Corona de Ley” („Tora Or”), die te Leiden den 2en Juni 1655 was gepromoveerd en in 1667 Parnas der onderwijs-inrichting was; Dr. Jacob Israël Mendez (1657), en de gebroeders Dr. Isaac en Daniël Semah Aboab (1646).

Hun tijdgenooten waren: Dr. Augustinus Zuares, in 1633 te Madrid gepromoveerd; Dr. Abraham Frois, 18 Maart 1663 te Utrecht gepromoveerd, in 1683 Parnas van Abi Yetomim, door de Barrios genoemd: „Doctor y Jurisconsulto”; Dr. Abraham (Michael) Reynoso, in 1614 gepromoveerd, Dr. Rosales, Jacob de Paz uit Malaga, 4 Juli 1658 te Leiden gepromoveerd, Dr. Didacus Mendes (Serrano) gepromoveerd in 1627, en Dr. Samuel Serra, bekend als Latijnsch dichter, naar den trant van Virgilius. Een ander dokter-dichter was Dr. Samuel b. Abraham Jessurun, die een hebreewsch lofdicht heeft vervaardigd op Jacob Juda Leon Templo's werk „Tabnit Hechal” (Amst. 1650).

De bekendste onder de toenmalige Portugeesche artsen was Dr. Abraham Zacuto (Zacuto Lusitano), die een Europeesche vermaardheid genoot. Hij was als zoon van Marranos in 1576 te Lissabon geboren (overl. 1642), had philosophie en geneeskunde aan de Universiteiten te Salamanca en Coimbra gestudeerd en reeds op 18-jarigen leeftijd den doktersgraad verworven. Doch ook hij moest voor de Inquisitie vluchten en vestigde zich te Amsterdam, waar hij zich op 50-jarigen leeftijd liet besnijden. Hij had een zeer drukke praktijk, en bezocht zijn vele niet-Joodsche patiënten in gezelschap van een tolk. Met Keurvorst Frederik van de Pfalz en diens gemalin stond hij in correspondentie; zijn lof werd door Christen- en Joodsche vakgenooten in proza en poëzie bezongen. Hij gaf verschillende medische werken uit, welke meerdere drukken beleefden.

Over Dr. Isaäk Orobio de Castro, Dr. Jacob de Andrade Velosino, bestrijders van Spinoza, Dr. Isaäk Naar, diens studiegenoot Dr. Benjamin Musaphia en andere medici spreken wij in het volgende hoofdstuk.

Indien wij nagaan, wat de eerste Portugeesche Joden te Amsterdam, die het Hebreeuwsch niet machtig waren, ter voldoening aan hun religieuse behoeften gelezen hebben, met andere woorden, wat in Amsterdam vóór de grondvesting der Hebreeuwsche boekdrukkerij aldaar is gedrukt, dan zien wij dat dit, behalve het reeds vroeger genoemde en datgene, wat verloren is gegaan, in hoofdzaak bestond uit Spaansche uitgaven van de Gebeden, den Bijbel en werken op ethisch en populair-philosophisch gebied. De Bijbel-uitgave, te Leiden in 1610 met Hebreeuwsche karakters gedrukt, zal onder de Portugeesche Joden toen ter tijd niet veel verbreid zijn geweest. Wij noemden reeds de Spaansche vertaling van het po-

Phoenix-embleem (titel-vignet), dat waarschijnlijk als wapen der 2^e Gemeente is te beschouwen.

pulaire godsdienst-philosophische werk „Chobat ha-Lebabot” („Plichten der harten”, door den Spaanschen Rabbijn Bachja b. Joseph in de 11^e eeuw geschreven) door Chagam Dd. Pardo (Amsterdam, 1610). Een Spaansche Bijbel-vertaling verscheen in 1611, herdrukt in 1630, een vertaling der Hagada door Dd. Abenatar Mello in 1622; een deel der Gebeden (voor de Hooge Feestdagen) reeds in 1604, voor de Feestdagen in 1612. Dit laatste werk: „Segunda Parte del Sidur”, gedrukt voor rekening van Isaác Franco den 4 Adar II 5372 (1612) heeft als titel-vignet een Phoenix uit de vlammen herrezen, met het randschrift: „Newe Salom Mi Camocha”. („Newe Salom, wie is U gelijk”). Kan men dit als het wapen der 2^e Gemeente beschouwen? Ongeveer dezelfde voorstelling bezit het archief der Gemeente als stempel, met inschrift: „Sello do K. K. de T. T. de Amsterdam” („Zegel van de Heilige Gemeente Talmud Tora te Amsterdam”). Zoo men weet, bezit de Portugeesche Gemeente tegenwoordig als wapen een Pelikaan, die haar jongen voedt door ze haar bloed uit haar lichaam te laten pikken. Hoe en wanneer het phoenix-embleem door dat van de Pelikaan is vervangen, is een vraag, die haar oplossing nog niet gevonden heeft. Het symbool van den Phoenix: de Joodsche Gemeen-

schap, die na haar ondergang in Spanje en Portugal op Amsterdams gezegenden bodem als het ware uit haar asch is herrezen, spreekt veel duidelijker dan het Katholieke symbool der Pelikaan.

LITERATUUR.

D. L. de Barrios, Casa de Jacob, p. 5 v.v.

D. L. de Barrios, Gobierno Popular Judayco p. 61 v.v. en andere werkjes van dezen schrijver.

Uri b. Aron ha-Levi, Narração da vinda dos Judeos Espanhoes a Amsterdam (1e dr. Amst., 1711, 2e dr. ibid. 1768).

J. M. Hillesum, Uri ha-Levi (Amst., 1904) Overdruk uit „Centr. blad voor Israël. in Nederland”.

Cardozo de Bethencourt, Aankomst der Joden te Amsterdam. Uri ha-Levi (Amst., 1904) Overdr. uit „Nieuw Israël. Weekbl.”

S. Seeligmann, Ueber die erste jüdische Ansiedelung in Amsterdam (in „Mitteilungen zur jüd. Volkskunde”, Hamburg 1906, Heft 17 p. 1 v.v.).

S. Seeligmann, Die Juden in Holland (in Festschrift... Prof. David Simonsen(s), (Copenhagen, 1923. p. 253—257).

H. Graetz, Geschichte der Juden. Leipzig, 1896. X³ p. 1—13.

Carl Gebhardt, die Schriften des Uriel da Costa. Amst., 1922. p. VII—XXVI.

D. Henriques de Castro, De Synagoge etc. 's Gravenhage, 1875. p. 1—11 en noten.

D. Henriques de Castro, Keur van grafsteenen etc. Leiden, 1883. p. 1 v.v. p. 20—32, p. 50—55.

H. J. Koenen, Geschiedenis der Joden in Nederland. Utrecht, 1843. p. 139 v.v.

C. W. Bruinvis, Israëlieten te Alkmaar. (Alkmaar, 1912). p. 3—4.

H. Italie, in „Rotterdam in den loop der eeuwen”, Rotterdam, 1909. p. 132 v.v.

S. Ullmann, Geschichte der spanisch-portugiesischen Juden

in Amsterdam (in „Jahrbuch der jüd.-Literar. Gesellschaft" V, Frankf. a/ M., 1907. p. 19 v.v.)

Mendes dos Remedios, Os Judeus Portugueses em Amsterdam, Coïmbra, 1911. p. 25 v.v. p. 32 v.v.

M. H. Cohen, Spinoza en de geneeskunde. Amst., 1920. p. 37—51.

Maximiliano Lemos, Zacuto Lusitano. A sua vida e a sua obra. Porto, 1909.

M. Menendez Pelayo, Historia de los Heterodoxos Españoles. Madrid, 1880. II p. 586—619.

M. Steinschneider, Jüdische Typographie (in Ersch und Grüber: Allgemeine Encyclopädie. 2e Section, Teil 28, p. 64 v.v.)

S. Seeligmann, Joseph Athias (in „Kadimah" I. Delft 1911, p. 178 v.v.)

A. S. Levisson, Een letter van eeuwenoude vermaardheid. (in Kerstnummer 1924 van „Graphicus", p. 27 v.v.)

Dr. M. C. Paraira en J. S. da Silva Rosa, Gedenkschrift . . . 300-jarig bestaan . . . Talmud Tora en Ets Haim, Amst., 1916.

J. S. da Silva Rosa, Uit het Heden en Verleden der Portug. Israël. Gemeente te Amsterdam. (Weekbl. voor Israël. Huisgezinnen, Rotterdam, 46e jaarg.)

J. S. da Silva Rosa, Een voorgenomen vestiging van Spaansche en Portug. Joden in Haarlem in het jaar 1605. (Nieuw Isr. Weekbl. 16 Juli 1915 Nr. 7)

J. S. da Silva Rosa, Waar woonden de eerste Portugeesche Joden te Amsterdam? (in „de Vrijdagavond", Amsterdam, 1924. I p. 60b).

J. S. da Silva Rosa, Bezoek van twee geleerde vreemdelingen aan de Portug. Joodsche academie te Amsterdam. (in „de Vrijdagavond", Amsterdam, 1924. I p. 19b).

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN DE VEREENIGING (UNIAO) DER DRIE GEMEENTEN TOT DEN BOUW DER SYNAGOGE (1639—1675).

VOORNAAMSTE BEPALINGEN DER UNIAO — DISSIDENTEN (URIEL DA COSTA EN SPINOZA) — AMSTERDAM EN HET BUITENLAND — BUITENGEMEENTEN — DE INDRUK VAN SABBATHAI TSEBI TE AMSTERDAM — BEKENDE PERSOONLIJKHEDEN — ECONOMISCHE EN POLITIEKE VERHOUDINGEN — INTELLECTUEEL LEVEN.

De drie Sephardische Gemeenten leefden tot 1639 eendrachtig voort. Ofschoon elk een afzonderlijk bestuur, Synagoge en Rabbijnen had, bezaten zij toch samen één begraafplaats en waren zij gezamenlijk in verschillende vereenigingen vereenigd, zooals in het Genootschap „Bikur Cholim” („Ziekenverzorging”, opgericht in 1609), en in „Dotar”. Voor belangrijke aangelegenheden kwamen de Parnassim der drie Gemeenten, gelijk wij boven gezien hebben, vaak te samen om gemeenschappelijk hun besluit te nemen. Toch zag men de dringende noodzakelijkheid in, naar buiten één krachtig geheel te vormen. Vooral was een engere aaneensluiting van alle Sephardische Joden ook dáárom zoo noodig, wijl in 1636, tengevolge van den 30-jarigen oorlog, vele Joden uit Duitschland, korten tijd later gevolgd door lotgenooten uit Polen, hierheen waren gekomen en door de Regeering gunstig waren opgenomen. Het verschil in beschaving, levenswijze en ritus stond eene nauwe verbinding tusschen de groepen der Sephardische en Duitsch-Poolsche Joden in den weg. Daarbij kwam ook nog de vrees, dat door het gedurig aankomen van Marranos uit Spanje en Portugal misschien nog meerdere Gemeenten zouden ontstaan, waarvan verdere verdeeldheid en inner-

lijke verzwakking het gevolg zouden kunnen zijn. Ten slotte spraken ook bezwaren van administratieven aard mee, vooral in de verzorging der armlastigen, die ongelijkmatig over de drie Gemeenten verdeeld waren, zoodat vele hunner de publieke armenzorg lastig vielen.

- Het tot stand komen der Vereeniging dreigde te stranden op de kleingeestigheid van sommige der voornaamste gemeenteleden: ieder hunner meende n.l. dat bij het onderteekenen der overeenkomst hij aanspraak op den voorrang had, door het eerst de acte te onderteekenen. Het was aan een goeden inval van Chagam David Pardo, die steeds naar een fusie had gestreefd, te danken dat de Vereeniging tot stand kwam zonder dat iemands gevoel van eigenwaarde werd gekwetst. Hij maakte n.l. een aantal gelijkluidende afschriften en legde ieder lid der drie deputaties, zonder dat de eene van de andere iets afwist, één ter onderteekening voor, en zoo had ieder het eerst geteekend!

Van de Gemeente Bet Jaäcob werden gedeputeerd: Joseph Cohen en Matitia Aboab; van Nieuwe Salom: Aaron Cohen en Joseph Abaniacar, en van Bet Jisrael: Selomoh Abaz en Abraham Aboab. In hun eerste bijeenkomst (1638) besloten zij, dat de Synagoge der Gemeente Bet Jisrael zou worden vergroot en door de nieuwe Gemeente, die den naam „Talmud Tora” zou ontvangen, zou worden in gebruik genomen. In een volgende zitting kwamen zij overeen, dat voorloopig, tot de verkiezing van nieuwe Parnassim, de „Maamad” der Gemeente Nieuwe Salom het voorloopig bestuur der nieuwe Gemeente zou vormen en dat de Synagoge der Gemeente Bet Jaäcob zou worden verkocht. Eindelijk werd, 3 April 1639, het Huishoudelijk Reglement voor de drie vereenigde Gemeenten door de leden bekrachtigd.

De Rabbijnen, op dat oogenblik in functie, bleven naar ancienniteit als zoodanig werkzaam: Saul Levi Morteyra, David Pardo, Menasse ben Israel en Isaäc Aboab da Fonseca. Tegelijkertijd werden hun werkzaamheden geregeld en hun salarissen vastgesteld. Als Chazanim (Voorlezers) werden benoemd: Abraham Baruch (1639) en Efraïm Samuel Abarbanel (1640), als Samasim (Kosters): Jacob Franco, Abraham Pere-

grino en Daniel del Valle. Als Parnassim werden gekozen: David Ozorio (President), David Ergas, Joseph Bueno Bibas, Jozua Jessurun Rodrigues, Abraham Salom, Samuel Athias, Abraham Pharar (penningmeester) en Jacob Barzilay (hulp-penningmeester). Met het Nieuwjaarsfeest 5400 (1639) werd de verbouwde Synagoge plechtig ingewijd en door de Gemeente „Talmud Tora” in gebruik genomen.

Het resultaat dezer Vereeniging was van groot belang, daar reeds dadelijk maatregelen werden genomen om een splitsing in de Gemeente voor altoos onmogelijk te maken. Op straffe van den ban (Cherem) werd bij artikel 2 verboden, in Amsterdam een andere Synagoge op te richten. Niet-Sephardische Joden konden slechts met toestemming van den „Maamad” ter Synagoge worden toegelaten (art. 3); Parnassim zouden steeds hun opvolgers zelf kiezen (art. 6), welke verkiezing twee maal per jaar plaats vond. Het tweemaandelijksche voorzitterschap werd bij loting geregeld (art. 8). De macht der Parnassim was zeer groot: niemand mocht zich tegen hun besluiten verzetten of zelfs schriftelijk protest daartegen aantekenen, op straffe van den ban (art. 12). Niemand mocht een geloofsgenoot voor het gerecht dagen, alvorens beide partijen zich tot den „Maamad” zouden hebben gewend om met beider goedvinden scheidsrechters te benoemen. Eerst als partijen niet tot overeenstemming waren gekomen, konden zij procederen.

Bij huishoudelijk reglement werd de macht der Parnassim nog nader omschreven: zij konden ieder ongehoorzaam lid der Gemeente verplichten, in het openbaar „van de Theba” vergiffenis te vragen (art. 1), een bepaling, die gelijk wij zullen zien, zeer vaak is toegepast. Dramatische voordrachten of voorstellingen (zie p. 34) zouden in het vervolg niet meer binnen de Synagoge worden gegeven (art. 16). Zonder verlof van den „Maamad” zou niemand boeken, in welke taal ook, mogen laten drukken, op straffe van verbeurdverklaring (art. 37). Verder bevatte dit reglement een aantal bepalingen betreffende de Ceremonieën, het verleenen van eere-functies binnen de Synagoge, enz.

Deze onbepaalde macht van Parnassim had zeker ook haar

goede zijde: zij maakte in korten tijd een einde aan de vernippering.

Zoo konden de Portugeesche Joden na de Vereeniging (União) tot één Gemeente door de harmonische samenwerking van alle krachten tot een bloei en luister geraken, die al haar andere Zustergemeenten verre overtrof.

De voorzitter van het Rabbinaatscollege, Saul Levi Morteyra, omstreeks 1596 in Venetië geboren, kwam als twintigjarig jongeman in 1616 naar Amsterdam als begeleider van het stoffelijk overschot van Dr. Elia Montalto. Deze had zijn geboorteland Portugal verlaten en zich in Livorno gevestigd (1598), waar hij openlijk tot het Jodendom terugkeerde. Hier werd hij, door zijn roep als geneesheer, lijfarts van den Hertog van Toscane. Bovendien was hij zeer belesen in de theologische literatuur en schreef een verhandeling, waarin hij uiteenzette, waarom hij de Christelijke Messiasleer voor valsch hield. („Tratado sobre o Principio do Cap.^o 53 de Jesayas”, in handschrift in de Bibliotheek van het Portug. Israë. Seminarium „Ets Haïm” te Amsterdam). Eenige jaren later begaf hij zich naar Venetië, waar hij door een hooggeplaatst persoon werd aanbevolen als lijfarts van Maria de Medicis, Koningin van Frankrijk. Deze eervolle benoeming werd door hem aangenomen op de uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij zijn godsdienst ongestoord kon uitoefenen, hetgeen hem werd toegestaan. In 1616 overleed hij te Tours; de koningin liet zijn lijk balsemen en het door Saul Levi Morteyra, Mozes Montalto, den zoon van den overledene en diens oom Jozua de Luna naar Amsterdam brengen, waar het te Ouderkerk begraven werd. Nadat Morteyra zich van zijn taak gekweten had, wilde hij weer naar Venetië terugkeeren, doch, na het vertrek van Mozes ben Aroyo, ontving hij een aanstelling als Chagam bij de Gemeente Bet Jaäcob. Vooral als vruchtbaar predikant stond hij bij zijn tijdgenooten in hoog aanzien: hij zou wel 1400 predikaties hebben gehouden, waarvan zijn leerlingen een vijftigtal hebben uitgegeven onder den naam „Gib’at Saul” (Amsterdam, Benveniste, 1645). Door zijn vele leerlingen, bij wie hij zeer bemind was, kreeg hij in zijn gemeente grooten aanhang. Sedert 1621 was hij als leeraar

(„Ruby”) verbonden aan de leerschool „Talmud Tora” om dagelijks twee maal drie uren onderricht in den Talmud te geven. Terwijl zijn collega's zich veel moeite gaven voor de verbreiding der Kabbala, bevorderde Morteyra krachtig de studie van den Talmud. Van zijn talrijke in het Spaansch geschreven werken over de onsterfelijkheid der ziel en tegen aanvallen van Christelijke en Joodsche zijde op het Jodendom zijn vele afschriften in handschrift bewaard gebleven. De omstandigheid, dat deze geschriften van wetenschappelijken aard en in een vreemde taal geschreven waren was oorzaak, dat zij voor de Joden geen onaangename gevolgen hadden in een land, waar het Calvinisme toen ter tijd overheerschend was en krachtig voor een massa-bekeering der Joden ijverde. Had niet reeds de Dordtsche Synode in 1619 een adres tot de Staten-Generaal gericht, om aan de godsdienstvrijheid der Joden een einde te maken, en waren niet op verschillende latere Synodes (vooral op die van Delft in 1677) voorstellen verdedigd en aangenomen, om de Joden voor het Christendom te winnen? Had de Universiteit van Leiden zelfs niet in den persoon van Constantijn L'Empereur (1627—1648) een „hoogleeraar voor de Joodsche geschilpunten”, om predikanten op te leiden die in staat zouden zijn, de Joden uit hun eigen geschriften te weerleggen? -

Tot zijn overlijden (1660) was Morteyra voorzitter van het Rabbinaatscollege. De verhouding tusschen hem en zijn collega Menasse ben Israël liet vaak te wenschen over.

Van veel grootere bekendheid, ofschoon in Talmudische geleerdheid verre de mindere van Morteyra, is Menasse ben Israël, geboren te Lissabon in 1604. Zijn ouders waren naar Amsterdam ontkomen, alwaar de jonge knaap onder leiding van den strengen Isaäc Uziel zijn opleiding genoot. Hij bracht het in de kennis van Bijbel en Talmud tot groote hoogte en had bijzonderen aanleg voor het leeren van talen, zoodat hij zich mondeling en schriftelijk in *tien* talen kon uitdrukken. Reeds op 15-jarigen leeftijd besteeg hij den kansel, en na den dood van zijn leeraar (1622) werd hij tot diens opvolger bij de Gemeente Neweh Salom benoemd. Ofschoon jong gestorven, heeft hij veel meer dan zijn ambtgenooten gepresteerd.

Van nature vriendelijk in den omgang, had hij echter een onafhankelijk karakter, dat hem zelfs in conflict met de Parnassim bracht: zelfs verkeerde hij één dag in den ban! Buiten de Portugeesche Gemeente geëerd en gevierd, was hij daarbinnen de minst populaire onder de Rabbijnen: men kon het niet goed verdragen, dat deze Rabbijn, ofschoon op streng orthodox standpunt staande, zich op het gebied der profane wetenschappen bewoog en zich van de Christelijke theologie op de hoogte stelde.

Den grootsten dank van het Jodendom heeft hij verdiend door het wegnemen van de vooroordeelen, welke sedert de verdrijving der Joden uit Engeland (1270) daar tegen de Joden hadden geheerscht, waardoor de naam van dezen Amsterdamschen Rabbijn een welverdiende faam heeft verkregen. De man, die in zijn woonplaats slechts een tweede rol speelde; die, genoodzaakt door het karig salaris dat hij genoot, als bijverdienste zich onledig hield met het drukken van Hebreeuwsche boeken; wiens verzoek, een Hebreeuwschen boekhandel te beginnen door de stedelijke overheid was afgewezen, evenals zijn aanvraag, zich als Leeraar in de Hebreeuwsche taal te mogen vestigen; de man, die ernstig erover heeft nagedacht naar Brazilië over te steken, om aldaar in den handel op ruimere wijze in zijn onderhoud te voorzien, *die* man was het; die Engeland voor zijn stamgenooten veroverde en de vooroordeelen tegen hen zoo niet geheel ophief, dan toch sterk verminderde.

In Engeland waren in 1653 de Puriteinen onder den „Lord Protector” Oliver Cromwell aan het bewind gekomen, die in hun vaandel volledige godsdienstvrijheid voor ieder hadden geschreven. Menasse nu ging van de gedachte uit, dat de lang verwachte Messias niet eerder zou verschijnen, alvorens Israël van het eene einde der aarde naar het andere was verstrooid. Engeland had toenmaals geen Joden; er moest dus eerst gezorgd worden dat de Joden verlof verkregen zich in dit land te vestigen, opdat de komst van den Messias niet langer zou worden vertraagd.

Voor de bereiking van zijn doel stelde hij zich met eenige invloedrijke personen in verbinding welke hem verzekerden,

dat de stemming in Engeland jegens de Joden gunstig was en dat hij aldaar welkom zou zijn.

Van grooter invloed was een geschrift van Edward Nicholas „Apologie voor de edele natie der Joden” (Londen 1648), dat in Engeland en Holland veel ophef maakte. In 1650 richtte Menasse ben Israël zijn werk „de Hoop van Israël” (geschreven naar aanleiding van de jongste gruweldaden der Inquisitie, waarbij ook de 25-jarige Isaác de Castro Tartas, broeder van den bekenden drukker, in 1647 te Lissabon het slachtoffer werd) in het Latijn tot een hooggeplaatste persoonlijkheid in Engeland met het verzoek, het aan het Parlement en den Staatsraad voor te leggen. In een begeleidend schrijven zette Menasse zijn bedoeling nader uiteen en eindigde hij met te verzoeken, den Joden toe te staan, naar Engeland over te steken, daar vrije uitoefening van hun Godsdienst te verkrijgen en een Synagoge te mogen bouwen. Het gevolg hiervan was, dat hem een pas voor de reis naar Engeland werd toegesonden, waarvan hij echter voorloopig geen gebruik kon maken, daar in 1652 tusschen Engeland en Holland een oorlog was uitgebroken. Toen twee jaar later tusschen beide landen de vrede was gesloten, zond Menasse zijn zoon Samuel Soeiro (naar den familienaam zijner moeder Rachel Soeira) vooruit. Tijdens zijn verblijf in Engeland zou Samuel, die in 1653 te Leiden geneeskunde was gaan studeeren, door de Universiteit van Oxford wegens zijn geleerdheid tot Doctor in de Philosophie en de Medicijnen zijn benoemd. Na de feestdagen (einde October 1655) ondernam Menasse zelf de reis naar Londen, onder anderen begeleid door den geleerden Jacob Sasportas, die gewoon was met hooggeplaatste personen om te gaan. Hij werd vriendelijk door Cromwell ontvangen.

Eerst overhandigde Menasse den Protector een verzoekschrift („humble adress”), daarna liet hij door den druk een „declaration” verbreiden, waarin hij, naast den mystieken, ook een handelspolitieken grond voor de toelating der Joden in Engeland ontvouwde. Hij wees op den groothandel der Portugeesche Joden in Holland, hun wisselhandel, hun handel in diamanten, indigo, wijn, olie enz. Hun geldhandel berustte

niet op woeker, doch zij belegden hun kapitaal op de banken en stelden zich met een matige rente tevreden. De kapitalen der Portugeesche Joden in Holland waren dáárom van zoo groote beteekenis, omdat de Marranos in Spanje en Portugal aan dezen hun contanten voor handelsdoeleinden toevertrouwden, om ze tegen de hebzucht der Inquisitie te beveiligen. Menasse legde verder sterken nadruk op het nut, dat Engeland zou trekken van de opname der Joden.

Cromwell was beslist vóór de toelating der Joden, zoowel

MENASSE BEN ISRAEL. (1604—1657).

uit godsdienstige overwegingen als wegens de voordeelen, welke zulks voor zijn land zou kunnen opleveren. Reeds in December van hetzelfde jaar liet hij een Commissie bijeenkomen, om de aangelegenheid grondig te onderzoeken. Onder het volk waren twee partijen: de ééne streed vóór, de andere tegen de toelating; het meeren-deel der geestelijken was er tegen. Terwijl de oplossing op zóóveel moeilijkheden stiet koesterde de Hollandsche Regeering argwaan tegen het plan van Menasse, de vestiging der Joden in Engeland door te zetten. Zij vreesde n.l. dat de Amsterdamsche Joden

met hun kapitalen naar Engeland zouden emigreeren. Menasse moest daarom den Hollandschen gezant in Londen, Neuport, geruiststellen door hem te verzekeren, dat zijn pogingen niet den Hollandschen Joden, maar den Spaanschen en Portugeeschen Marranos golden, wien hij een toevluchtsoord in Engeland wilde verschaffen.

Reeds anderhalf jaar was Menasse in Londen, zonder een gunstig resultaat te hebben bereikt. Om de beschuldigingen, door Jodenvijanden geuit, grondig te weerleggen, vervaar-

digde hij in het Engelsch zijn beroemd geworden verdedigingsgeschrift „Vindiciae Judaeorum”, dat later in het Hollandsch onder den titel „Redding der Joden” en in 1782 met een voorrede van Mendelssohn in het Duitsch werd uitgegeven. Dit laatste geschrift van den onvermoeiden kampioen had in Engeland het gewenschte gevolg: al kon Cromwell de toelating der Joden niet doorzetten, toch heeft hij een begin daartoe gemaakt.

Menasse vertrok in den aanvang van het jaar 1657 uit Londen, in het genot van een jaarlijksch staatspensioen van 100 Pond.

De resultaten van zijn bemoeiingen kunnen wij in het kort aldus samenvatten: de Joden zijn door Cromwell door een achterdeur binnengelaten en hebben in Engeland vasten voet gekregen. Nog in hetzelfde jaar stond de Protector enkelen Joden toe, zich in Londen te vestigen en wees hij hun een stuk grond voor begraafplaats aan.

Het was Menasse niet beschoren, in het genot van zijn pensioen te komen, noch het opkomen van het door hem uitgestrooide zaad te beleven: op zijn terugreis stierf hij (Maart 1657) in Middelburg. Zijn lijk werd later naar Amsterdam vervoerd en te Ouderkerk begraven, waar zijn grafzerk door D. Henriques de Castro naar boven is gebracht en gerestaureerd. Zijn zoon Samuel ligt op de oude Portugeesche begraafplaats te Middelburg begraven, waar zijn grafsteen, met de andere aldaar in den grond verzonken steenen, door een aantal Engelsche bewonderaars in samenwerking met Amsterdamsche Portugeesche Joden, voor enkele jaren is gerestaureerd.

Er vormde zich in Londen spoedig een gemeente, welke zich ongestoord kon ontwikkelen en Jacob Sasportas als haar eersten Rabbijn koos.

Het jongste lid van het Rabbinaatscollege was Isaäc Aboab (da Fonseca, naar den familienaam zijner moeder Isabel da Fonseca), geboren te Castro d'Ayre (Portugal) in 1605. Hij kwam op 7-jarigen leeftijd naar Amsterdam, waar hij tegelijk met Menasse ben Israel onderricht kreeg van

Isaïc Uziel. In 1626, 21 jaar oud, werd hij bij de Gemeente Bet Jisrael als Chagam aangesteld, en bij de fusie in 1639 bij de Vereenigde Gemeenten in zijn ambt bevestigd. Met een kleine onderbreking (zijn verblijf in Brazilië, waarover wij het aanstonds zullen hebben) heeft hij, tot zijn dood in 1693 op 88-jarigen leeftijd, bijna 70 jaar de Gemeente gediend. Het was hem gegeven, den grooten bloei zijner Gemeente te aanschouwen.

ISAÏC ABOAB DA FONSECA. (1605—1693).

Naar de unieke gravure in de Livraria-
D. Montezinos.

Aboab is wel de populairste persoonlijkheid uit de 17e eeuwse Portugeesche Gemeente geweest: van een zeldzame welsprekendheid, wist hij door zijn gloedvol woord zijn gemeentenaren tot grootsche dingen op te wekken, en het is vooral aan zijn energiek optreden te danken, dat de monumentale Synagoge werd gebouwd. Als Rector („Rosh”) van verschillende academies („Jesibot”) en als leeraar, eerst in de zesde klasse, later in de hoogste afdeeling (waar hij het hooger onderwijs in den Talmud gaf) vormde hij een grooten kring

van leerlingen en vermocht hij onder breede lagen zijner gemeenteleden kennis te verbreiden. Bij zeer vele gelegenheden vervaardigde hij Hebreeuwsche gedichten, waarvan enkele zóó populair werden, dat zij tot in het midden der vorige eeuw in vele huisgezinnen werden gezongen.

Ofschoon de macht der Parnassim zich ook over de Rabbijnen uitstreckte, liet Aboab zich niet door hen leiden: zijn invloed en de liefde welke hij bij de Gemeente genoot voor-

kwamen conflicten, zooals de machthebbers met zijn collega Menasse ben Israel hadden gehad. Eénmaal heeft hij zelfs op eigen gezag Parnassim aangesteld, toen men het in 1683, tengevolge van oneenigheid, niet over de keuze eens kon worden! Bij die gelegenheid stelde hij Jacob Abendana de Britto, Isaäc Levi Ximenes en Mordechai Franco Mendez als Parnassim aan.

Aboab, evenals Menasse ben Israel en hun bekendste jongere tijdgenooten in Amsterdam, waren aanhangers der mystieke leer (Kabbala), aan welker waarheid en goddelijken oorsprong zij niet twijfelden. Deze leer met haar denkbeelden omtrent het ontstaan der ziel, de zielsverhuizing, de verlossing en wonderdoenerij had zich als de ware kern des Jodendoms ingeburgerd bij de Sephardische Joden in Amsterdam, die van het Jodendom der traditie waren losgemaakt: de wetenschap der 17e eeuw ontmoette hier een godsdienstvorm uit de 15e eeuw. Hieruit moest bijna vanzelf een geestelijke kamp ontstaan, gelijk wij boven, bij het ontstaan der derde Gemeente, reeds gezien hebben en die in den persoon van Uriel da Costa zijn toppunt bereikte.

Uriel (als Christen: Gabriel) da Costa was omstreeks 1685 in Oporto (Portugal) geboren. Hij studeerde kanoniek recht van 1604—1608 aan de Jezuïten-Universiteit te Coimbra en werd als 25-jarige jonge man tot schatmeester eener Domkerk in zijn vaderstad benoemd. Zijn familie was reeds zóó ver geassimileerd, dat zijn ouders geloovige Katholieken waren en hun Joodsche afstamming geheel vergeten hadden. Vóór zijn benoeming was hij echter reeds begonnen te twijfelen aan het Christelijk dogma van het zieleheil: de angst voor de eeuwige verdoemenis ondermijnde in hem het geloof in de Katholieke leer. Hij bestudeerde ijverig den Pentateuch en de Propheten en vormde zich een voorstelling van het Jodendom, dat zijn kracht vond in de vervulling der Wet, en dat hem zou bevrijden van alle gevaren, waarmede de strenge eischen van het Christendom de ziel bedreigden. Hij ging tot het Jodendom over, waartoe hij ook zijn moeder, Sara, zijn vier broeders Aron, Mordechai, Abraham en Joseph en zijn zuster overhaalde (zijn vader, Bento da Costa, was reeds

overleden). Tusschen 1612 en 1615 vestigde de familie da Costa zich in Amsterdam.

De geestdriftige Uriel had zich van het Jodendom een ideale voorstelling gevormd, welke hij dacht ook in Amsterdam aan te treffen: hij dacht daar te vinden zuiver Bijbelsche toestanden, door de Wet van Mozes gevormd. De na-bijbelsche wetten waren hem, daar hij de Hebreeuwsche taal niet machtig was, onbekend. Het Jodendom, dat hij te Amsterdam aantrof, had zich ontwikkeld uit een 2000-jarige traditie. Hij dacht zijn zieleheil te vinden in nauwkeurige waarneming der Wet, doch vond spoedig dat het godsdienstig leven der Amsterdamsche Gemeente en de vaststaande wetten niet met de Mozaïsche voorschriften overeenkwamen. Zoo kwam hij tot een kritiek der traditie en zette hij zich over verschillende godsdienstige gebruiken heen.

Ondertusschen had het handelshuis-da Costa een nederzetting gevestigd in Hamburg, waarheen Uriel zich kort na zijn aankomst in Amsterdam ook begaf. Van hier uit zond hij in 1616 een reeks van stellingen, tegenwerpingen tegen de overlevering, naar Venetië, waarbij hij het ernstige streven had, klaarheid over deze vragen te verkrijgen. In zijn privé leven hield hij zich toen nog streng aan de Wet, hield de feestdagen naar eigen berekening en bereidde zijn spijzen naar eigen verklaring der rituële voorschriften.

In 1618 werd hij in Venetië plechtig in den ban gedaan, en werd daarvan ook naar Hamburg bericht gezonden. Omstreeks dien tijd keerde hij naar Amsterdam terug, waar een tweede wending in zijn gedachten-ontwikkeling optrad. Was vroeger voor hem de beslissende vraag: Wat moet ik doen om de eeuwige zaligheid deelachtig te worden, nu kwam hij tot de overtuiging, dat er geen eeuwige zaligheid bestond, dat in den Bijbel over onsterfelijkheid der ziel niet gesproken wordt. Het lekte uit, dat hij over dit vraagstuk een boek wilde schrijven en de arts Samuel da Silva, hem willende voorkomen, ondernam het, Uriel te weerleggen. In 1623 verscheen da Silva's boek „over de onsterfelijkheid der ziel” („Tratado da immortalidade da alma”). Hierdoor was da Costa voor ieder als ketter en afvallige gebrandmerkt: hij werd in den

ban gedaan, en zijn broeders het verkeer met hem verboden. Bovendien werd hij door Parnassim bij de stedelijke regeering aangeklaagd, daar zijn denkbeelden zich meer tegen den Christelijken dan tegen den Joodschen godsdienst richtten. Hij werd gevangen gezet, doch spoedig tegen een borgstelling van f 300, door zijn broeders gestort, in vrijheid gesteld.

Jarenlang bleef da Costa in afzondering, waarin hij zich geheel van het Jodendom losmaakte, doordat hij het geloof in den goddelijken oorsprong der Wet opgaf: hij werd, wat men in die dagen noemde, een „libertijn”.

Hij kon echter de wereld niet missen: hij had zijn kapitaal in de zaak zijner broeders gestoken en achtte dit in gevaar, als hij met de Gemeente verder strijd bleef voeren. Daarbij kwam, dat hij van zins was, een tweede huwelijk aan te gaan,

Fragment eener ledenlijst, waarop de handteekening van Uriel da Costa voorkomt.

wat hem als verbande onmogelijk was. Daarom verzoende hij zich weder met de Gemeente, door zijn vroeger verkondigde meening te herroepen. Doch reeds spoedig na zijn zoogenaamd berouw werd hij door een neef aangeklaagd, dat hij zich niet aan de spijswetten hield. Zijn broeders verhinderden zijn voorgenomen huwelijk en verbraken hun handelsrelaties met hem. Toen hij nu nog twee Christenen, een Italiaan en een Spanjaard, die naar Amsterdam waren gekomen om zich daar bij het Jodendom aan te sluiten, van hun plan afbracht, werd hij voor de tweede maal in den, thans veel strengerden, ban gedaan (1633) waarin hij zeven jaar bleef. Van alle kanten werd hij met minachting behandeld: vaak spoog men zelfs op straat voor hem uit. Door geestelijken en materiëelen nood gedwongen, onderwierp hij zich ten tweede male: hij

werd in de Synagoge gebracht, welke vol mannen en vrouwen was en las op de „Theba” zijn zondenbekentenis voor, na afloop waarvan hij 39 geeselslagen ontving. Deze smaad was meer dan hij kon verdragen: te zwak voor nieuwen strijd, besloot hij te sterven. Nadat hij in het Portugeesch zijn lijdensgeschiedenis (later in het Latijn in druk verschenen) had neergeschreven, maakte hij in 1640 door een pistoolschot een eind aan zijn leven.

Uriel da Costa was meer gevoelsmensch dan zelfstandig denker; hij had geen manhaftig karakter genoeg, voor zijn gevoelens te strijden en te lijden: hij was criticus, geen schepper; een afgerond systeem heeft hij niet nagelaten; hetgeen aanwezig was heeft hij slechts als valsch ontkend, zonder een nieuw systeem op te bouwen.

Wat het optreden zijner Gemeente tegen hem betreft moet men goed in het oog houden, dat zij zich niet aan het gevaar van splitsing wilde blootstellen welke noodzakelijk het gevolg zou geweest zijn, als men zijn optreden ongestraft had gelaten. Men moet ook niet vergeten, dat de Parnassim rekening moesten houden met de religieuze gevoelens der Christenen, en dat het voor de Amsterdamsche Joden noodlottig had kunnen worden, als men, *in dien tijd*, een Jood straffeloos zulke ideeën openlijk had laten verkondigen.

Deze strijd had voor de Gemeente geen noodlottige gevolgen: met da Costa's dood was dit intermezzo geëindigd.

Van een geheel anderen aard dan Uriel da Costa, was Baruch (Benedictus) de Spinoza, de grootste denker van zijn tijd. In tegenstelling met da Costa was Spinoza geboren en opgevoed te Amsterdam, waar hij aan de beroemde academie Talmud Tora en Ets Haïm in de Rabbijsche wetenschap had gestudeerd. Spinoza ontving zijn vroegste en diepste indrukken van het Jodendom zooals het zich in Spanje en Portugal had ontwikkeld.

Zijn vader, Michael de Spinoza, afkomstig uit Portugal, was met zijn grootvader Abraham vroeg naar Amsterdam gekomen. Abraham was van 1622—1623 „Administrador” der begraafplaats; ook aan Michael werden dikwijls eerefuncties opgedragen: zoo was hij eenige malen Parnas der

Gemeente en van Ets Haïm, in 1651 bestuurder der Gemeentelijke voorschotbank („monte de piedad"). Hij overleed in 1654.

Baruch werd te Amsterdam den 24 November 1632 geboren. Toen hij zes jaar oud was, stierf zijn moeder. Reeds op 15-jarigen leeftijd verbaasde hij zijn leeraren, welke groôte kenners der Joodsche literatuur waren, door zijn vragen en opmerkingen, waarop het hun niet altijd mogelijk was, hem een bevredigend antwoord te geven. Zij voelden bewondering voor hem en koesterden de vurige hoop, dat hij eens een sieraad der Gemeente zou worden.

De bestudeering der middeleeuwsche Joodsche godsdienst-philosophie (Maimonides' Moré Nebuchim, Chasdai Crescas, Gersonides) en van Abraham ibn Ezra's bijbelcommentaar gaven hem de eerste antwoorden op vragen, welke hem tijdens zijn geheele leven hebben bezig gehouden. Zijn weetgierigheid dreef hem ook tot de studie van het Latijn, waarin hij gedurende vele jaren onderwezen werd door Dr. Franciscus van den Ende, een „libertijn" die den roep van atheïst genoot. Door zijn kennis der Latijnsche taal werd voor Spinoza de weg naar andere wetenschappen gebaad, vooral naar de natuurwetenschap (wiskunde, werktuigkunde en sterrekunde). In den kring, waarin hij toen leefde, waren pantheïstische denkbeelden niet vreemd. Vooral Descartes' philosophisch systeem heeft diepen indruk op hem gemaakt. Reeds vroeg kwam hij tot het loochenen van de goddelijke openbaring, waarop het Jodendom steunt en vervreemde hij geheel van den godsdienst zijner vaderen. Doch de gedachte aan zijn vader en zijn naaste verwanten, wien hij het verdriet over zijn afval wilde sparen, deed hem zijn twijfel in zichzelf bewaren. Na den dood van zijn vader trad hij openlijk met zijn denkbeelden op: hij begon de Synagoge te mijden en overtrad geboden, welke Bijbel en Talmud voorschreven. In plaats van met zijn geloofsgenooten zocht hij omgang met Christenen, vooral met de Mennonieten of Doopsgezinden en de Collegianten, die verklaarden dat men geen priesters en geleerde theologanten noodig had om Gods woord te vernemen: ieder volwassen lid der gemeente, die den geest Gods in zich voelde, kon het

Bijbelwoord verklaren. Geen enkele andere Christelijke secte van dien tijd veroorloofde een zoo vrije opvatting der Christelijke geloofsleer als deze Collegianten, of, naar de plaats waar zij tweemaal per jaar samenkwamen, ook wel Rijnsburgers genoemd. Aan dogmatische formaliteiten hielden zij zich niet gebonden.

De Gemeente vreesde een herhaling van hetgeen met da Costa had plaats gevonden en deed alle moeite om Spinoza te bewegen, zich ten minste *uiterlijk* tot het Jodendom te bekennen. Toen dit niet lukte, beproefde men het door waar-

BARUCH (BENEDICTUS) DE SPINOZA.
(1632—1677).

schuwingen en bedreigingen, welke evenmin hielpen. Het kwam zelfs tot een breuk tusschen hem, zijn zuster Rebecca en zijn zwager Samuel de Casseres, den man zijner overleden zuster Mirjam, later lid van het Rabbijnencollege. Eindelijk werd de „kleine ban”, met een geldigheidsduur van 30 dagen, over hem uitgesproken; in dien tijd zou hij gelegenheid hebben, zijn

denkbeelden op te geven en zijn levenswijze te veranderen. Toen ook dit geen gevolg had, werd het uiterste middel op hem toegepast: de „groote ban” (27 Juli 1656), waardoor hij uit de Gemeente gestooten werd. Het moet voor zijn leermeester Morteyra, wel een zeer hard feit zijn geweest, een dergelijk middel tegen zijn meest begaafden en geliefden leerling te hebben moeten toepassen.

Ook om dit optreden tegenover Spinoza, zoo vaak misverstaan en veroordeeld, te begrijpen moeten wij ons een oogenblik in de geestesgesteldheid der toenmalige Portugeesche Joden indenken. Wij moeten den ban tegen hem niet beoordeelen naar *onzen*, maar naar de inzichten van *hun* tijd. Zij

Titelblad van Dr. Isaac Orobio de Castro's „Epistola Inactiva”.
(Pentteekeningen van Gadelha).

waren Marranos of kinderen van Marranos geweest, die de gruweldaden der Inquisitie vaak aan den lijve hadden onder-
vonden. Er was in het toenmalige Amsterdamsche Joden-
kwartier bijna geen familie, die niet den marteldood van een

harer verwanten of vrienden had te betreuren. Zij waren gelukkig, weder volgens hun godsdienst te kunnen leven. Hoe verbitterd moeten zij dus zijn geweest, dat een jong lid der Gemeente het gewaagd had hun eerbiedwaardig geloof voor een groote vergissing te houden en daardoor alle offers, welke zij daarvoor hadden gebracht, voor een dwaasheid te verklaren. De inwendige vrede was in gevaar gekomen, en een slap optreden tegen hem zou allicht de toenmaals overheerschende Calvinisten tegen de Joden in het harnas hebben gejaagd.

Na een kort oponthoud in Ouderkerk begaf Spinoza zich naar Rijnsburg, later naar Voorburg. Sedert 1670 woonde hij in den Haag, alwaar hij 21 Februari 1677 overleed. De door hem nagelaten werken, vooral zijn „Theologisch Politiek Tractaat” zijn heftig bestreden; de verkoop daarvan werd door een Resolutie der Staten Generaal verboden.

Dat de krachtige slagen, die Spinoza in zijn „Tractaat” het Jodendom gaf, geen diepe sporen in de Portugeesche Gemeente hebben achtergelaten, had zij te danken aan de omstandigheid, dat zij juist in *zijn* tijd een groot aantal mannen van groote intellectuele bekwaamheden bezat: artsen, taalvorschers, kunstenaars, dichters en dichtersessen, zooals nooit tevoren of later. Met de meest bekende willen wij nader kennis maken.

De als arts en filosoof beroemde Isaäc (als Marrano: Balthazar) Orobio de Castro (geboren te Bragança omstreeks 1620, overl. te Amsterdam 6 November 1687) had aan de Universiteit van Salamanca geneeskunde gestudeerd en zich na zijn promotie te Sevilla gevestigd. Hier werd hij lijfarts van den Hertog de Medina Coeli en andere hoogwaardigheidsbekleeders. Door een dienaar, dien hij wegens diefstal had gestraft, bij de Inquisitie als geheim-Jood aangeklaagd, werd hij gedurende drie jaar ($\pm$ 1655—1658) in een kerker opgesloten en gefolterd, zonder dat het zijn pijnigers echter gelukte, hem een bekentenis af te dwingen. Hij werd weder in vrijheid gesteld en uit Spanje verbannen. Hierop begaf hij zich naar Toulouse, waar hij tot Professor werd benoemd. Hij kon echter niet langer het Christendom huichelen en begaf zich naar Amsterdam, waar hij (omstr. 1664) tot het Joden-

dom terugkeerde en den naam Isaäc aannam. Hier werd hij spoedig het middelpunt van een aantal beoefenaren der Spaansche poëzie en genoot alomt zóóveel achting, dat hij reeds in 1668 tot Parnas der Onderwijsinrichting en in 1670 tot lid van het Bestuur der Gemeente werd gekozen. Dr. Orobio de Castro werd niet alleen een overtuigd aanhanger van het Jodendom, maar ook een krachtig strijder voor het geloof zijner vaderen en een verbitterde tegenstander van het Christendom, dat hij grondig had leeren kennen. Hij bracht het in zijn geschriften zulke krachtige slagen toe, dat de bekende Remonstrantsche predikant Philippus van Limborch zich gedrongen voelde, zijn geloof tegen Orobio's aanvallen te verdedigen („*Amica collatio cum erudito Judaeo*” = vriendelijke onderhandeling met een geleerden Jood, in Gouda in 1687, kort vóór zijn dood verschenen). Hij was een der weinigen onder de toenmalige intellectuele Portugeesche Joden, die een ernstige poging deed, Spinoza's denkbeelden te weerleggen („*Certamen philosophicum*”, Amst. 1684, 2e dr. aldaar 1703). Van zijn vele geschriften is dit het eenige, dat hijzelf heeft uitgegeven: lang na zijn dood verscheen, in het Fransch vertaald, zijn „*Israel Vengé*” (Londen, 1770) waarvan in 1839 een Engelsche vertaling het licht zag. Zijn overige geschriften zijn in handschrift bewaard gebleven. Hiervan zijn het meest bekend: „*Prevençiones divinas contra la vana Idolatria de las Gentes*”, in vier samenspraken; „*Explicacion . . . Cap. 53 de . . . Ysaías*” en zijn geschrift („*Epistola invectiva*”) tegen Dr. de Prado tegen wien hij ook een brief heeft gericht, gedateerd Utrecht, 12 Augustus 1664, waarvan zich een copie in de Livraria—D. Montezinos bevindt.

Deze Dr. Juan (Daniël) de Prado was in 1638 te Toledo gepromoveerd. In den zomer van hetzelfde jaar 1656, waarin Spinoza uit de Gemeente werd gestooten, werd ook hij wegens zijn denkbeelden in den ban gedaan en moest hij zijn „slechte meeningen”, gelijk Uriël da Costa 16 jaar vroeger, herroepen. Reeds het volgende jaar echter werd hij opnieuw in den ban gedaan en trachtte de „*Maamad*” zijn familie te overreden, hem naar een der Hollandsche kolonies in Zuid Amerika te doen vertrekken, waarbij de Gemeente met groote vrijgevig-

heid zou bijspringen. Prado weigerde dit, doch verlangde, dat de ban tegen hem zou worden opgeheven. Hij riep daarvoor de hulp in van den „Maamad” te Hamburg, waar zijn

Dr. ISAAC OROBIO DE CASTRO (omstr. 1620—1637).

Sepia-teekening van Jacobus Groenwolt, 1727, in de Livraria-D. Montezinos.

moeder woonde, doch deze weigerde, zich in deze aangelegenheid te mengen.

In zijn „Epistola invectiva” beschouwt Orobio de Castro

hem als dengeen, die veel invloed heeft uitgeoefend op de ontwikkeling van Spinoza's denkbeelden. Prado vertrok later naar Antwerpen, waarheen zijn bestrijder den bovenvermelde brief richtte.

Een tweede geneesheer-philosoof, die Spinoza bestreed, was Dr. Jacob de Andrade Velozinos, afkomstig uit Pernambuco in Brazilië. Nadat Holland deze bloeiende kolonie had verloren begaf hij zich naar Amsterdam. Behalve enkele apologetische geschriften vervaardigde hij ook een werk tegen Spinoza („Theologo Religioso”).

Verschillende artsen fungeerden ook als Rabbijn. Van hen is het meest bekend Dr. Benjamin (Dionys) Musaphia. Hij was omstreeks 1616 in Spanje geboren en had zich vandaar naar Hamburg begeven, waar hij van 1645—1655 lijfarts van Koning Christiaan IV van Denemarken was. Later begaf hij zich naar Amsterdam, waar hij lid van het Rabbijnen-college werd. Deze arts, filosoof en Hebr. taalkundige nam aan het bestuur der Gemeente (waarvan hij Parnas was) en van verschillende Instellingen (Ets Haïm) en academies een krachtig aandeel. Zijn aanvulling op het Talmudisch Woordenboek „Aruch” van Natan b. Jechiel uit Rome, die hij in 1655 te Amsterdam in het licht gaf onder den titel „Musaph he-Aruch” wordt ook nu nog zeer gewaardeerd.

Ook Dr. Isaäc Naar, geboren in Hamburg, te Leiden den 2en Juni 1655 gepromoveerd, was Rabbijn te Amsterdam en lid van verschillende academies. In 1666 werd hij tot Gacham te Livorno benoemd. Zoowel hij als Musaphia speelden bij de Sabbatai Tsebi-beweging een groote rol.

Dr. Isaäc Velozinos was eveneens, behalve geneesheer, Rabbijn: in 1675 hield hij bij de plechtige inwijding der Synagoge een predikatie, welke gedrukt is in den bundel, die bij die gelegenheid bij David de Castro Tartaz is verschenen.

Dr. Isaäc de Rocamora (1601—1684), alias Fray Vicente de Rocamora, had te Valencia als monnik geleefd en het tot biechtvader van de Infante Maria gebracht. Op 40-jarigen leeftijd ontvluchtte hij naar Amsterdam, waar hij tot het Jodendom overging en deel uitmaakte van het Bestuur der Gemeente en verschillende academies. Toen in 1676 Isaäc

Núñez (alias Don Manuel de Belmonte), resident van den Koning van Spanje in de Nederlanden, een academie tot beoefening der Spaansche poëzie had opgericht, werd Rocamora als een der prijsrechters benoemd.

Zijn zoon Dr. Salomo de Rocamora, die 18 Augustus 1668 te Utrecht was gepromoveerd, was eveneens een beoefenaar der dichtkunst en lid der academie Maskil el Dal. Zijn vriend de Barrios vervaardigde bij zijn overlijden een treurdicht te zijner eere.

Ook de zoon en schoonzoon van Dr. Isaác Orobio de Castro waren geneeskundigen. Dr. Mozes Orobio de Castro was o.a. Parnas der onderwijsinrichting, zijn zwager Dr. David Sarphati de Pina ook Rabbijn, die in 1675 eveneens een predikatie bij de inwijding der Synagoge heeft gehouden. In 1695 was hij Parnas van Ets Haïm.

Den 2en Juni 1655 promoveerde te Leiden Jozef Abarbanel, een verwant van Menasse b. Israel, en den 4en Juli 1658 aldaar Jacob de Paz uit Malaga.

In Leiden had ook Isaác Abendana geneeskunde gestudeerd, welke kunst hij echter niet heeft uitgeoefend. Omstreeks 1663 begaf hij zich naar Cambridge, waar hij werkzaam was aan de Universiteits Bibliotheek. Aldaar bevindt zich zijn Latijnsche Mishna-vertaling in handschrift, welke nooit gedrukt is. In het Engelsch bewerkte hij eenige kalenders van 1692—1700. Omstreeks 1710 overleed hij in Londen.

Ook Dr. David de Haro had in Leiden zijn doktersbul behaald. Hij was een der medespelenden in Jessurun's Dialogo dos montes, dat op het Wekenfeest 1624 in de Synagoge der Gemeente Bet Jaacob was opgevoerd.

Onder de taalkundigen is te noemen Mozes Raphael de Aguilar, die ongeveer 40 jaar lid van het Rabbijnen-college is geweest (overl. 17 December 1679). Hij was een veelzijdig ontwikkeld geleerde, die zich behalve op het gebied der Joodsch-theologische wetenschap ook heeft bewogen op philosophisch terrein. Hij bezat een zeer kostbare Bibliotheek, waarvan de Catalogus in 1680 is verschenen. Behalve een Hebreeuwsche grammatica (Leiden, 1660, herdrukt in 1661 bij Joseph Athias) en een leerboekje voor de ritueele slacht-

wetten (Amst. 1681, bij Tartaz) heeft hij een reeks philosophische en apologetische geschriften vervaardigd, waaronder een bestrijding van Uriel da Costa onder den titel „Reposta certas propostas contra a tradiçaõ” (1639), een verhandeling over de onsterfelijkheid der ziel, een verklaring op Cap. 53 van Jesaia (welke hij tijdens zijn verblijf in Brazilië heeft geschreven), antwoorden op vragen van Dr. Orobio de Castro en andere geleerden, die zich in één band in handschrift in de Bibliotheek van Ets Haim bevinden. Gelijk wij verder zullen zien, vergezelde hij en Aboab een aantal Portugeesche Joden uit Amsterdam naar Brazilië. Na hun terugkeer in 1654 werden zij belast met het onderricht in de beide hoogste afdeelingen der Onderwijsinrichting.

Een ander uitstekend, veelzijdig ontwikkeld geleerde was Jacob Abendana, een broeder van den vroeger genoemden Dr. Isaäc Abendana. Hij had aan de Jesiba de los Pintos te Rotterdam gestudeerd, en werd later lid van verschillende wetenschappelijke academies te Amsterdam. Groote bekendheid heeft hij zich verworven door zijn Spaansche vertaling van Juda ha-Levi's beroemd werk Cuzari (Amst. 1663) en van de Mishna met de Commentaren van Maimonides en Bartenora, welke niet in druk is verschenen. Met verschillende Christen geleerden, zooals Buxtorf in Bazel en den Leidschen Professor Ant. Hulsius, stond hij in wetenschappelijke correspondentie. Hij overleed als Chagam te Londen 12 Sept. 1695.

Op het gebied der Joodsche Godsdienstleer leverde Abraham Cohen Pimentel in het Hebreeuwsch en Spaansch enkele werken. Hij was geboortig uit Portugal en werd, na zijn vestiging in Amsterdam, één der meest op den voorgrond tredende leden der academie Keter Tora. Zijn „Minchat Kohen” verscheen te Amsterdam in 1668, zijn „livro da observação do Sabbado” aldaar in hetzelfde jaar. Een bundel wetenschappelijke voordrachten, door hem in evengenoemde academie gehouden, zag in 1688 het licht.

Als moralist is te noemen de reeds boven vermelde kapitalist en groot-industrieel Abraham Israel Pereira, geboren in Madrid uit Portugeesche ouders. In Spanje noemde hij zich Thomaz Rodriguez Pereira. Aan het bestuur der Gemeente

(1661 en 1670 was hij Parnas) en der onderwijsinrichting (1652 en 1660 Parnas) nam hij een werkzaam aandeel. In 1656 stichtte hij in vereeniging met Dr. Efraim Bueno de academie Tora Or, waarvan Chagam Aboab als Rector werd aangesteld. Zijn moraal-philosophische werken „la Certeza del Caminho” en „Espejo de la Vanidad del Mundo” verschenen in 1666 en 1671 te Amsterdam. Hij overleed aldaar in 1699.

Een klasgenoot van Spinoza, doch geheel diens tegenhanger, was Mozes b. Mordechai Zacuto (1630—1697), leerling van Morteyra, uit een bekende geleerden-familie. Van jeugd af had hij neiging tot de mystiek getoond en van hem verhaalt de overlevering dat hij later zóóveel spijt had in zijn jeugd Latijn te hebben geleerd, dat hij veertig dagen vastte wjl „deze taal des duivels zich niet met de Kabbalistische waarheid verdroeg”. Hij verliet Amsterdam en werd eerst Chagam in Venetië, later in Verona. Hij schreef o.a. een bekende Commentaar op de Mishna („Kol ha-Remez”, Amst. 1719), een verzameling responsa en brieven (Venetië 1760) en verschillende gebeden en hymnes.

Samuel b. Isaäc Abas uit Hamburg vertaalde het populair-philosophisch werk Chobat ha-Lebabot in het Spaansch. (Amst. Dd de Castro Tartaz, 1670) Hij bezat een belangrijke Bibliotheek, waarvan de Catalogus in 1693, kort na zijn dood, is verschenen.

Als kunstenaars (teekenaars en graveurs) treffen wij aan Salom Italia en Nicolas de Oliver y Fullana. Italia heeft de portretten van Menasse ben Israel en Jacob Juda Leon Templo gegraveerd, en menige fraaie huwelijksacte (Ketubah) geteekend. In een officiëel stuk wordt hij genoemd als koopman, wonende in een gang op Uilenburg.

— Nicolas de Oliver y Fullana, geboren op het eiland Mallorca, trad in Amsterdam tot het Jodendom toe en streed als Kolonel in het Hollandsche leger tegen Frankrijk. Na zijn terugkeer tot het Jodendom nam hij den naam Daniel Jehuda aan. Hij vervaardigde verschillende cosmographische werken en bewerkte ook een gedeelte van den beroemden atlas van Bleau.

Van de dichters uit deze periode spant de kroon Joseph Penso Felix (de la Vega, naar den familienaam zijner moeder Esther de la Vega), zoon van Isaïc Penso, afkomstig uit Espejo, provincie Cordova, in Spanje. Isaïc Penso had zich als bankier in Amsterdam gevestigd, was zeer vermogend en bekend om zijn onbegrensde weldadigheid. Hij zonderde trouw, volgens het Joodsche voorschrift, één tiende zijner inkomsten af voor menschlievende doeleinden, zoodat hij tot zijn dood in 1683 de som van f 40.000 heeft weggeschonken. In 1671 was hij Parnas van Ets Haïm, in 1683 van Dotar. Zijn overlijden was voor de Gemeente een groot verlies. Behalve door zijn zoon Joseph werd door de voornaamste geleerden te zijner eere een gedachtenisrede uitgesproken: zoo op den 7en dag na zijn overlijden door Chagam Aboab, op den Sabbat na het einde der maand door Dr. David Sarphati de Pina, terwijl ook de dichter Daniel Levi de Barrios een „lamentacion funebre” op hem vervaardigde, waarin hij den overledene o.a. roemde als den man, die zijn huis voor de bijeenkomsten der academie Keter Tora steeds met liefde beschikbaar had gesteld.

Zijn zoon Joseph, (geboren omstreeks 1650; overl. 13 November 1692) leerling van Aboab en de Aguilar, was niet alleen een rijk koopman, maar ook een begaafd dichter. Reeds op 17-jarigen leeftijd vervaardigde hij een Hebreeuwsch drama, het eerste dat gedrukt is, onder den naam „Asiré ha-Tikvah” (1e uitg. Amst. 1673). Het verschijnen van een dusdanig drama van een zóó jongen dichter bracht zijn Joodsche tijdgenooten in Amsterdam in extase: niet minder dan 20 dichters hebben het in Hebreeuwsche, Spaansche en Latijnsche verzen bezongen, welke vóór het boek zijn afgedrukt. Zijn novellen-bundel „Rumbos peligrosos”, gedrukt te Antwerpen in 1684, was zeer geliefd en veel gelezen; Dr. Isaïc Orobio de Castro, de Barrios en anderen verheerlijkten het door lofdichten. Ook van zijn redevoeringen, gehouden in de academie „de los Floridos” verscheen aldaar in 1685 een bundel. In den laatsten tijd is van meer dan één zijde bijzondere aandacht gewijd aan zijn werk „Confusion de Confusiones” dat voor de eerste maal den beurshandel in al zijn ver-

takkingen grondig behandelt, en dat op een wijze, waardoor het tot nu toe naar vorm en inhoud de beste uiteenzetting van het fondsenverkeer is gebleven. Penso ontpopt zich hierin als de eerste theoreticus van den termijnhandel. Het werd eenige jaren geleden, in uittreksels, in het Duitsch vertaald door Dr. Otto Pringsheim (Breslau, 1919).

Van de vele dichters uit deze periode willen wij nog slechts kort vermelden Isabella Correa en Isabella Enriquez. Eerstgenoemde dichteres leefde afwisselend in Brussel, Antwerpen en Amsterdam. Zij was de meeste Europeesche talen machtig, in vele kunsten en wetenschappen ervaren en een op den voorgrond tredend lid van verschillende academies, vooral van die, door Manuel de Belmonte gesticht. In 1684 verscheen een deel harer gedichten. Als tweede vrouw van den reeds genoemden Fullana was zij het middelpunt van een grooten kring beschaafde en ontwikkelde dames en heeren.

Haar vriendin Isabella Enriquez was eveneens een bekende dichteres, die in haar geboorteplaats Madrid een zeer geziene persoonlijkheid in de dichter-academies was.

Behalve in cultuureel opzicht kenmerkte zich dit tijdvak ook door materiëelen bloei. Gelijk ik reeds even heb aangestipt was Portugal, door de verdrijving der Joden en de vervolging der Marranos, met rassche schreden achteruitgegaan. Zelfs een Jezuïtische Pater, Antonio Vieyra, die ook Amsterdam heeft bezocht, zag in dat dit de oorzaken waren van den jammerlijken toestand, waarin Portugal zich in de 17e eeuw bevond. Hij deed zelfs aan Koning Joaõ IV een plan toekomen, waarin hij dezen de noodzakelijkheid aantoonde, Joodsch kapitaal toe te laten, dat nu naar verschillende deelen van Europa en Amerika was overgebracht. Zijn pogingen waren echter vruchteloos; voor zijn verdediging der Marranos werd hij zelfs door de Inquisitie veroordeeld: hem werd het preeken van den kansel verboden en het stemrecht in de bijeenkomsten der Orde ontnomen (1667).

De plaats, welke Portugal in den wereldhandel had ingenomen, werd, nadat dit land sedert 1580 bij Spanje behoorde, door

Holland bezet. De stichting van Hollandsche kolonies moest in de allereerste plaats dienen tot verhooging der nationale welvaart door de winsten, die het ruilverkeer zouden opleveren; in de tweede plaats tot het overbrengen van den strijd met Spanje naar het overzeesche gebied. Gelukte het, Spanje's zilverstroom uit Mexico en Peru naar Holland af te voeren, dan zou Philips II met zijn eigen wapens bestreden worden. Amerika's beste producten: suiker, indigo, huiden, edelgesteenten enz. moest men tegen Hollandsche waren, die Spanje vroeger had ingevoerd, ruilen. Tijdens het twaalfjarig bestand (1609—1621) leefde het handelsverkeer met Portugal, en over Portugal met Brazilië, weer op. Holland-sche firma's richtten in verschillende plaatsen van Portugal filialen op en verdienden veel geld.

Toen in 1621 de West Indische Compagnie werd opgericht, verkreeg zij voor 24 jaar het handelsmonopolie o.a. voor de Westkust van Afrika, Noord- en Zuid Amerika met het recht, in alle te bezetten gebieden handelsovereenkomsten met de inheemsche souvereinen te sluiten, met steun van Staatstroepen. Eén harer vijf kamers was in Amsterdam gevestigd. De hoofdtak der Compagnie was, Spanje's bezittingen in de Nieuwe Wereld aan te tasten.

De eerste stoot zou aan Brazilië worden toegebracht dat, wyl het oorspronkelijk een kolonie van Portugal was, niet zoo goed door de Spanjaarden in staat van verdediging was gebracht als hun eigen kolonies. Naar dit gebied, dat in 1500 was ontdekt, placht Portugal bij gebrek aan kolonisten misdadigers en Joden te zenden, om het land te bebouwen. Nadat in 1532 het suikerriet van Madera naar Brazilië was overgebracht, waartoe de Portugeesche Joden den stoot hadden gegeven, kwam in den loop der 16e eeuw de suikercultuur aldaar tot hoogen bloei. Bahia en Pernambuco, waar dit product het best wilde gedijen, hadden een groote aantrekkingskracht voor de Portugeesch-Joodsche vluchtelingen, die hier plantages aanlegden en bij den inval der Hollanders in 1624 zeer veel suiker-aanplantingen bezaten. Daar nu de Inquisitie in Brazilië niet zulke scherpe vormen aannam als in het Spaansche gebied, konden de Joden hier iets vrijer

(Archief Port. Israël. Gemeente te Amsterdam).

Toen de Hollanders hun blikken op Bahia richtten, vonden

hun plannen bij de Braziliaansche Joden veel bijval: zij zagen in de Hollanders bevrijders van geloofsdwang, die hen van den voortdurenden angst voor de Inquisitie zouden verlossen, terwijl omgekeerd dezen rekenden op den steun van het Jood-sche element.

Dat zij zich daarin niet teleurgesteld zagen, bewijst een Inquisitie-document uit 1634, dat de „nadeelen, den Koning van Spanje door de Joden van Holland berokkend' behandelt. De schrijver, kapitein Esteban de Ares Fonseca in Madrid, noemt twee Joden: Nunes Alvarez Franco en Manuel Fernandez Drago, die het plan voor de verovering van Bahia, waar zij toen woonden, ontworpen en uitgevoerd hebben. Drago wordt in dit document als Rabbi en leeraar der Joden genoemd. De verovering van Pernambuco, zegt het stuk verder, was het werk der Joden in Amsterdam, waarvan de voornaamste was Antonio Vaez Henriquez (alias Mozes Cohen), die ook de expeditie vergezelde. Om Pernambuco te hulp te komen, is een vloot van 18 schepen uitgezeld onder commando van Diego Peixotto, waarop zich 100 Joden bevonden.

In vele Inquisitie-processen bleek, dat menige judaïzeerende Portugees correspondentie had met de Gemeenten in Holland en den Levant, en de Hollanders en Turken met informaties en geld ondersteunde.

Toen een Hollandsch eskader in 1624 Bahia had veroverd en de overwinnaars een proclamatie hadden uitgevaardigd, dat ieder burger zijn eigendom kon behouden en ongehinderd volgens zijn godsdienst kon leven, werden ongeveer 200 Joden naar de Allerheiligenbaai gelokt. Doch reeds het volgende jaar werd de stad weder door de Portugeezen heroverd en er verliepen vijf jaar alvorens het den Hollanders gelukte, vasten voet in Brazilië te verkrijgen: Pernambuco viel hun in handen en tot 1635 slaagden zij er in, de noordelijk daarvan gelegen provincies Itamarca, Parahyba en Rio Grande, welke onder den naam „Nieuw Holland" tot één gebied werden vereenigd, te onderwerpen. Toen nu de West Indische Compagnie liet bekend maken, dat in Hollandsch Brazilië iedere geloofs-bekentenis zou worden gerespecteerd, begon een sterke immi-

gratie van Joodsche kolonisten, vooral toen in 1637 de Stadhouder Graaf Johan Maurits van Nassau orde in de verwarde toestanden wist te brengen.

In 1642 vertrokken een paar honderd Portugeesche Joden uit Amsterdam naar Brazilië onder leiding van de Rabbijnen Isaäc Aboab da Fonseca en Mozes Raphael de Aguilar. Zij stichtten verschillende gemeenten, waarvan die in Recief en op het eiland Antonio Vaz het meest bekend zijn. Op het archief der Portugeesch Israëlietische Gemeente te Amsterdam bevindt zich een notulenboek der Gemeente „Sur Israël” (*Rots* van Israel, met toespeling op den naam *Recief*) van 1648—1654 waarin wij lezen, dat op het einde van 1648 de „Maamad” der Gemeente Dr. Abraham de Mercado, Joseph Drago, Abraham de Azevedo, Jacob Navarro en Daniel Dias in vereeniging met een aantal uit de gemeenteleden gekozen personen (Isaäc Athias, Abraham Israel Dias, Jacob Valverde en Benjamin Sarphati de Pina) nieuwe reglementen („Escamoth”) ontwierpen. Het bestuur der Gemeente was naar Amsterdamsch voorbeeld ingericht: zij bezat o.a. de onderwijs-inrichtingen Talmud Tora en Ets Haïm, een begraafplaats (Bet Haïm) en verschillende weldadigheidsvereenigingen, waarvan vaak „Captivos” (vrijkoop van gevangenen) wordt genoemd. Om de eenheid te bewaren werd o.a. bepaald, dat in Recief en op Antonio Vaz geen andere Gemeente mocht worden opgericht en dat dit, bij toename van de Joodsche bevolking in andere deelen van Brazilië, slechts met goedvinden van de Parnassim der Gemeente „Sur Israel” zou mogen geschieden. Degeën die zich naar Holland inscheepte moest vóór zijn vertrek een zekere bijdrage storten. Niemand mocht disputeren houden tegen andere godsdiensten. Als belastingen werden o.a. opgelegd: 4 % van de bruto opbrengst van in Brazilië geïmporteerde waren; 3 per duizend op contant geld, goud, zilver en juweelen; op suiker, tabak en verkoop van huizen $\frac{1}{2}$ % door den kooper en evenzoo veel door den verkoper te storten, terwijl gewapende koopvaardij- en kaperschepen 3 % van de netto opbrengst hunner prijzen moesten afdragen.

Een groot aantal Gemeenteleden onderteekende deze be-

palingen, o.a. Joseph da Costa, een broer van Uriël da Costa, die in 1652 Parnas der Gemeente was.

In 1649 (1 Shebat 5409) vond de vereeniging tusschen de beide gemeenten „Sur Israel” en „Maguen Abraham” plaats. In hetzelfde jaar, toen de kolonie na het vertrek van den Stadhouder (1644) langzamerhand achteruit was gegaan, werden de salarissen der Gemeente-ambtenaren verminderd: zoo werd het salaris van Chagam Aboab van f 1600 op f 1200 teruggebracht, van den Chazan Jehosua Velozinos van f 400 op f 300. In 1653 komt Aboab voor met een salaris van f 1200 en „por assistir na escola da' Guemara f 150”. Als leeraar aan de onderwijs-inrichtingen fungeerde „Rubi” Semuël Farazaõ, op een salaris van f 250.

De snelle toename van het aantal Joden, hun bewonderenswaardig aanpassingsvermogen en hun lastige concurrentie zoowel in den groot- als in den kleinhandel voerden spoedig tot wrijvingen, waarvan de classicale acta van Brazilië sprekende voorbeelden geven. Niet alleen de godsdienstvrijheid welke zij genoten was den Calvinisten een doorn in het oog, maar ook het feit, dat de handel bijna geheel in hun handen was geraakt. In 1641 beklagden zich 66 kooplieden erover, dat Christen kooplieden zoo goed als uitgeschakeld waren, en dat de Joden die zich in Brazilië vestigden, door hun Portugeesche geloofsgenooten vriendelijk werden opgenomen en als suikermakelaars of op de plantages werkzaam werden gesteld.

Zoolang echter Johan Maurits van Nassau het bestuur voerde, was niets in staat hun gunstigen toestand te veranderen. Gedurende zijn zevenjarig bewind gaf hij zich alle moeite, godsdienstige tegenstellingen in de kolonie te overbruggen en een onpartijdig bestuur te voeren. Bovendien, gelijk hij in een brief aan de Staten Generaal schreef, was hij ervan overtuigd, dat de Joden tot de meest betrouwbare onderdanen in de kolonie behoorden en dat zij, in geval van nood, zich trouw onder het Hollandsche vaandel zouden scharen. Toen hij echter, wegens onvoldoende ondersteuning van de zijde der West Indische Compagnie, in 1644 zijn ontslag had genomen, ging de kolonie met rassche schreden achteruit, en voelden ook de Joden daarvan de gevolgen. De

oorspronkelijke Portugeesche bevolking, die steeds met het Hollandsche bestuur ontevreden was geweest, maar door Johan Maurits onder den duim was gehouden, stak het hoofd op. Zij vernielden vele plantages en suikermolens, veroverden in korten tijd het Zuidelijk gedeelte van Pernambuco en sloegen eindelijk het beleg om Recief. De Joodsche burgers der hoofdstad deden dapper hun plicht; wat zij tijdens het beleg met hun Christen lotgenooten te lijden hadden, werd op treffende wijze geschilderd door Chagam Aboab in een geschriftje, waarvan het eenige exemplaar zich in de Bibliotheek van Ets Haïm bevindt.

In het begin van 1654 viel Recief; den Hollanders werd vrije aftocht toegestaan, waarbij ook de Joden ingesloten werden. Daar de Portugeesche veroveraars verklaarden, dat Joden en niet-Katholieken in het land mochten blijven wonen en behandeld zouden worden als in Portugal, dat wil zeggen dat zij dan aan het gevaar der Inquisitie zouden zijn blootgesteld, verlieten de Joodsche kolonisten, waarvan zich alleen in Recief 5000 bevonden, het land.

De uit Holland geïmmigreerden keerden grootendeels met Aboab en de Aguilar naar Amsterdam terug; een groot aantal Braziliaansche Joden liet zich in andere deelen van Amerika neer, waar zij hun ervaring in de plantage-cultuur en den suikerhandel overbrachten.

Tot de meest bekende Amsterdamsche Joden, die in Brazilië hebben gewoond, behoorden naast de Rabbijnen Aboab en de Aguilar o. a. Jacob de Aguilar, „Rabi y Jasan en el Brasil” (de Barrios); de dichter Eliau Machorro; Jacob Lagarto, Chagam der Gemeente in Tamarica, die aldaar ook het werk „Tiendra de Jacob” zou hebben geschreven; Efraim Soeyro, de zwager van Menasse ben Israel, met wien deze zich heeft willen assosicëeren om zich ongestoord aan de wetenschap te kunnen wijden; Isaïc de Castro Tartas, de broer van den bekenden Amsterdamschen boekdrukker, die naar Portugal gekomen voor de Inquisitie aldaar werd gebracht en in 1647 te Lissabon werd verbrand; de reeds genoemde Dr. Jacob de Andrade Velozinos en Abraham Cohen, die gedurende het beleg van Recief zoowel zijn Joodsche

als zijn Christen medeburgers heeft ondersteund, en die te Ouderkerk werd begraven.

Een aantal Joodsche kolonisten begaf zich naar Suriname waar zij een Gemeente stichtten, die wel de oudste in Amerika is. In 1685 bouwden zij een Synagoge; de eerste Rabbijn was Isaäc Nieto, die aan de Jesiba de los Pintos (eerst in Rotterdam, in 1669 naar Amsterdam overgeplaatst) had gestudeerd en te Amsterdam leeraar aan de academie „Abi Jetomim” was geweest. Ook hij behoorde tot degenen, die bij de inwijding der Portugeesche Synagoge in 1675 een feestrede heeft gehouden.

Ook in de streek van Essequibo, langs de Pomeron-rivier, vestigde zich in 1658 een aantal Amsterdamsche Joden. Deze landstreek, thans een deel van Britsch Guyana, behoorde toen onder den naam Nova Zelandia aan de Hollanders. Daarheen begaf zich ook als kolonisten een aantal Joodsche families uit Livorno onder het genot van privileges en bescherming. Tot 1666, toen hun plantages door invallen der Engelschen uit Barbados werden verwoest, bleef deze Joodsche kolonie bestaan. De kolonisten begaven zich toen naar Suriname, dat toen onder Engelsch bestuur was gekomen, op uitnoodiging der Engelschen, om zich aldaar te vestigen onder genot van volledige godsdienst- en burgerlijke vrijheid. Dit charter was het eerste van dien aard in de Engelsche geschiedenis.

Toen Suriname in 1667 weder onder Hollandsch bestuur was gekomen, werden de laatste hinderpalen uit den weg geruimd, welke de verdere ontwikkeling van de Joodsche kolonisatie in midden-Guyana hadden tegengehouden. De Savanna bleef een soort van Ghetto; het land geraakte tot grooten bloei, en toen de Boschnegers de kolonie overvielen, streden de Surinaamsche Joden met eigen divisies onder eigen aanvoerders, van wie Samuel, David en Isaäc Nassy de meest bekende zijn. Laatstgenoemde sneuvelde bij een treffen met de negers.

Van de Amsterdamsche kamer der West-Indische Compagnie verkreeg David Nassy den 12en September 1659 een privilegie om een Joodsche kolonie te stichten. Bij artikel 7

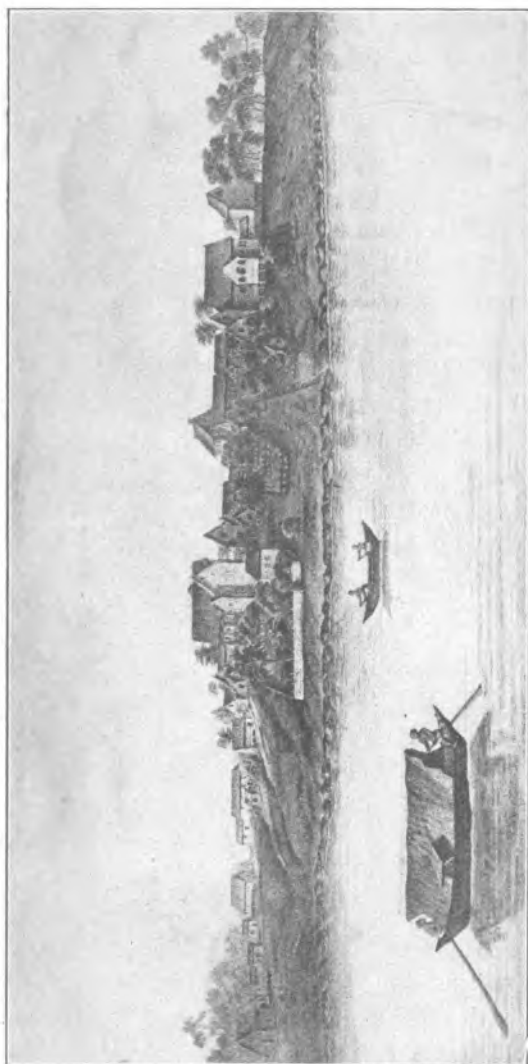
werd hem en zijn gezellen vrijheid van godsdienst met openlijke uitoefening van den eeredienst, het stichten van Synagoge en school toegestaan, op dezelfde wijze als dit in Amsterdam geschiedde. Zij zouden verder vrij zijn van betaling van uitvoerrechten. Met groote energie wijdde deze Joodsche kolonie zich aan de aanplanting van het suikerriet, en spoedig verschenen de eerste proeven van de Pomeronsuiker op de Middelburgsche markt.

Ook het eiland Curaçou, dat in 1634 op de Spanjaarden was veroverd, telde reeds 16 jaar later Portugeesche Joden, die toen de eigenlijke pioniers van het Jodendom in de koloniale gebieden waren. Daar de Hollanders, die zich daar gevestigd hadden, heelemaal niets voor de bewerking van den bodem deden, besloot de West-Indische Compagnie aldaar Joden te doen vestigen. In 1612 kwamen twaalf Joodsche families aan, om het land te bebouwen. Zij kregen een reeks van voorrechten, o.a. burgerlijke en godsdienstvrijheid, echter met verbod van Zondagarbeid, en tien jaar vrijdom van belasting. Nadat Brazilië verloren was gegaan, kwamen vele Joodsche vluchtelingen naar Curaçou en legden den grond voor de latere commerciële ontwikkeling van het eiland.

Korten tijd later reeds was er een geregelde handelsverbinding tusschen Curaçou en Nieuw-Amsterdam, welke grootendeels in handen der Joden was. In 1656 stichtten zij er een Gemeente, Mikveh Israel, onder leiding van de Portugeesche Gemeente te Amsterdam en verkregen zij een afzonderlijke begraafplaats. Uit Amsterdam beriepen zij als Rabbijn Josiau Pardo (1674—1683), zoon van David Pardo en schoonzoon van Morteira. Ook hij had gestudeerd aan de Jesiba de los Pintos. In 1683 begaf hij zich naar Jamaica. Ook een latere Rabbijn van Curaçou was afkomstig uit Amsterdam: Samuel Mendes de Solla (1745—1761), die zijn opleiding aan Ets Haim had genoten. Van hem zijn vele Portugeesche predikaties in druk verschenen.

Barbados had eveneens veel betrekkingen met de Portugeesche Joden uit Amsterdam, van wie velen zich aldaar hebben gevestigd. De eerste Rabbijn was Eliau Lopes (1678),

eveneens afkomstig van de Jesiba de los Pintos te Amsterdam, alwaar hij predikant was bij de academie „Temimé

„Gesigt van de Jooden Savane, in de Colonie van Surinaam”.

Naar de schilderij van J. A. Kaldenbach.

Darech” en waar hij, bij de inwijding der Synagoge in 1675, een feestrede heeft gehouden.

De eerste Jood, die in *Nieuw Amsterdam* (thans New

York) was aangekomen, was Jacob Barsimon, die daarheen op aansporing der Joden te Amsterdam in het bezit van een paspoort was overgestoken (Augustus 1654). Hij behoorde tot een groep emigranten, die door de West-Indische Compagnie uit Holland daarheen was gezonden om de nieuwe kolonie *Nieuw Nederland* te helpen bevolken.

Begin September van hetzelfde jaar kwamen 23 Joden in Nieuw Amsterdam aan, die op hun reis van Brazilië naar Holland, na den val van Pernambuco, in handen van Spaansche zeeschuimers waren gevallen, doch door een Fransch schip, dat het Spaansche genomen had, daarheen waren gebracht. Zij waren van alles ontbloot, zoodat zij den passageprijs niet konden betalen, hetgeen later een proces ten gevolge had. De Gouverneur van Nieuw Nederland, Peter Stuyvesant, schreef naar de Directeuren van de Amsterdamsche kamer der West-Indische Compagnie een brief, waarin hij verzocht de Joden te doen vertrekken en verdere emigratie van Joden daarheen te verhinderen. Hij motiveerde zijn verzoek door de volgende merkwaardige woorden: „mits haer gewoonlijke woeckerije en bedriegelijke handel neffens de christenen” en „oock vresende, dat se vermits haer tegenwoordige behoeftigheeden den aenstaenden winter tot laste mochten comen”. De Compagnie antwoordde op dit schrijven, dat dit onredelijk en onbehoorlijk zou zijn vooral wegens de aanzienlijke verliezen die deze „natie” bij de verovering van Brazilië had geleden en wegens het groote kapitaal, dat zij in deze Compagnie hadden gestoken. Zij maakte in haar antwoord ook gewag van het feit, dat een aantal Portugeesche Joden in Amsterdam hierover (Januari 1655) hadden gerequesteerd en zij stond dus toe, dat deze lieden naar Nieuw Nederland mochten komen om aldaar handel te drijven.

In hun request hadden deze Portugeesche Joden doen uitkomen, dat de West Indische Compagnie bij een algemeen besluit hadden toegestaan dat zij, die de kolonie wenschten te bevolken, gratis een stuk land zouden krijgen. Hoe meer loyaal volk, als de Joden waren, daarheen ging om aldaar te leven, hoe beter het was ten opzichte van de bevolking,

de opbrengst der verschillende belastingen en den opbloei van den handel. Zij vroegen waarom Joden, die toch ook Hollandsche onderdanen waren en reeds vele jaren in Holland woonden, uitgesloten zouden zijn van het recht van emigratie naar een land, dat voor zijn ontwikkeling menschen noodig had.

Deze argumenten werden, gelijk wij zagen, door de West-Indische Compagnie gebillijkt; het gevolg hiervan was, dat uit het *oude* Amsterdam een aantal Portugeesche Joden naar het *Nieuwe* Amsterdam overstak, die eerst in private huizen hun eeredienst mochten uitoefenen, daar de kerkelijke autoriteiten op de besluiten der West-Indische Compagnie veel invloed hadden. Behalve het stichten eener Synagoge verbood men hen ook het drijven van kleinhandel en het bekleeden van openbare ambten. Al ontbrak aldus den Jood, die in Nieuw Amsterdam zijn woonplaats vestigde, alsnog politieke en godsdienstvrijheid, en moest hij zich aan uitzonderingswetten in de „liberale” kolonie onderwerpen, toch was hem de weg tot krachtige ontwikkeling gebaad en de mogelijkheid geboden, zij het dan ook na harden strijd, het juk van verdrukking van zich af te schudden. Toen de plaatselijke overheid den Joden, die niet tot den militairen dienst werden toegelaten, daarvoor een bijzondere belasting hadden opgelegd, weigerde één der in 1655 in Nieuw Amsterdam gevestigde Hollandsche Joden, Asser Levi, de hem opgelegde som te betalen en eischte hij, evenals de overige burgers, de wacht te betrekken en als burger behandeld te worden. En hij had succes: hem en allen Joden werd dat verzoek toegestaan; de kleinhandel werd hun vrij gegeven en na enkele jaren ontstond er een mildere geest tusschen hen en de overheid. Hiervan was o.a. het gevolg, dat zij een Synagoge bouwden en een begraafplaats inrichtten.

Tot de bekendste Hollandsche Joden, die in het begin van 1655 naar Nieuw Amsterdam kwamen, behoorde de reeds genoemde Joseph da Costa, een groot aandeelhouder in de West Indische Compagnie. In 1650 was hij Parnas in Amsterdam, twee jaar later bestuurder der Gemeente in Recief.

Amsterdamsche kooplieden hadden spoedig in de kolonie hun agenten: zoo vinden wij vermeld, dat Mozes da Silva als zoodanig David de Ferera en Abraham de Lucena had aangesteld. Ook tusschen de Joden in de verschillende kolonies ontstond een levendig onderling handelsverkeer, daar de afstand tusschen hen kleiner was dan tot het moederland.

Toen in 1667 deze kolonie aan de Engelschen moest worden afgestaan, werden in de artikelen der overgave de bepalingen opgenomen, dat al de inwoners in het genot hunner rechten zouden blijven welke zij onder de Hollanders hadden genoten, ook de Joden. Bij den vrede van Breda in hetzelfde jaar werd dit uitdrukkelijk bekrachtigd.

Dat het voor het Amerikaansche Jodendom een geluk is geweest, dat Nieuw Nederland in 1654 aan Holland heeft behoord, heeft de geschiedenis wel bewezen.

De vele buitenverblijven, die vermogende Portugeesche Joden langs Amstel en Vecht bezaten, hadden het ontstaan van eenige buitengemeenten ten gevolge. Oorspronkelijk kwamen de bewoners dezer vacantie-verblijven des zomers ten huize van één hunner bijeen tot het houden van Synagogale diensten, zoo in Maarssen, waar zij zich in het midden der 17e eeuw nederlieten, en waar zij de eerste *blijvende* Portugeesch-Joodsche nederzetting buiten Amsterdam vestigden. Na aanvankelijke tegenkating van de dorps-autoriteiten richtten zij in één der zalen van het buitenverblijf Hogesant, toebehoorende aan Abraham Aboab, een Synagoge in, tot dat de vrije uitoefening van den Joodschen Godsdienst in Maarssen werd toegestaan, waarna zij, vereenigd in de gemeente „Neveh Salom”, een Synagoge bouwden. Zij voerden in Maarssen ook de zijde-industrie in, welke een tijd lang heeft gebloeid en aan een 25-tal dorpelingen een bestaan heeft opgeleverd. Als geestelijke leiders dezer buitengemeente fungeerden o.a. Haïm en Ishac Saruco en Benjamin Dias Brandon, die aan de Leerschool Ets Haim hun opleiding hadden ontvangen. Een Amsterdamsche Rabbijn, die tijdelijk te Maarssen heeft gewoond, Dr. Salomoh de Is. de Meza, schreef

onder den titel „Shulchan Shelomoh” (Amsterd. 1725) een rabbinale beslissing omtrent de Sabbatgrens aldaar. Om namelijk een afgescheiden gebied te verkrijgen, waar binnen zij op Sabbat mochten dragen, hadden zij een draaibrug en verschillende hekken om het dorp laten maken.

Een andere Synagoge in de Vechtstreek bestond in Vreeland, en was gesticht door Abraham Fundam, die hofnar van Prins Willem V is geweest. Deze Synagoge „Kenéseth Abraham” genaamd, was op het einde der 18e eeuw gesticht, doch reeds in den aanvang der 19e eeuw opgeheven.

Ook Naarden bezat reeds in de 17e eeuw een Portugeesche gemeente, in het bezit eener Synagoge. Nog langen tijd nadat de Portugeesche Joden de vesting hadden verlaten, werd de dienst volgens den Portugeeschen ritus onderhouden. Later is het gebouw aan de Nederlandsch Israëlietische Gemeente aldaar afgestaan.

Een soort Portugeesche familie-Synagoge bestond sedert 1780 in Haarlem op het landgoed der familie Henriques de Castro, wier leden Mozes en Isaäc, zoons van David Henriques de Castro, een Synagoge onder den naam „Migdal David” hebben opgericht, welke in den aanvang der 19e eeuw nog heeft bestaan. Hieruit heeft zich echter geen gemeente ontwikkeld.

De omstandigheid, dat de Amsterdamsche Joden noch in Spanje, noch in Portugal mochten komen, deed hen onder de Marranos in die landen omzien naar personen, die aldoor hun belangen konden behartigen. Zij bedienden zich in hun correspondentie van een gefingeerden naam (alias), ten einde de spionnen der Inquisitie op een dwaalspoor te brengen. Zelfs in Amsterdam liepen dergelijke spionnen rond, die gegevens omtrent de hier wonende Joden en hun correspondenten verzamelden; men kon dus niet voorzichtig genoeg zijn. Zelfs bewerkte de Spaansche Consul te Amsterdam voor den gezant van Spanje in den Haag een lijst van Portugeesche Joden uit Amsterdam met de namen hunner correspondenten en den alias, dien zij voerden, welke opgave Philips IV in 1655 aan de Inquisitie deed toekomen. De lijst bevatte o.a.

de namen van David (alias Bento) Osorio en Abraham (alias Melchior) Franco Mendes.

Bij het sluiten van den vrede van Munster in 1648, die een einde aan den tachtigjarigen oorlog maakte, werden de Joden niet duidelijk in het vredetractaat genoemd. Wel bepaalde artikel 4 van het verdrag: „de onderzaten en inwoners van de Landschappen der voorzegde Heeren Koning en Staten zullen ook mogen komen en verblijven in de landen de één van de andere, en daar hun trafieken doen en hun koophandel drijven zoo ter zee . . . als te land”, doch spoedig ontstond de vraag, of ook de Joden, die uit Spanje en Portugal naar Holland waren uitgeweken, in de vredesvoorwaarden begrepen waren.

De Parnassim zonden hierover een petitie tot de Staten-Generaal, welke in 1650 van den Spaanschen gezant de verklaring verkregen, dat de Joden, die in de Vereenigde Nederlanden leefden, hun zaken in Spanje door een gemachtigde konden laten behandelen, en in dat opzicht zouden gelijkgesteld worden met de overige ingezetenen, *mits zij zelven niet naar Spanje kwamen*. Noch de Parnassim, noch de Staten van Holland wilden met deze verklaring genoegen nemen: de laatsten benoemden, op verzoek van den Maamad, een commissie om de aangelegenheid met den Spaanschen ambassadeur te bespreken. Een jaar tevoren hadden de Portugeesche Joden aan de Staten verzocht, „om in de Domeinen van Portugal te worden behandeld evenals 's Lands ingezetenen, na opneming der daartoe strekkende artikelen in het Tractaat met Portugal te maken.” Van Spaansche en Portugeesche zijde werd daartegen ingebracht „dat de Joden uit Spanje waren verbannen reeds lang vóór den oorlog met de Republiek; dit banvonniss is niet opgeheven door den vrede met de Vereenigde Nederlanden.”

Deze onverbiddelijkheid van Spanje schijnt vooral het gevolg te zijn geweest van het optreden der Hollanders tegen de Roomsche geestelijken en monniken, tegen wie nog in 1649 scherpe plakكاتen waren uitgevaardigd. Hoe het ook zij, deze zaak bleef hangende tot 12 Juli 1657, toen de Staten van Holland, Zeeland en West-Friesland, en de Staten-Generaal

raal den daaropvolgenden dag een Resolutie namen, waarbij de „Joodsche natie” verklaard werd waarlijk te zijn onderdanen der Staten, en dat zij ook dientengevolge moesten genieten van de rechten en voorwaarden, in de verdragen met den koning van Spanje en andere regeeringen bedongen.

Deze verklaring van 1657, waarbij den Joden het Hollandsche burgerrecht werd verleend, had voor hun inwendigen politieken toestand geen verdere gevolgen. Zoo bleven zij uitgesloten van het bekleeden van openbaren ambten: en toen b.v. het volgend jaar een Jood, die in de Rechten was gepromoveerd, als advocaat wenschte te worden toegelaten, werd hem zulks geweigerd.

Naar buiten echter waren zij tot volkomen Hollandsche Staatsburgers gepromoveerd, al bereikte men in de onderhandelingen met Spanje en Portugal, die op hun stuk bleven staan, geen resultaat. Het eenige practische voordeel, dat Parnassim eerst veel later, in 1680, bereikten was dat de Staten voldeden aan hun verzoek, dat de Portugeesche Joden voortaan op de informatie van Spaansche en Portugeesche zijde of iemand Jood was, zouden zijn ontslagen van de verplichting om eenige verklaring af te geven betreffende hun godsdienstige belijdenis of omtrent hun al of niet besneden zijn, aangezien het ten opzichte van de bescherming der ingezetenen van het land geen verschil uitmaakte of men Christen of Jood was.

Zoo vertoonde zich het Portugeesch-Joodsche Amsterdam ten tijde van Spinoza op het toppunt van zijn stoffelijken en geestelijken bloei: het is het middelpunt eener reeks koloniën, waarmede het in economische en wetenschappelijke verbinding stond; het schoot zijn stralen uit naar het Oosten tot in den Levant, naar het Westen tot in Noord- en Zuid Amerika, naar het Zuiden tot de kusten van Afrika. Het zond zijn pioniers op handels- en geestelijk gebied tot in de verste uiteinden van het Hollandsche koloniaal gebied.

Dat het optreden van Spinoza geen diepere sporen in de toenmalige Portugeesche Gemeente heeft achtergelaten, is na het boven geschetste gemakkelijk te begrijpen.

Des te merkwaardiger is het, dat een tegenvoeter van

(Livraria-D. Montezinos).

Spinoza, uit het Oosten afkomstig, de oorzaak van het verval der Portugeesche Gemeente is geworden, doordat het hem gelukt is, haar in twee elkaar vijandige kampen te verdeelen.

Van de vele Pseudo-messiassen, die sedert den tijd der Romeinen tot in de 17e eeuw zijn opgetreden, heeft niemand zóóveel aanhangers gehad en zóó diepen indruk gemaakt als Sabbatai Tsebi. Hij was in 1626 te Smyrna geboren en voelde zich reeds in zijn prille jeugd sterk aangetrokken tot de studie der Kabbala. Hij was de toenmaals veel verbreide meening toegedaan, dat de geheimen dezer Leer alleen door ascetische middelen konden worden doorgrond. Daarom kastijdde hij zijn lichaam en baadde hij zich, zoo wel bij dag als bij nacht, in de zee. Daardoor trok hij de opmerkzaamheid van verschillende jongelingen tot zich, die zich door hem in de Kabbala lieten inwijden. In het jaar 1648 openbaarde hij zich aan zijn leerlingen als de Messiaansche Verlosser door het uitspreken van den vollen vierletterigen Godsnaam in het Hebreeuwsch, waarmede hij wilde aantoonen, dat met *hem* de tijd der goddelijke genade was aangebroken. Hiervoor werd hij in 1651 in zijn geboortestad in den ban gedaan en met zijn leerlingen uit Smyrna verdreven. Na nog in verschillende andere steden van het Turksche Rijk (Konstantinopel, Saloniki, Caïro) korteren of langeren tijd te hebben doorgebracht, begaf hij zich naar Jeruzalem, waar hij door zijn ingetogen leven een kring van aanhangers verkreeg, die een blind vertrouwen in hem stelden. Vooral zijn indrukwekkende verschijning droeg het hare hiertoe bij. Zijn ijverigste aanhanger, Natan Benjamin Levi, meer bekend onder den naam Ghazati, verspreidde in 1665 het bericht, dat de Messias zich binnen een jaar in zijn volle glorie zou openbaren en de heerschappij van Israel over alle volken der aarde zou grondvesten.

De berichten omtrent Sabbatai Tsebi hadden de meest opwindende uitwerking in Amsterdam. Hier had het optreden van Spinoza aan den eenen kant het gevolg gehad, dat talrijke Portugeesche Joden zich nauwer aan hun godsdienst aansloten, aan den anderen kant echter bij velen twijfel veroorzaakt aan de waarheid der goddelijke voorschriften. Vooral deze laatsten zochten naar een uitweg. De materiële welstand en de politieke vrijheid, die de Portugeesche Joden in Amsterdam genoten, sluiten de gedachte uit dat zij, zooals

dit bij het optreden van vroegere Messiassen het geval was, den Messias beschouwden als den Philantroop, die arme lieden rijk kon maken en hen uit hun ellendigen toestand kon bevrijden. Het groote aantal zijner aanhangers onder de Portugeesche Joden in Amsterdam was vooral daaraan te danken, dat de Messias voor hen was de verpersoonlijking hunner nationale en godsdienstige verwachtingen; dat hij het Joodsche volk uit zijn sociale knechtschap zou voeren naar de politieke vrijheid en sociale onafhankelijkheid, naar een geestdriftig nationaal leven in het land der vaderen.

De geleerden gingen met hun voorbeeld voor: de Rabbijnen Isaïc Aboab, Mozes Raphael de Aguiar, Dr. Isaïc Naar en Dr. Benjamin Musaphia, de moralist Abraham Pereira, zij allen werden vurige aanhangers van den Messias. Men zond hem een officiëel huldigingsschrijven, dat door de notabelen der gemeente was onderteekeend. Daar men nu Dr. Musaphia niet in de gelegenheid had gesteld, het stuk mede te onderteekenen, heeft deze de leden der academie „Keter Tora” overgehaald, eveneens een dergelijk schrijven tot den Messias te richten; hijzelf komt als eerste onderteekeenaar voor op dit stuk, dat zich thans in de Bibliotheek van „Ets Haim” (Livraria — D. Montezinos) bevindt.

De Amsterdamsche drukkerijen konden niet genoeg exemplaren leveren van gebeden-verzamelingen („Tikunim”) in het Hebreeuwsch, Spaansch en Portugeesch voor de talrijke geloovigen, waarin boetedoeningen en formulieren stonden aangegeven, waardoor men het Messiaansche Rijk deelachtig kon worden. Van deze boeken vertoonen sommige op het titelblad de beeltenis van Sabbatai, met emblemën zijner Messianiteit.

Men was zóó in beslag genomen door den aanstaanden terugkeer naar het Heilige Land, dat men het handelsverkeer verwaarloosde: een tijd lang stond de handel zelfs geheel stil!

Doch toen Dr. Isaïc Naar en Abraham Pereira zich gereed hadden gemaakt voor een reis naar den Messias, kwam het bericht, dat deze, door de Turken gevangen genomen, tot den Islam was overgegaan, om zijn leven te behouden. In den beginne kon men dit in Amsterdam niet gelooven, doch spoed-

dig bleek het maar al te waar te zijn. Een tijd lang hield men nog uiterlijk aan den Messias vast, niet uit overtuiging, maar om niet bespot te worden. Spoedig ontstond er partijchap onder de Gemeenteleden: de ééne partij wenschte de gebeden, die voor den Messias waren vastgesteld en het uitspreken van den priesterzegen op elken Sabbat (ter eere van Sabbatai Tsebi ingesteld) niet af te schaffen, de andere echter wilde weer tot het vroegere gebruik terugkeeren, waarin zij echter niet slaagden. Aan het hoofd van den eersten, verreweg den grootsten groep, stonden de Rabbijnen Aboab, de Aguilar en Dr. Musaphia, terwijl de kampioen van de minderheid Jacob Sasportas, toen in Hamburg, was. Een aantal leden scheidde zich af, hield zich van de Synagoge verwijderd en onttrok zich aan hun verplichting, te offeren voor het onderhoud der armen en hun aanslag („finta”) te betalen. Zij durfden echter niet openlijk tegen de orde te handelen, uit vrees in den ban te worden gedaan.

Parnassim richtten nu een rekwest tot Burgemeesters en Schepenen van Amsterdam om nogmaals hun recht te willen bekrachtigen, dat hun reeds vroeger door de stedelijke overheid was toegekend om tegen de ongehoorzamen alle straffen, met inbegrip van den ban, aan te wenden en hen te machtigen te mogen beschikken over hetgeen noodig was voor het onderhoud hunner armen. Deze verzoeken werden toegestaan.

Langzamerhand keerde de vrede in de Gemeente terug. Door vestiging van vele families uit Antwerpen had de Gemeente zich zeer uitgebreid en gevoelde zij de behoefte aan een ruimer bedehuis: het gebrek aan zitplaatsen in de Synagoge had reeds herhaaldelijk de orde binnen haar muren verstoord, zooals Chagam Aboab met een aantal Gemeenteleden in een missive aan Parnassim uiteenzetten (16 November 1670), en waarin zij tevens verzochten een Synagoge te doen bouwen, die voor alle Gemeenteleden plaats zou bieden.

Dit verzoek werd gunstig ontvangen: er werd een Commissie benoemd om de plannen voor een nieuw gebouw te bestudeeren, en waarvan leden waren Isaác de Pinto, Samuel Vaz, David Salom de Azevedo, Abraham da Veiga, Jacob Aboab Osorio, Jacob Israel Pereira en Isaác Henriques Coutinho.

Van de verschillende voorgestelde plannen (verbouwing en uitbreiding der bestaande Synagoge, of bouw eener geheel nieuwe) stelde de Commissie voor *dat* ten uitvoer te brengen dat behelsde, den grond vóór den toenmaligen hoofdingang van het Leprozenhuis aan te koopen en te bebouwen. Hierop zou voldoende plaats zijn voor een groote Synagoge en, geheel

Inwijding der Portugeesche Synagoge te Amsterdam in 1675.

Ets door Romeyn de Hooghe.

daarvan door een vóórplein afgescheiden, voor verschillende lage huizen, te gebruiken voor leervertrekken en ambtswoningen. Parnassim hechtten hun goedkeuring aan dit voorstel en zagen naar middelen om, het plan uit te voeren. Een met gloed uitgesproken aansporing van Chagam Aboab had ten gevolge, dat door 615 Gemeenteleden onmiddellijk een bedrag van circa veertig duizend gulden werd geofferd, zoodat het

benoodigde terrein, waarop tevoren de St. Anthoniespoort had gestaan, kon worden aangekocht (12 December 1670).

Voor het indienen der bouwplannen was vrije mededinging toegestaan; uit de vele ingekomen ontwerpen werd dat van Elias Bouman gekozen. Spoedig ging men over tot het leggen der vier hoeksteen, welke eer aan de vier meestbiedenden werd gegund. De gelukkigen waren Mozes Curiël (alias Geronimo Nunes da Costa), agent van den Koning van Portugal bij de Republiek, voor f 800, Joseph Israel Nunes (alias Antonio Alvares, voor f 510, Imanuel de Pinto voor f 550 en David de Isaäk de Pinto voor f 450, die respectievelijk den tweeden, derden, eersten en vierden steen legden (17 April 1671), bij welke plechtigheid eveneens ruim werd geofferd. Een rentelooze leening onder de leden der Gemeente, aflosbaar binnen tien jaar, bracht ruim 28 duizend gulden op, waarbij nog vijf duizend gulden aan schenkingen kwamen.

Het werk, dat met vreugde en energie was aangevangen, moest plotseling gestaakt worden toen Holland in 1672 in oorlog met Frankrijk en Engeland was geraakt, en de Franschen bijna tot voor de poorten van Amsterdam waren voortgerukt. Handel en nijverheid lagen stil, zoodat het onmogelijk was onder zulke omstandigheden den bouw voort te zetten, te meer, daar vele materialen niet konden worden aangevoerd.

De vrede met Engeland, begin 1674 te Westminster gesloten, waardoor Frankrijk het Hollandsche grondgebied moest verlaten, had het gelukkige gevolg dat de werkzaamheden voor den bouw konden worden hervat. Ook bij *die* gelegenheid werd (27 Mei 1674) ruim twintig duizend gulden geofferd, terwijl een rentegevende leening aan deelname van de zijde van niet-Joden dertig duizend gulden, van den kant der Genootschappen „Ets Haïm” en „Aby Jetomim” ruim vijftien en vijf en twintig duizend gulden opleverde.

Eindelijk was dan het monumentale gebouw, symbool van eensgezindheid en opofferingsgezindheid, gereed om aan zijn heilige bestemming te kunnen voldoen.

LITERATUUR.

D. Henriques de Castro, *De Synagoge etc.* 's Gravenhage, 1875. Bijlage A, p. XXI, v.v.

J. S. da Silva Rosa, *Over de verhouding tusschen Joden en niet-Joden in de Republiek der Vereenigde Nederlanden . . .* Overdruk uit *Nieuw Israëlietisch Weekblad*, 58ste Jaargang (1922) Nos. 5, 6, 7, 8 en 9, p. 19 v.v.

M. Kayserling, *Menasseh ben Israel. Sein Leben und Wirken.* Berlin, 1861.

M. Kayserling, *Bibliotheca Española-Portuguesa-Judaica.* Strassbourg, 1890.

Lucien Wolf, *Menasse ben Israel's mission to Oliver Cromwell.* London, 1901.

J. M. Hillesum, *Menasseh ben Israel*, in *Amsterdamsch Jaarboekje*, 1898.

J. S. da Silva Rosa, *Iets over den Amsterdamschen Opper-rabbijn Isaäc Aboab.* Overdruk uit het *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland.* Amsterdam, 1913.

M. Kayserling, *Isaäc Aboab, the First Jewish Author in America*, in „*Publications of the American Jewish historical Society*”, Nr. 5, p. 125 v.v.

Mendes dos Remedios, *Os Judeus Portugueses em Amsterdam.* Coimbra, 1911, p. 157 v.v.

J. Perles, *Eine neuerschlossene Quelle über Uriel Acosta*, in *Monatsschrift* XXVI, 193—213 en 327—329.

S. Seeligmann in *Zeitschrift für Hebraeische Bibliographie*, XV, No. 2 (1911), p. 39—43. (Recensie van Mendes dos Remedios' boek).

N. Porges, *Zur Lebensgeschichte Uriel da Costas*, in „*Monatsschrift*” LXII (Neue Folge XXVI) Breslau, 1918, p. 37—48.

Carl Gebhardt, *die Schriften des Uriel da Costa*, Amsterdam, 1922. Einleitung, p. XXVI v.v.

K. O. Meinsma, *Spinoza en zijn kring.* 's Gravenhage, 1896.

J. Freudenthal, *Spinoza, sein Leben und seine Lehre I.* Stuttgart, 1904.

Antonio Ribeiro dos Santos, *Memorias da Litteratura sagrada dos Judeos Portuguezes no Seculo XVII*, in „*Memorias de Litteratura Portugueza*”. Lisboa, 1792. III p. 257 v.v.; 263; 276 v.v.; 278; 321 v.v.

Philippus van Limborch, *Historia Inquisitionis*. Amstelodami, 1692. p. 323.

Carl Gebhardt, Juan de Prado, in *Chronicon Spinozanum* III, Hagae Comitum, 1923. p. 269 v.v.

J. Lucio de Azevedo, *Historia dos Christãos Novos Portugueses*. Lisboa, 1922. p. 244—246; p. 288.

Herman Wätjen, *das Holländische Kolonialreich in Brasilien*. Haag-Gotha, 1921. p. 222 v.v.

Herman Wätjen, *das Judentum und die Anfänge der modernen Kolonisation*. Stuttgart, 1914.

Werner Sombart, *die Juden und das Wirtschaftsleben*. Leipzig, 1911, p. 34 v.v.

Kroniek van het Historisch Genootschap te Utrecht, 29ste jaargang, Utrecht 1873. p. 329 v.v.; p. 386 v.v.

Samuel Oppenheim, *The early history of the Jews in New York 1654—1664*, in: „*Publications of the American Jewish historical Society*”, Nr. 18 p. 1 v.v.

Samuel Oppenheim, *More about Jacob Barsimson, the First Jewish Settler in New York*, in „*Publications of the American Jewish historical Society*”, Nr. 29 p. 39 v.v.

Essai historique sur la colonie de Surinam. Paramaribo, 1788. II p. 131 v.v.

Samuel Oppenheim, *An early Jewish colony in Western-Guiana*, in „*Publications of the American Jewish historical Society*”, Nr. 16 p. 95 v.v.; p. 163 v.v.

Elkan N. Adler, *The Jews of Amsterdam in 1655*, in „*Transactions of the Jewish historical Society of England*”, 1899—1901. p. 224 v.v.

Cyrus Adler, *A contemporary Memorial relating to damages to Spanish interests in America done by Jews in Holland (1634)* in „*Publications of the American Jewish historical Society*”. Nr. 17 p. 45 v.v.

H. Graetz, *Geschichte der Juden*, X³. Leipzig, 1896. p. 123 v.v., p. 142 v.v., p. 155 v.v., p. 188 v.v., p. 407—420.

~ Jac. Zwarts, Uit het verleden der Portugeesche Joden in de Vechtstreek. Utrecht, 1920. (Jaarboekje „Nifterlake”).

Jac. Zwarts, Portugeesche Joden te Maarssen en Maarsseveen in de 17e eeuw. Utrecht, 1922. (Jaarboekje „Nifterlake”).

M. Henriques Pimentel, Eene kleine bijdrage tot de geschiedenis der Portugeesche Israëlieten in Nederland, in „Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland”, 16 Juni 1899. Nr. 11.

J. S. da Silva Rosa, Een kleine bijdrage tot de geschiedenis der Portugeesche Joden te Maarssen, in „Nieuw Israëlietisch Weekblad”, 17 Maart 1916, Nr. 42.

J. S. da Silva Rosa, De indruk van Sabbatai Tsebi, den valschen Messias, te Amsterdam (1666) in „de Vrijdagavond”, 11 Januari 1924.

H. J. Koenen, Geschiedenis der Joden in Nederland. Utrecht, 1843. p. 151—156; 164—166.

DERDE HOOFDSTUK.

VAN DEN BOUW DER SYNAGOGES TOT DE ECONOMISCHE CRISIS IN 1763 (1675—1763).

INWIJDING DER SYNAGOGES — VERHOUDING MET DE OVERIGE BURGERS — HANDEL, KUNST EN WETENSCHAP — DIPLOMATEN EN ANDERE BEKENDE PERSOONLIJKHEDEN — EERSTE TEEKENEN VAN VERVAL — ISAAC DE PINTO — HET CRISISJAAR 1763.

Op Vrijdag 10 Menachem 5435 (2 Augustus 1675), den dag vóór den Sabbat der vertroosting, vond onder het zingen van Hebreuwsche gelegenheidsgedichten der Rabbijnen Aboab en d'Oliveyra met begeleiding van een orkest de inwijding der Synagoge plaats. Een aantal aanzienlijke personen, waaronder in de eerste plaats Burgemeesters en Schepenen der stad, woonde de plechtigheid bij. En evenals bij de inwijding van den Tempel onder de Makkabeeën duurden de feestelijkheden acht dagen, gepaard met buitengewone diensten in het nieuwe Godshuis. Op den eigenlijken dag der inwijding hield Chagam Aboab een indrukwekkende feestrede, terwijl op de volgende dagen de Gemeente werd toegesproken door den Rabbijn Salomo d'Oliveyra, Ishac Saruco, Ishac Netto, Eliau Lopes, Dr. Ishac Velozinos en Dr. David Sarphati de Pina, allen leerlingen van Aboab. Deze predikaties zijn door en op kosten van David de Castro Tartas in hetzelfde jaar gedrukt onder den titel: „Sermões Que Pregaraõ os Doctos Ingenios do K.K. de Talmud Torah”, en door hem voorzien van een opdracht („Dedicatoria”) aan het toen fungeerende College van Parnassim: Ishac Levy Ximenes, Mosseh Curiel, Daniel de Pinto, Abraham Jessurun Espinoza, Mosseh Pêreyra, Joseph de Azevedo en Abraham Zagache. Elke

predikatie heeft weder een bijzondere opdracht aan één der notabelen der Gemeente. Het spreekt vanzelf, dat de bloem der Gemeente vereerd werd met het waarnemen der ceremoniële functies.

De bouwkosten der Synagoge hebben ongeveer f 185.000 bedragen. De oude Synagoge op de „Houtgracht” werd aan een der Gemeenteleden, Abraham de Juda Touro, voor f 14.000 verkocht. Talrijk waren de geschenken, welke der Gemeente bij deze heuglijke gebeurtenis werden aangeboden, terwijl ook in latere tijden de liefde voor de Gemeente en het Godshuis duidelijk werd gedemonstreerd door het schenken van kostbare voorwerpen, die nog tot den huidige dag bij de synagogale diensten in gebruik zijn en ieders bewondering opwekken: de mantels voor de Heilige Wetsrollen, uit kostbare grondstoffen geborduurd, de heerlijk bewerkte siertorens („Rimonim”), verguld zilveren schalen en kannen, waarvan vooral een meesterstuk van goudsmeedkunst de aandacht trekt: een ovale schaal met een tot in de kleinste bijzonderheden afgewerkte voorstelling van het bezoek van de Koningin van Sheba aan Koning Salomo, van de hand van Adam van Vianen. Dit kostbare geschenk werd der Gemeente in 1694 aangeboden door het echtpaar Imanuel Levi Mendes en Constancia Levi Duarte. Bewondering wekken telken jare ook de beide met gobelins bekleede canapé's, waarop de beide Bruidegoms der Wet plaats nemen, geschenk van een onbekende.

Het gebouw, dat aan beide zijden een gaanderij voor vrouwen bezit, biedt ruimte aan 1227 mannen en 440 vrouwen. Het rust op vier zware zuilen van Bremersteen, terwijl de beide gaanderijen gedragen worden elk door zes kleinere pilaren. Geen enkel regeerend Oranjevorst heeft sedert Frederik Hendrik verzuimd, de Synagoge minstens één maal te bezoeken: dit kan ook niet anders, want bekend is de liefde, welke de Portugeesche Joden steeds het huis van Oranje hebben toegedragen alsmede de genegenheid, die deze Dynastie steeds voor haar Joodsche onderdanen heeft gekoesterd. Ook buitenlandsche vorsten hebben vele malen de Synagoge met een bezoek vereerd, waarvan zeker het meest karakte-

ristieke was het bezoek van Dom Pedro V, koning van Portugal, in 1854.

Hoe vaak waren de muren van dit Bedehuis getuigen van dank-, bid- en feestdagen bij lief en leed, dat Nederland heeft getroffen; de loyale literatuur is dan ook zeer belangrijk.

In den loop der tijden is aan het gebouw zeer weinig wezenlijks veranderd. Toen in 1691 de Stadhouders Willem III een

Eén der beide met gobelins bekleede canapé's ten dienste van de Bruidgom der Wet.

officiëel bezoek aan de Synagoge bracht bemerkte hij, dat de 12 pilaren, die de vrouwen-gaanderij droegen, van hout waren. Toen de Prins vroeg, waarom ook deze niet van steen waren, en hem geantwoord werd, dat de bestelling daarvan door de tijdsomstandigheden niet was uitgevoerd, schreef de Prins zelf een aanbeveling, die het gewenschte gevolg had.

In 1852—54 werden de kleine in lood vervatte vensterruiten door de tegenwoordige vervangen en werd tevens een

voorportaal aangebracht. De massieve koperen kronen verspreiden nog steeds hun zacht, poëtisch stemmend, kaarslicht, waardoor deze Synagoge één der weinige kerkgebouwen in Nederland is gebleven, welke uitsluitend door kaarsen wordt verlicht. Zij werd en wordt nog door haar eenvoudige schoonheid door talloze kunstenaars afgebeeld en is in vele talen bezongen.

De inwijding dezer Synagoge, nadat de Portugeesche Joden nauwelijks tachtig jaren in Amsterdam gevestigd waren, is om meer dan één reden één der belangrijkste historische gebeurtenissen voor de Joden in West-Europa. Het bewijst, dat de Joden hier ter stede in geen enkel opzicht uiterlijk van de niet-Joodsche bevolking onderscheiden waren, iets dat bijna nergens het geval was; dat zij in hun geestelijke en materiële ontwikkeling, zij het dan geremd, toch niet verhinderd werden. Ware het niet, dat van Calvinistische zijde vaak gedacht werd aan een massale bekeering der Joden (zooals op de Synode van Dordrecht in 1676 en op die van Delft in 1677), die echter zonder gevolgen bleef wijl de Overheid geen medewerking wilde verleenen, dan zou nimmer de aandacht op de Joden gevallen zijn.

Tusschen de hoogeschoolen en de Joden bestond een tamelijk hechte band, daar laatstgenoemden meermalen als leermeesters werden gebezigd bij de bestudeering van het Oude Testament. De beroemdste Professoren Scaliger, Alting, Coccejus en Leusden hadden veel omgang met Joden.

Hoe vrij de Portugeesche Joden zich konden ontwikkelen blijkt ook uit de omstandigheid, dat zij sedert 1675 een eigen courant bezaten, de „Gazeta de Amsterdam”, uitgegeven door David de Castro Tartas, welk blad zeker tot 1690 heeft bestaan. Het houdt zich echter niet bezig met Joodsche aangelegenheden, maar bevat alleen politieke, handels- en scheepsberichten. Het was, gelijk S. Seeligmann in zijn voordracht in het Koninklijke Oudheidkundig Genootschap op 30 Maart 1925 aantoonde, bestemd voor de verschillende Marranen-kolonies, waarvan Amsterdam het middelpunt was, en werd zelfs naar Spanje en Portugal verzonden. Daarom werd alles, wat een Joodsch karakter droeg, daaruit geweerd.

De uitgave van dit blad is, behalve voor den invloed van het Portugeesch-Joodsche Amsterdam op de overige Marranen-centra ook een bewijs voor de beteekenis, welke deze stad had als middelpunt van het handelsgebeuren in de 17e eeuw.

De bekwaamheid der Portugeesche Joden in handelsaangelegenheden en vooral hun uitgebreide relaties hebben

Nummer van Maandag 9 Mei 1678 der „Gazeta de Amsterdam“.

er toe aanleiding gegeven, dat zij meermalen tot bijzondere agenten („factoors“) en diplomatieke vertegenwoordigers werden aangesteld. Van de talrijke Portugeesch-Joodsche diplomaten uit dien tijd zijn het meest bekend de leden der families Belmonte en Nunes da Costa (in de Synagoge Curiël geheeten).

Don Manuel de Belmonte was 1664 agent-generaal, sedert 1674 resident van den Koning van Spanje. Hij werd in zijn waardigheid opgevolgd door zijn neef Francisco baron de Ximenes Belmonte, en deze weder door zijn zoon Emanuel. Jacob de Abraham Belmonte (Heer van Schoonenberg) was in 1695 buitengewoon gezant van Groot-Brittanië aan het Spaansche hof, tevens aldaar officiëel waarnemende de Zaken der Vereenigde Provincies.

Mozes Curiël (alias Geronimo Nunes da Costa) was agent van den Koning van Portugal. Hij stond bij Prins Willem III in hoog aanzien: bij het bezoek, dat de Stadhouder in 1696 aan Amsterdam bracht, logeerde deze ten zijne huize.

David Bueno de Mesquita was door den Sultan van Marokko belast met het sluiten van vrede met Algiers en de vriendschap, die vroeger tusschen de regeering van Marokko en de Republiek had bestaan, te hernieuwen. In 1684 was hij Resident van Christiaan Ernst, Markgraaf van Brandenburg, te Amsterdam.

Terzelfden tijd waren als diplomaten werkzaam Haïm Toledano en zijn zoon Mozes; als secretaris en tolk van eerstgenoemde fungeerde Isaäc Sasportas, zoon van den bekenden Rabbijn Jacob Sasportas. Een ander lid dezer familie, Joseph Toledano, was in 1684 buitengewoon Gezant van den Sultan van Marokko bij de Staten Generaal.

Als Resident van Algiers te Amsterdam treffen wij den reeds meer genoemden David Salom de Azevedo aan (1680).

Henrico d'Azevedo krijgt in 1659 van de Staten Generaal de opdracht, om met Algiers een tractaat van vrede te sluiten, terwijl zijn verwant Louis d'Azevedo van 1680—83 te Amsterdam als Resident gevestigd was.

Isaäc Sasportas en David Torres onderhandelden van 1687—92 over een nieuw vredesverdrag met Algiers, hetgeen hun gelukte tot stand te brengen.

Juda Cohen kreeg de opdracht, den vrede tusschen Holland en Algiers, Tunis en Tripolis te sluiten.

De sultan van Turkije had als Gezant aan het hof van Karel IX Juda Bebri, die te Amsterdam is overleden en te Ouderkerk begraven.

Mozes Machado, de bekende „approviador” der Nederlandsche en Engelsche legers onder Willem III, werd door dezen vaak met diplomatieke zendingen belast.

In 1683 was Miguel Osorio Resident van de Koningin van Zweden in Amsterdam; in 1697 wordt Alex Nunes da Costa agent van Portugal te dezer stede, terwijl het voorafgaande jaar Manuel Cardozo aangesteld werd tot „providiteur van de vivres voor de armee van den koning van Spanje.”

Isaïc (Antonio) Lopes Suasso was door Karel II van Spanje in 1696 benoemd tot Baron van Averno le Gras als erkentelijkheid voor de diplomatieke diensten, welke hij hem bewezen had.

Van zijn zoon Francisco zegt het bekende verhaal, dat hij Willem III voor diens expeditie naar Engeland twee miljoen gulden heeft geleend, zonder daarvoor eenig bewijs van den Prins te verlangen. Hij zeide slechts: „indien Gij gelukkig zijt weet ik, dat Gij ze mij terug zult geven; zijt Gij ongelukkig, dan stem ik er in toe, ze verloren te hebben.”

Bijna al deze hooggeplaatste personen namen als Parnas der Gemeente een werkzaam aandeel in het bestuur en verhoogden hierdoor niet weinig haar luister.

Bij de inwijding van de Synagoge bestond het Rabbinen-College uit: Isaïc Aboab, Mozes Raphaël de Aguilar en Mordechai de Castro; in 1684 uit Aboab, Jacob Sasportas en Salomo de Oliveyra. Op het einde der 17e eeuw telde de Gemeente ongeveer vier duizend zielen en haar budget circa 42.000 gulden, uit vrijwillige bijdragen, verplichte kerkelijke belasting, rechten op ritueel geslacht vleesch, belasting op de renten van de aandelen der O. I. Compagnie en verkoop van graven. De uitgaven waren onder zeven hoofden verdeeld en bedroegen 30.000 gulden. Uit de kas der „Sedaca” werden de geneesheeren, chirurgijns, apothekers en „Samasim” (kosters) bezoldigd. De overige posten der uitgaven waren: aflossing der schulden voor den bouw der Synagoge; salarissen der geestelijken, onderwijzers en voorlezers; ziekenverzorging en begrafeniswezen; hooger theologisch onderwijs;

ondersteuning van armen in het Heilige Land (jaarlijks werd daarvoor 800 gulden naar Jeruzalem gezonden) en loskoop van gevangen genomen geloofsgenooten.

Uit de invloedrijkste bestuurders der Gemeente waren twee permanente gedeputeerden aangewezen, om met het stedelijk bestuur in gewichtige aangelegenheden te confereren. Omstreeks 1680 waren Manuel Belmonte en Mozes Curiël als zoodanig werkzaam.

In de kunst van het schoonschrijven en penteekenen

JACOB GADELLE.
Beroemd calligraaf.

bereikte een aantal Portugeesche Joden een aanzienlijke hoogte: Juda Machabeu ($\pm$ 1660), Jacob de Meza ($\pm$ 1690), Abraham Machorro ($\pm$ 1700), David Nunes Carvalho, Mozes de Chaves en Michael Lopez (allen $\pm$ 1720) hebben meesterstukken van calligraphie nagelaten, welke een treffend beeld geven van hun fijnen smaak en sterk ontwikkeld schoonheidsgevoel. Als kunsthandelaar vinden wij circa 1682 in Amsterdam Jacob (Diego) Duarte uit Antwerpen. Een Portugeesch-Joodsche kunstschilder, Jacob Uziel Cardozo, schilderde op het einde van 1667 het portret van

den Rabbijn d'Oliveyra, terwijl als schilders en teekenaars tegen het midden der 18e eeuw leden der kunstzinnige familie Henriques de Castro werkzaam waren.

Graveurs, die zich vooral op het vervaardigen van titelvignetten hebben toegelegd, waren o.a. B. de Almeyda (1693), Benjamin Senior Godines (1687) en Aron Santcroos (1752—1765). Geen van al deze kunstenaars echter heeft zóóveel bekendheid, ook in niet-Joodsche kringen, verkregen als

Jacob Gadella (of Gadelha) en Leonor Gadella. Van eerstgenoemde, een beroemd calligraaf en schrijfleeraar, dichtte een tijdgenoot o.a.:

„Gadelle, alom beroemd in zuiver schrijfvermogen,
„Betovert de aandacht van der kunstbeminnaars oogen,
„En maakt de jongelingschap door grondig onderwijs
„In 't oeffenschool der pen gans meesterlijk bedreven....”

Leonor Gadella was bekend om de mooie dingen, welke zij met behulp van een schaar uit papier kon knippen.

Ook de fraaie banden der gebedenboeken en de artistiek gebeeldhouwde grafsteenen op de begraafplaats te Ouderkerk geven een duidelijk beeld van den smaak, aesthetische ontwikkeling en rijkdom der Portugeesche Joden tot in het midden der 18e eeuw, ofschoon het niet waarschijnlijk is, dat ze door Joden zijn vervaardigd.

Ook van een krachtig ontwikkeld tooneel- en muziekleven onder hen vindt men reeds vroeg in de 17e eeuw bewijzen. De Spaansche comedies waren toen in Holland zeer in zwang, doordat zij het volk aantrokken niet alleen door haar realisme en haar mengsel van tragischen en komischen inhoud, hetgeen de toeschouwers van huilen tot lachen deed overgaan, maar ook door de schitterende mise-en-scène.

De Spaansche Joden in Amsterdam hebben veel bijgedragen tot de verbreiding der Iberische dramatische literatuur: Jacob Barocus vertaalde verschillende stukken van den vruchtbaren Spaanschen schrijver Lope de Vega, terwijl Athias (waarschijnlijk de bekende drukker Abraham ben Joseph Athias) eveneens op dit gebied werkzaam was.

Ter beoefening der dicht- en tooneelkunst werden in de tweede helft der 17e eeuw verschillende „Academies” door de Portugeesche Joden opgericht (welke het best met de Hollandsche „Rederijkerkamers” zijn te vergelijken), waarvan de meest bekende zijn de „Academie de los Floridos”, gesticht door Manuel Nunes Belmonte, en de „Academia de los Stibundos”, waar de schepper van het Hebreeuwsche drama, Joseph Penço de la Vega, verschillende stukken voordroeg.

Op het einde der 17e eeuw bezaten zij een gelegenheid, in

een pakhuis op Vloyenburgh, „omme de comedye daarin te spelen”. Vermogende kunstlievende families beoefenden en bevorderden krachtig de muziek en lieten in hun voorname huizen vaak de grootste sterren optreden.

Omstreeks 1750 richtte een aantal Portugeesche Joden een Spaansch Tooneel op, waar men ook opera's opvoerde; deze opvoeringen vonden echter in besloten kring voor de leden en introducés plaats. De vrouwenrollen werden door mannen vervuld, „vermits op een Joodsch tooneel geen vrouwen mochten verschijnen.”

Toch konden de Joodsche tooneel- en muziekgezelschappen zich niet ongestoord aan hun liefhebberij overgeven: in 1683 vaardigde de stedelijke overheid van Amsterdam een resolutie uit, dat geen vreemde „Comedianten” meer binnen deze stad zullen mogen spelen, binnen noch buiten den Schouwburg. Dit kwam dáárdor, wjl de netto-opbrengst der voorstellingen in den Schouwburg ten voordeele van het Weeshuis en het Oude Mannenhuis kwam, en deze inrichtingen dus schade ondervonden, indien particuliere gezelschappen voorstellingen gaven, zelfs in besloten kring. Niettegenstaande de Portugeesche Joden in 1708 de stedelijke overheid verzochten, één maal per week een voorstelling te mogen geven, daar zij meerendeels de Nederlandsche taal spraken noch verstonden, werd hun dit, om evengenoemde overweging, niet toegestaan.

Van de vele personen, die ook in *dit* tijdvak op intellectueel gebied op den voorgrond treden, verdienen enkele een nadere bespreking.

Joseph Franco Serrano, de schoonzoon van d'Aguilar, was leeraar aan de onderwijsinrichting en aan verschillende academies en bekend als Hebreeuwsch dichter. In 1695 gaf hij een Spaansche Pentateuch-vertaling uit.

De Rabbijn-medicus Dr. Salomo de Meza (overl. 1742), die, gelijk wij boven zagen, ook in Maarssen heeft gewoond, was een bekend kanselredenaar. Verschillende zijner predikaties zijn in druk verschenen. Hij bezat een kostbare Bibliotheek, die na zijn dood geveild werd en waarvan een catalogus in druk is verschenen.

Joseph Semah Arias, een militair van hoogen rang, was eerst te Brussel, later in Amsterdam woonachtig. Hij gaf in 1687 bij David de Castro Tartas een Spaansche vertaling van, Flavius Josephus' geschrift tegen den Jodenvijand Apion uit, waarin de schrijver de bekende voòroordeelen en verdachtmakingen tegen de Joden heeft trachten te weerleggen; iets wat ook in Arias' tijd nog niet overbodig schijnt te zijn geweest.

Als chirurgijn, toen veelal op het gebied van het steensnijden, was in zijn tijd bekend Samuel de Leaõ Benavente, die ook in de plantkunde en in talenkennis heeft uitgemunt. Sedert 1686 behoorde hij tot het chirurgijns-gilde; het duurde echter tot 1710 vóór hiervan officiële kennisgeving is te vinden, daar benoemingen van Joden in het zoogenaamde „Jooden en quaksalvers boekie” werden ingeschreven. Benavente, Isaác Santa Cruz (Santcroos) en zijn schoonzoon David Baruch Benavente waren de eenige Joden, die in genoemd gilde waren toegelaten. Van Samuel Benavente bezit de Livraria. D. Montezinos in handschrift een Portugeesche verhandeling over urine-loozing en steensnijden (1699), voorzien van illustraties in sepia-teekening.

De man, zonder wiens vele, vooral kleine, geschriften (Opuscula) onze kennis omtrent den oorsprong en ontwikkeling der Spaansch-Portugeesch-Joodsche Gemeente in Amsterdam, haar instellingen en academies, haar eerste Rabbijnen en geleerden zeer miniem zou zijn, verdient een eenigszins uitvoeriger bespreking. Daniel Levi (als Marrano Miguel) de Barrios was uit Marraansche ouders in Montilla (Spanje) geboren. In 1659, nog geen 30 jaar oud, kwam hij naar Italië en woonde eenigen tijd in Livorno. Daar bekende hij zich tot een aanhanger van het Jodendom, daartoe aangespoord door zijn tante Rachel gehuwd met Isaác Cohen de Sosa. Nadat hij met Debora Vaez in het huwelijk was getreden, begaf hij zich in gezelschap van 152 geloofsgenooten in 1660 naar West Indië. Nauwelijks in Tabago aangekomen, stierf zijn vrouw en besloot hij, naar Europa terug te keeren. Hij vestigde zich in Brussel en trad in Spaanschen militairen dienst. In 1666 hertrouwde hij met Abigaíl de Pina.

MIGUEL. (DANIEL LEVI) DE BARRIOS.
(Uit zijn „Imperio de Dios en la Harmonia del Mundo“, 2^e ed.).

De jaren, die hij te Brussel doorbracht, behoorden tot de gelukkigste van zijn leven: uit dezen tijd dateeren dan ook zijn meest belangrijke poëtische werken (*Flor de Apollo*, *Coro de las Musas*) en zijn dramas. Om ongestoord als Jood te kunnen leven, gaf hij zijn positie in Brussel op en vestigde zich in 1674 in Amsterdam. Sedert dat oogenblik had hij de grootste armoede te verduren, zoodat hij, om het noodigē te verkrijgen voor zijn vrouw en zijn beide kinderen (*Simeon* en *Rebecca*), genoodzaakt was verzen te vervaardigen ter eere van rijke Joden in Amsterdam, Londen en Hamburg, bij elke heuglijke of droevige familiegebeurtenis. Zijn geheel-leven bleef hij een arme muzenzoon, die zich zelfs genoodzaakt zag, eenige malen een beroep te doen op steun uit de armenkas zijner Gemeente.

Eénmaal scheen het, of ook voor 'onzen dichter de gelukszon zou doorbreken: hij had n.l. het plan opgevat, een werk onder den naam „*Imperio de Dios*” of „*Harmonia del mundo*” (waarvan een fragment in 1670 is gedrukt) te schrijven. Hij wilde daarmede een poëtische omzetting van den *Pentateuch* geven. Elk der twaalf afdeelingen van dat werk zou aan een vorst worden opgedragen, o.a. ook aan de Staten van Holland. Verschillende potentaten hadden hem reeds toezending hunner wapens en genealogie, alsmede de noodige fondsen voor de drukkosten toegezegd. Maar de *Barrios* kon zijn plan nimmer ten uitvoer brengen, daar de *Chagam* der Gemeente en enkele leden van den „*Maamad*” weigerden hun vereischte goedkeuring te geven aan een werk, dat volgens hun meening een ontheiliging der goddelijke Wet kon veroorzaken, daar zij het niet van pas vonden, dat de *Tora*, gelijk profane geschriften, in een dichtwerk zou worden omgezet. Daar nu in Amsterdam geen enkel werk zonder dusdanige approbatie mocht verschijnen, leed zijn plan schipbreuk.

Hij overleed den 2en Maart 1701.

Niettegenstaande de vele drukfouten en de voor het nageslacht moeilijk te begrijpen toespelingen zijn de *Barrios*' geschriften een allerbelangrijkste bron voor de kennis van de geschiedenis der Spaansch-Portugeesche Joden in Amster-

SAMUEL DE LEAÕ BENAVENTE,
bekend chirurgijn.

SALOMO SALEM,
van 1762—1781 Chagam der Gemeente.

JACOB SASPORTAS.
(1610—1698).

JACOB JUDA LEON (TEMPLO),
bekend kunstenaar.

dam gedurende de 17e eeuw en vooral van vele bekende persoonlijkheden. Zijn mededeelingen, vaak gewantrouwd, zijn in latere jaren dikwijls door authentieke bronnen bevestigd.

Na den dood van Aboab (27 Adar II = 4 April 1693) werd de toen 83-jarige Jacob Sasportas, lid van het Rabbinen-College, tot zijn opvolger benoemd.

Jacob ben Aron Sasportas was in 1610 in Oran (Noord Afrika), dat toen aan Spanje behoorde, als telg eener adellijke familie geboren. Met trots vertelt hij in zijn werken, dat hij in het elfde geslacht afstamde van den beroemden Bijbelverklaarder Nachmanides. Zijn vader was Rabbijn in zijn geboorteplaats, zijn vrouw, Rachel Toledano, was een dochter van Daniel Tolodano, den raadsman van den Sultan van Marokko. Van 1633—'36 was hij bij het Spaansche bestuur werkzaam als Moorsch tolk. Op 24-jarigen leeftijd werd hij benoemd tot Rabbijn in Tlemsen (Marokko), later in Salé. Hier werd hij door den Moorschen koning in den kerker geworpen, om van de vele vrienden van den alom geëerden man een hoog losgeld af te persen. Hij slaagde er echter in, naar Amsterdam te ontvluchten (1651), waar hij op vriendschappelijken voet stond met Menasse ben Israel, terwijl daarentegen de verhouding tusschen hem en Morteyra minder goed was. Enkele academies (zooals „Or ha-Chajiem" en „Sjangat Ratson") verkozen hem tot leider. Gelijk wij reeds hebben gezien, vergezelde hij Menasse op zijn zending naar Londen wijl hij, door zijn vroegere diplomatieke werkzaamheid, gewoon was met hooggeplaatste personen om te gaan. In 1664 werd hij tot Chagam der jonge Portugeesche Gemeente in Londen benoemd, nadat hij van 1659—1664 in Hamburg had gewoond, zonder aldaar echter een rabbinale functie te hebben waargenomen. Toen in het midden van 1665 een hevige pest-epidemie in Londen was uitgebroken, verliet hij deze stad en begaf zich naar Hamburg. Hier werd hij benoemd tot leeraar aan de academie, welke Manuel Teixeira (Isaac Senior Teixeira), Resident van Christina, koningin van Zweden, uit eigen middelen had opgericht. De naam

van Sasportas is nauw verbonden aan het optreden van den psèudo-Messias Sabbatai Tsebi, die door hem met niets ontziende scherpste is bestreden; een bestrijding, waarin hij zoo goed als alleen heeft gestaan. Toen (in 1670) Margaretha, keizerin van Oostenrijk, een verbannings-edict tegen de Joden in Weenen had uitgevaardigd, en dezen zich in hun nood tot Teixeira hadden gewend om zijn invloed te hunner behoefte aan te wenden, liet deze Joodsche diplomaat hun een schrijven toekomen, ontworpen en gestyleerd door Sasportas, waarin hij den ongelukkigen allen mogelijken bijstand beloofde en hen in kennis stelde met de stappen, die hij reeds had ondernomen. Hun hulp-actie had echter slechts een verlenging van den verbannings-termijn ten gevolge.

In 1672 vinden wij Sasportas weer in Amsterdam terug, alwaar hij in het volgende jaar tot hoofd van de „Jesiba de los Pintos” en van andere academïes werd benoemd.

Den Sabbat na de inwijding der Synagoge hield hij een feestrede. Na van 1678—’80 weder in Livorno te hebben gewoond, keerde hij, thans voor goed, naar Amsterdam terug en werd hem in 1681 het onderricht in de hoogste afdeeling der leerschool opgedragen; twee jaar later werd hij, naast Aboab en d’Oliveyra, lid van het Rabbijnen-College.

Sasportas heeft vijf jaar als Chagam der Gemeente gefungeerd: hij overleed 15 April 1698. Zijn wetenschappelijke correspondentie werd in 1737 door David Raphael Meldola onder den naam „Ohel Ja’acob” te Amsterdam uitgegeven, te samen met een uittreksel uit zijn geschiedenis der Sabbataansche beweging. Dit laatste geschrift moest echter op bevel der Parnassim worden ingeleverd en werd der vernietiging prijs gegeven. Slechts enkele exemplaren zijn hiervan gespaard gebleven (o.a. in de Bibliotheek van „Ets Haïm”).

Sasportas’ opvolger was zijn leerling Salomo de Oliveyra, een verdienstelijk Hebreeuwsch dichter en taalkundige, die in het Hebreeuwsch en Portugeesch eenige grammaticale en lexicographische werkjes, alsmede over kalenderberekening, heeft geschreven. Waarom hij reeds twee jaar later als

Hoofd der Leerschool en als Chagam der Gemeente is vervangen door Salómo Aylion, is onbekend. Salomo d'Oliveyra overleed 4 Sivan 5468 (23 Mei 1708).

Salomo ben Jacob Aylion, geboren te Safed in 1664, heeft vele jaren in Saloniki gewoond, waar hij veel omgang had

SALOMO AYLION. (1664—1728).
 Van 1700—1728 Chagam der Gemeente.

met talrijke aanhangers en volgelingen van den pseudo-Messias Sabbatai Tsebi, en waar hij zich een ijverig beoefenaar der Kabbala toonde. Als zendbode naar Europa gezonden om giften voor de armen in het Heilige Land in te zamelen, kwam hij over Livorno naar Amsterdam (1689). Het volgende

jaar werd hij, na het overlijden van Jacob Abendana, tot Chagam te Londen benoemd. Daar zich hier een machtige partij tegen hem had gevormd, nam hij in 1700 een beroep naar Amsterdam aan. In 1713 werd hij betrokken in een strijd met zijn collega van de Hoogduitsche Gemeente Tsebi Hirsch ben Jacob Ashkenazi. (Chagam Tsebi) In genoemd jaar kwam een zekere Nechemja Chia Chajun, eveneens uit het Oosten afkomstig, in Amsterdam. Hij vroeg van Parnassim der Portugeesche Gemeente verlof, zijn kabbalistische werken, welke hij in Berlijn had laten drukken, hier te mogen verspreiden. De Hoogduitsche Opperrabijn, die Chajun meende te kennen als een te slechter naam en faam bekend staand persoon, dien hij vroeger in Serajewo had gekend, verzocht zijn Portugeeschen collega en de Parnassim, Chajun geen bescherming te willen verleen, daar deze in zijn boeken stellingen had verkondigd, die zijns inziens tegen de Joodsche Wet indruischten.

Chagam Tsebi werd in zijn strijd tegen Chajun gesteund door Mozes ben Jacob Chagis, die als zendbode uit Jeruzalem tijdelijk te Amsterdam vertoefde. Nadat Aylion met eenige invloedrijke mannen Chajun's werken had onderzocht, verklaarde deze Commissie, dat zij geen enkele plaats in diens boeken had kunnen ontdekken, die gevaarlijke stellingen tegen het Jodendom verkondigde. Teleurgesteld over deze bevinding, zonden Chagam Tsebi en Chagis zendbrieven naar verschillende gemeenten, waarin zij uiteenzetten, dat Chajun een afvallige was, en waarin zij iedereen den raad gaven, diens werken te verbranden. Dit deed een heftige strijd ontbranden: de Hoogduitsche Chagam en Chagis werden in den ban gedaan en genoodzaakt, in 1714 de stad te verlaten, te meer, waar Chacham Tsebi ook in zijn eigen gemeente een machtige partij tegen zich had én thans niet meer de bescherming genoot van de Portugeesche Parnassim, die hem vroeger met onderscheiding behandeld hadden.

Aylion overleed te Amsterdam 30 Nisan 5488 (9 April 1728). Zijn onuitgegeven Responsa-verzameling bevindt zich in de Bibliotheek van „Ets Haïm”.

Tot het begin der 18e eeuw was er geen land, waar de Joden tot hooger aanzien en vermogen waren gestegen dan in Holland. Reizigers, die Amsterdam bezochten, konden niet genoeg mededeelen van den rijkdom en de weelde, welke zij onder de Portugeesche Joden aldaar hebben aangetroffen, en welke vaak die van menigen Europeeschen vorst overtroffen.

Behalve op den groothandel hadden zij zich in deze periode ook toegelegd op den wissel- en geldhandel, later ook op dien in actiën. Vooral onder het Stadhouderschap van Willem III (1672—1702), toen de overzeesche handel zijn hoogste vlucht had genomen, moesten daardoor vanzelf nieuwe financiële instituten ontstaan, om het drijven van zulk een uitgebreiden wereldhandel te steunen. Voornamelijk was de wisselhandel tusschen Amsterdam en Venetië zeer levendig, daar de Venetiaansche Joden van hun Amsterdamsche Portugeesche geloofsgenooten aanzienlijke sommen hadden geleend. Zoo vonden wij b.v. aangetekend, dat nog in 1738 een aantal Portugeesche kapitalisten in Amsterdam ongeveer honderd duizend gulden aan hun Venetiaansche geloofsgenooten tegen 2 % rente hadden voorgesloten.

Blijkens een bericht van den Franschen gezant in Den Haag uit 1698 werden de Joodsche makelaars en agenten als de meest geschikte beurshandelaars beschouwd.

De groote bloei van den koophandel, waardoor veel geld werd verdiend, had echter nadeelige gevolgen. Aanzienlijke kapitalen hadden zich opgehoopt, welke nauwelijks tegen een lage rente konden worden geplaatst. Menigeen zocht daarom zijn geld op andere wijze productief te maken, waarbij men vaak roekeloos te werk ging. Voor de meest dwaze ondernemingen was tengevolge daarvan geld in overvloed te verkrijgen: ieder hoopte in korten tijd rijk te worden. Tegen het verbod van de Staten van Holland (1720) in werden aandelen van ondernemingen als de Missisipie-Compagnie en andere buitenlandsche maatschappijen gretig verhandeld: het werd een hartstochtelijke speculatie; handel en scheepvaart gingen met rassche schreden achteruit.

Ook bij de Portugeesche Joden in Amsterdam was, onder

deze verandering van zaken, de speelzucht ontwaakt: bij gunstige uitkomst had dit ook bij hen mindere werkzaamheid en meerdere weelde ten gevolge. Er kwam een algeheele verslapping: pracht en verkwisting namen hand over hand toe; ook *zij* kwamen onder den invloed der Fransche denkbeelden, zeden en letterkunde.

In Amsterdam steeg de armoede zoo zeer, dat men pogingen in het werk stelde om een emigratie van arme Portugeesche Joden naar West Indië op grooten schaal te bewerkstelligen. Ook het toenmalige Gemeentebestuur van Amsterdam ondersteunde dit plan, door een geldelijke bijdrage uit de armenkas voor dit doel toe te staan. Voor een emigratie schijnt echter bij de betrokkenen niet veel lust te hebben bestaan: den 29sten Januari 1760 vaardigde de stedelijke overheid een besluit uit dat „al diegenen van de „Portugeesche natie”, die zich verbonden hadden buitenslands te vertrekken en te dien einde penningen uit de armenkas genoten hadden gehouden zullen zijn ten spoedigste te vertrekken. Zij, die daarin in gebreke zouden blijven, zouden worden gevangen gezet.”

Een juist inzicht in den toestand dier dagen, gepaard aan den wensch, daarin afdoende verbetering te brengen had Isaac, zoon van David de Pinto, een telg uit deze bekende oude, rijke en weldadige familie. Van den rijkdom dezer familie in deze periode getuigen het aanzienlijke woonhuis, dat zij bezat op de St. Anthoniesbreestraat (tegenover het poortje van het voormalige Zuiderkerkhof, thans het magazijn van de firma Souget), welk huis in 1696 bij het zoogenaamde aansprekersoproer werd geplunderd, en het prachtige buitenverblijf, dat zij aan den Amstel, bij Ouderkerk, in den zomer betrok. Dit landhuis, Tulpenburg geheeten, had naar de berichten van een reiziger den mooisten tuin van Holland en een fraaie grot. Het aanzien, dat deze familie bij de Oranjes genoot blijkt ook uit het bezoek, dat Willem IV in 1750 aan Tulpenburg bracht, ter zelfden tijd dat hij bij zijn oponthoud in Amsterdam de Portugeesche Synagoge bezocht.

Isaac de Pinto was in 1717 te Amsterdam geboren en op 17-jarigen leeftijd gehuwd met Rachel, de dochter van den

rijken Benjamin Nunes Henriques, die een aanzienlijken bruidsschat meebracht. Hij behoorde tot de „haute finance”, was aandeelhouder van de Oost Indische Compagnie en werd in 1750 met zijn vriend Emanuel Lopes Suasso benoemd tot lid van het college van hoofdbewindvoerders dezer Compagnie.

In zijn jeugd had de Pinto een uitstekende opvoeding genoten: met de philosophische geschriften van zijn tijd was hij zeer vertrouwd, terwijl hij vloeiend Fransch en Portugeesch schreef en Engelsch sprak.

Zijn groote kennis, vooral op financiëel terrein, verschaftte hem hoog aanzien en bracht hem met de grootste letterkundigen en Staatslieden van zijn tijd in aanraking, zoo ook met Stadhouder Willem IV. Evenals alle Portugeesche Joden waren de de Pintos vurige aanhangers van het Huis van Oranje. De Prins raadpleegde hem dikwijls in economische en financiëele aangelegenheden, en volgde gaarne zijn adviezen. De eerste kennismaking van de Pinto met den Stadhouder dagteekent uit 1748, toen Willem IV, kort na zijn verheffing als zoodanig, Amsterdam bezocht en de Pinto als Parnas zijner Gemeente deel uitmaakte van een deputatie, die afgevaardigd was om den Prins te verwelkomen.

Holland beleefde toen zware tijden: bij de boven beschreven economische inzinking kwam nog de oorlog met Frankrijk, die den vijand tot onder de muren van Bergen op Zoom-bracht. De schatkist was ledig; hoe aan geld te komen? Het was toen, dat de Pinto met behulp van zijn vermogende familie aan de schatkist aanzienlijke sommen voorschoot tegen een lagere dan de toen gangbare rente. Hiervoor mocht hij van den ontvanger-generaal J. F. van Hogendorp in de volgende woorden zijn erkentelijkheid in ontvangst nemen: „Gij hebt den Staat gered.”

Het was vooral ook het werk van de Pinto, dat de Stadhouder werd benoemd tot „Gouverneur en Directeur-Generaal van de Oost Indische Compagnie” (1748), en het volgende jaar tot Gouverneur-Generaal der West Indiën.

Ook de belangen zijner geloofsgenooten werden niet door hem verwaarloosd. Het gelukte hem door zijn invloed te

bracht hij in den neteligen toestand, waarin vele kerkelijke instellingen door de staatkundige tijdsomstandigheden verkeerden, een aanmerkelijke verbetering. Als erkentelijkheid voor zijn gewichtige diensten besloten Parnassim, twee maal per jaar in de Synagoge een zegewensch („Mi sjébérach”) voor hem te doen uitspreken.

In 1748 gaf de Pinto zijn in het Portugeesch geschreven werkje „Reflexoës politicas” („Staatkundige overdenkingen omtrent den toestand der Joodsche natie”) uit. Hierin schetst hij een duidelijk beeld van de treurige economische omstandigheden van zijn gemeenteleden, waarvan circa vier honderd belast waren met de zorg voor acht honderd pauper-families. In de voorafgaande 25 jaar was het aantal contribueerende leden van 629 op 610 gedaald, terwijl het getal van hen, die ondersteuning genoten, van 450 tot over de 750 was gestegen. Een eeuw vroeger, in 1647, waren die getallen: 415 „Jechidim” en 114 families, die ten laste der gemeente waren. Zóó kon het niet verder blijven voortgaan! Te minder, waar de belastingen, welke voor land en gemeente moesten worden opgebracht, reeds het toppunt der draagkracht hadden bereikt, ja wellicht reeds overschreden. De functies van Parnas, bruidegom der Wet enz., die eveneens groote financiëele op-offeringen eischten, berustten bij een klein aantal personen. De „Jechidim” konden dus niet zwaarder worden belast. Emigratie naar de kolonies, vooral naar Suriname, waar werkgelegenheid was voor hen die wilden arbeiden, was volgens den schrijver het eenige redmiddel.

Wij zagen echter reeds, dat hiervan niet veel terecht is gekomen. Een klein aantal emigranten begaf zich in 1759 naar Suriname en Curaçou, o.a. de gelijknamige kleinzoon van Daniel Levi de Barrios.

Na den dood van Willem IV deed de Pinto verschillende reizen naar het buitenland en woonde hij eenige jaren in Parijs en Londen. In de Fransche hoofdstad had hij spoedig gelegenheid, zijn geloofsgenooten in bescherming te nemen tegen de aanvallen van den schrijver Voltaire (1762). In zijn geschrift („Réflexions critiques” etc.) trok hij een scherpe scheidingslijn tusschen de Portugeesche en de overige Joden,

die in zijn oogen minderwaardig waren; hierin toonde hij zich een ras-echte conservatief.

In hetzelfde jaar schreef hij in het Fransch zijn Verhandeling over de weelde; een kwestie, welke de 18e eeuw zoo vaak heeft bezig gehouden. Na zijn terugkeer in Holland vestigde hij zich in den Haag, waar hij, wederom in de Franche taal, een werk schreef over de Circulatie en het crediet (1771) en tegen de materialisten (1774). Zijn politieke opvattingen en zijn vredelievendheid deden hem een brochure samenstellen tegen de Amerikanen, die tegen hun moederland Engeland in opstand waren gekomen: hij beschouwde hen als oproerig tegen het wettelijk gezag.

Dat de Engelschen in 1783 de onafhankelijkheid der Vereenigde Staten van Noord-Amerika erkenden, was voor hem een groot verdriet. Hij stierf in den Haag den 13en Augustus 1787.

Na den dood van Chagam Aylion werden tot zijn opvolgers benoemd David Israel Athias en Isaïc Abendana de Britto, die beurtelings een jaar als Rector der leerschool fungeerden. Onder hun rectoraat werden door Ets Haïm de eerste Responsa der gevorderde leerlingen in het licht gegeven. Na het overlijden van Athias (16 Adar I 5513 = 22 Maart 1753) bleef zijn collega alleen met zijn functies belast.

De vroeger beschreven crisis bereikte haar toppunt in 1763. Vooral de geld- en wisselhandel, waarin de Portugeesche Joden in zoo groote mate betrokken waren, had gedurende den zevenjarigen oorlog (1756—1763) groote uitbreiding gekregen. De aanzienlijke bedragen, welke Engeland tot ondersteuning van Pruisen en tot betaling zijner eigen troepen in Hannover moest verzenden, werden niet alleen in geld, maar ook in wissels, die o.a. te Amsterdam betaalbaar waren gesteld, overgemaakt. De omstandigheid nu, dat deze wissels over enorme sommen liepen, maakte dat de bankiers of kooplieden, die daarbij betrokken waren, niet altijd in de gelegenheid waren, deze direct te honoreeren.

Eén der grootste handels- en bankierszaken van geheel Europa, die te Amsterdam gevestigd was, moest haar betalings-

gen staken (1763) en sleepte velen, waaronder ook Portugeesche Joden, in haar val mee. Negen Joodsche bankiers zonden in die spanningvolle dagen een request aan de „Edel Groot Achtbare Heeren van den Gerechte der Stad Amsterdam”, waarin zij o.a. er op aandrongen dat men „den voortgang van het wisselrecht naar deszelfs striktheid en rigueur eenigszins zoude verzachten”, ten einde hun gelegenheid te geven om schikkingen te treffen zonder onophoudelijk te worden lastig gevallen door de aanvallen van houders van wisselbrieven. Dit verzoek werd echter van de hand gewezen.

Geen der vele middelen tot herstel mocht baten, daar zij alle kunstmatig waren: alleen van het verloop van tijd was hier uitkomst te verwachten.

LITERATUUR.

Daniel Levi de Barrios, Gobierno Popular Judayco (Amsterdam, 1684). p. 32 v.v., p. 38 v.v.

C. P. Burger Jr., De Gazeta de Amsterdam, in „Het Boek”. Haag, 1923 p. 57 v.v.

H. J. Koenen, Geschiedenis der Joden in Nederland. Utrecht, 1843. p. 183 v.v.

J. S. da Silva Rosa, Is de diplomatie een door Joden weinig beoefende wetenschap? In „de Alliance”, 10e Jaargang, Nr. 9. (September 1915).

Isaïc da Costa, Israel en de Volken. Tweede druk. Utrecht, 1876. p. 538 v.v.

Stamboek op de papieren snijkunst van Joanna Koerten. Amsterdam, 1735. p. 187.

J. S. da Silva Rosa, De Joden in den Schouwburg en in de Opera gedurende de 17e en 18e eeuw. In „de Vrijdagavond” I Nr. 46 en 47.

J. D. C. van Dokkum, Hanna de knipster, in „Het Huis oud en nieuw”, Jaargang 13, aflevering 1 (November 1915). p. 346 en noot 1.

M. Kayserling, Une histoire de la littérature juive de Daniel Levi de Barrios, in „Revue des études juives”, Tome XVIII, Nr. 36 (1889). p. 276 v.v.

J. S. da Silva Rosa, Een eigenhandige brief van Daniel Levi de Barrios, in „Festskrift . . . Professor David Simonsen”, Kopenhagen, 1923. p. 106—111.

J. S. da Silva Rosa, Iets over Chagam Jacob Sasportas. Óverdruk uit „Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen, 1916.

J. S. da Silva Rosa, Iets over den Amsterdamschen Opper-rabbijn Salomo Aylion . . ., in „Nieuw Israëlietisch Weekblad”, 49e Jaargang (1913) Nr. 12.

T. Tal, Oranjebloesems. Amsterdam, 1898.

Isaac de Pinto, Reflexões politicas, tocante a constituição da Nação Judaica. Amsterdam, 1748.

J. S. Wijler, Isaac de Pinto, sa vie et ses oeuvres. Apeldoorn, 1923.

Mendes dos Remedios, Os Judeus Portugueses em Amsterdam. Coimbra, 1911. p. 44—54.

Cardozo de Bethencourt, Notes on the Spanish and Portuguese Jews in the United States . . . In „Publications of the American Jewish historical Society”, Nr. 29 (1925).

W. P. Sautijn Kluit, De Amsterdamsche beurs in 1763 en 1773. Amsterdam, 1865.

VIERDE HOOFDSTUK.

VAN DE MEERDERJARIGHEID VAN PRINS WILLEM V TOT DE AANVAARDING VAN DE REGEERING DOOR KONING WILLEM I (1766—1815).

VERDERE ECONOMISCHE INZINKING — DAVID FRANCO MENDES
EN ZIJN KRING — DE HOUDING DER PORTUGEESCHE JODEN
TEGENOVER DE PATRIOTTEN — EMANCIPATIE DER JODEN IN
HOLLAND — ONDER LODEWIJK NAPOLEON — TIJDENS DE
INLIJVING — DE RESTAURATIE.

Toen Willem V, in 1766 meerderjarig geworden, het Stadhouderschap en alle ambten welke zijn vader had bekleed aanvaardde, heerschte in West Europa rust en vrede. Het land begon zich weer eenigszins te herstellen: de handel begon weer aanzienlijke voordeelen af te werpen; de opbrengst der belastingen vermeerderde, terwijl de financiële toestand aanmerkelijk verbeterde door een verlaging van de rente der staatsschuld van 4 op $2\frac{1}{2}$ procent.

De aanvaarding van het Erfstadhouderschap door Willem V, na een feitelijk stadhouderloos tijdperk van zeven jaar, werd door de Joden met vreugde begroet. In alle Amsterdamse Synagoges werden extra diensten, in de Portugeesche „plechtigheden, vreugdezangen en gebeden” gehouden. Twee jaar later, op Vrijdag 3 Juni 1768, bezocht de Prins met gevolg eerst de Groote- en daarna de Portugeesche Synagoge. Een bewijs voor de wederzijdsche hartelijke genegenheid welke er bestond tusschen den Stadhouder en de Portugeesche Joden is het feit, dat te ongeveer denzelfden tijd het stadhouderlijk echtpaar als gast aanwezig was op de bruiloft van Abigaïl de Aaron de Pinto (kleindochter van David de Pinto, in wiens buitenverblijf „Tulpenburg” Willem IV met zijn gemalin in 1749 heeft overnacht) en Isaïc de Natan Curiel (achterkleinzoon van Mozes Curiel, bij wien Prins Willem III in 1691 drie dagen heeft gelogeerd).

De opbloei na het crisisjaar 1763 was echter slechts van korten

duur. Het was de speculatie-zucht, welke in 1773 wederom een ernstige crisis veroorzaakte: ieder had gemeend, aandeelen in de Engelsche Oost Indische Compagnie te moeten nemen, om in korten tijd schatrijk te worden. De speculatie werd op alle mogelijke wijzen aangewakkerd: zoo door de zucht, zich in allerlei handelszaken te begeven, die door het crediet kunstmatig in het leven waren geroepen. Het gevolg hiervan was een groot aantal faillissementen, welke den val van velen in Amsterdam na zich sleepten. Ook vele Portugeesche Joden geraakten in het nauw en moesten hun betalingen staken. De getuigenissen van tijdgenooten verklaren eenstemmig, dat hun houding vele christenen beschaamde. Er waren er, die terstond vijftig procent in contanten aanboden, 25 in wissels op huizen en 25 in beleening op hun eigen goederen, om daardoor hun goeden wil aan den dag te leggen.

Van de verschillende plannen, die tot verbetering van den economischen toestand aan de hand werden gedaan, noem ik twee, door Portugeesche Joden voorgesteld. Het eerste is van Isaac de Pinto („Consideratiën omtrent den tegenwoordigen staat der Oost Indische Compagnie van Engeland in den Jaare 1773, uit het Fransch vertaald”), het tweede van een anonymus (Mordechai van Aaron de Pinto?) dat hij in 1770 in het tijdschrift „de Koopman” heeft voorgesteld vooral om aan den erbarmelijken staat van zijn geloofsgenooten een einde te maken. Hij schrijft hun jammerlijken economischen toestand vooral toe aan hun Sabbath- en vele feestdagen, die groote kosten medebrengen naast veel verzuimde arbeidsdagen. En hij concludeert, dat de Portugeesch-Joodsche natie hier te lande haar zomer gehad heeft en dat voor haar de winter nadert, terwijl de Hoogduitsche „door ons, Portugeezen, weleer met verachting aangezien, inderdaad meer ijverig en zuiniger dan wij, over den winter heen is en den zoeten tijd ziet naderen. Zij gaan op en wij onder!” Nadat hij betuigt heeft, dat zijn eenigst voornemen is: „de kennelijke armoede mijner natie te hulp komen; dezelve nieuwe takken van financie te bezorgen; de oude verminderde familiën onder ons weer op de been te helpen en onze allengskens aannaderende ruïne vóór te komen”, komt hij met

zijn eigenlijk hervormingsplan. Hierin stelt hij voor een verandering in de onderwijs-methode zijner dagen, door naast de „boeken der Rabbijnen” ook die der nieuwe verlichte schrijvers in de Fransche of Hollandsche taal den kinderen in handen te geven; verder een nauwere aaneensluiting met de christenen, waarbij hij verlangt wat inschikkelijker te zijn met de spijswetten; de vereeniging der Hoogduitsche met de Portugeesche Joden en dat de vermogende lieden onder de laatstgenoemden een deel van hun „papierennegotie, actie- en windhandel” laten varen, om in plaats daarvan zich op andere takken van handel (vooral zeehandel) en nijverheid toe te leggen, om daardoor vele menschen aan werk te helpen en arme geslachten voor ondergang te behoeden. Eindelijk stelt hij voor „zonder het krenken van onze Wet”(1) den Sabbath op Zondag te verschuiven en eenige overtollige Feestdagen af te schaffen!

Toch zou men onzen plannenmaker onrecht doen, hem als voorlooper der Duitsch-Joodsche reformbeweging te beschouwen. Hij was wel voor een reform uit *economische* overwegingen, van een hervorming in de Synagoge-diensten, zooals wij die thans kennen in het buitenland, spreekt hij in het geheel niet.

Zijn ideeën vonden in het geheel geen weerklank bij zijn gemeenteleden, bij wie het in dien tijd nog als een *mésalliance* gold, met een Hoogduitsche vrouw te huwen. Geen wonder derhalve, dat van zijn plan volstrekt geen notie werd genomen.

De economische toestand werd intusschen spoedig nog erger: in 1774 kwamen de Amerikaansche koloniën in opstand tegen Engeland, het moederland. Daar nu de Hollandsche kooplieden de Amerikanen van oorlogsbehoeften voorzagen, geraakte de Republiek op gespannen voet met Engeland, wat tot een oorlog leidde toen de Engelschen kennis kregen van een ontwerp-verdrag met de Vereenigde Staten (1780). Deze oorlog (waarin zich de Portugeesche Jood d'Almeida, kapitein van een kaperschip, tijdens den zeeslag bij Doggersbank zóó zeer onderscheidde, dat hij een decoratie verkreeg) had de meest noodlottige gevolgen: de handel stond

stil en vele West Indische koloniën (een deel van Guyana en de kust van Guinea) gingen verloren. Vooral voor de Oost Indische Compagnie was het een onzettende ramp: haar koopvaarders vielen in handen der Engelschen en zij verloor haar monopolie voor den Oost Indischen handel, daar Engeland bij den vrede van Parijs in 1784 vrije vaart in de Oost Indische wateren verkreeg. Gedurende verscheiden jaren bleven de uitkeeringen der Compagnie achterwege, waardoor vele Portugeesche Joden, die van deze uitkeeringen een gedeelte voor hun onderhoud trokken, in ernstige ongelegenheid kwamen. Er had zich onder hen een groote klasse van middenstanders en een nog grootere van paupers gevormd. Het gebrek nam hand over hand toe en de tijd was niet ver meer, dat de Gemeente zich hun lot niet langer zou kunnen aantrekken en haar armen naar de stedelijke armenkas zou moeten verwijzen. Toen was het de Prins, die van zijn reeds vroeger jegens de Joden betoonde genegenheid opnieuw deed blijken door hetgeen hem als Opperbewindhebber der Compagnie was toegekend, bijna achttien duizend gulden voor de Joodsche armen in Amsterdam beschikbaar te stellen, in evenredigheid van hetgeen zij ieder gedurende een jaar hadden moeten missen.

Na den oorlog met Engeland braken opnieuw hevige twisten uit tusschen de aanhangers van den Stadhouder en de Staatsgezinden. Van Frankrijk uit had zich de meening verbreid, dat de burgerij het recht moest hebben deel te nemen aan het Staatsbestuur, en dat dit recht niet uitsluitend aan enkele bevoorrechte standen toekomt. De strijd betrof dus: de instandhouding der Staatsinrichting of een geheele herziening daarvan. Tijdens deze twisten tusschen de Prinsgezinden en de Patriotten toonden zich vooral de Portugeesche Joden als overtuigde aanhangers van den Prins, of „Oranjeklanten”.

De partijschap steeg zóó hoog, dat een volslagen burgeroorlog niet kon uitblijven, tenzij vreemde tusschenkomst aan één der partijen de zege verschaft. Dit geschiedde inderdaad, toen de koning van Pruisen de partij opnam voor zijn zuster, de Prinses, die bij Gouda door de Patriotten ver-

hinderd was naar den Haag te reizen (1787). Een Pruisisch leger rukte Holland binnen: de Prins werd in al zijn waardigheden hersteld, en alle patriottische vereenigingen ontbonden. Door den oorlogstoestand was de weg naar Ouderkerk niet toegankelijk en kon de begraafplaats niet gebruikt worden. Twee Portugeesche kinderen werden daarom op de Hoogduitsche begraafplaats te Zeeburg begraven.

Groot was de blijdschap der Portugeesche Joden over het herstel der zaken: hun Parnassim, geroepen om den eed op de herstelde constitutie af te leggen, begaven zich met hun Chagam David Cohen d'Azevedo (1782—1792) in statigen optocht naar het stadhuis. Toen de Burgemeester hun vroeg of zij genoeg en mee namen, de Constitutie met alle macht te helpen staande houden, verklaarde de Parnas-President uit naam van het College uit volle borst, dat zij dit gaarne wilden doen, „want wij hadden van God geen grooter gunst kunnen erlangen dan die van te dezer tijd op te komen om dit te mogen beëedigen”.

De vreugde der Joden was overweldigend: in de Synagoge, in huis en op straat werd feest gevierd; weken lang duurde in de Jodenbuurt de illuminatie; iedere straat had een hoofdavond.

In 1789 brak de Fransche revolutie uit, welke den 40.000 uitgeweken Patriotten de hoop deed koesteren, met Fransche hulp een omwenteling te bewerken. In 1793 verklaarde Frankrijk, dat intusschen een republiek was geworden, den oorlog aan Holland en trok het land binnen. In het begin van 1795 moest Willem V het land verlaten; zoo ging de eenmaal machtige Republiek der Vereenigde Nederlanden ten gronde.

Niettegenstaande de treurige economische en politieke omstandigheden vond er in deze periode een levendige wetenschappelijke opleving plaats. Na het overlijden van Chagam Abendana de Britto (1760) werd Salomo Salem (1762—1781) uit Adrianopel tot zijn opvolger benoemd. Zijn naam is in de Hebreeuwsche literatuur bekend door zijn register op de beide eerste deelen van Maimonides' Godsdienstcodex („Leb Salem”, Amsterdam 1773) en zijn verklaring

op Simon uit Kahira's halachisch werk („Shoné Halachot, aldaar 1762). Onder zijn opperrabbinaat vond vooral de Hebreeuwsche taal en dichtkunst in de Portugeesche Gemeente talrijke ijverige beoefenaren. Reeds vele jaren voordat in Duitschland, tengevolge van Mozes Mendelssohn's Deutsche Pentateuch-vertaling (1782), een beweging was ontstaan om het Hebreeuwsch als literaire taal meer onder de Joden te verbreiden, waarvan in 1783 de Vereeniging „Doreshé Lesjon 'Eber" en van 1784—1811 het tijdschrift „Meassef" het gevolg was, was in Amsterdam onder de Portugeesche Joden een dusdanige beweging tot grooten bloei gekomen.

De ziel daarvan was David Franco Mendes, die te Amsterdam in 1713 was geboren. Na een uitstekende opvoeding te hebben genoten, wijdde hij zich aan den handel. In de uren, welke zijn koopmanschap hem overliet, hield hij zich bezig met godgeleerde studies, de dichtkunst en de bestudeering van vreemde talen. Hij vormde een uitgebreiden kring van ontwikkelde vrienden, die met hem het genootschap „Mikra Kodesh" vormden. De voornaamste leden waren: Isaäc Cohen Belinfante, die behalve een goed Hebreeuwsch dichter ook een uitstekend bibliograaf was; Joseph Shiprut de Gabay, een vermaard schoonschrijver; Mozes Abudiente; Jacob Chai (Vita) Israel, David Ximenes Pereira; Samuel Rodrigues Mendes, de uitgever van bekende correcte uitgaven van den Pentateuch en het gebedenboek, en Mozes Chajim Luzzatto. Laatstgenoemde (1707—1747), uit Padua afkomstig, had zich naar Amsterdam begeven nadat hij door het rabbinaat van Venetië in den ban was gedaan wegens zijn kabbalistische dweeperijen. Hier werd hij zeer vriendelijk ontvangen: men gaf hem een jaarlijksch stipendium, terwijl hij in het voorname huis van Mozes de Chaves gastvrije opname vond. Hij leverde in 1743 aan de nieuw-hebreeuwsche poëzie een kunstwerk, zooals zij niet licht een tweede heeft aan te wijzen: een in vorm, taal en gedachte volledig drama, onder den bescheiden naam van een gelegenheidsgedicht bij het huwelijk van zijn leerling Jacob de Chaves met Rachel da Veiga Henriques uitgegeven („Laisharim Tehila"). In dit drama treden geen personen op, maar abstracte begrippen: vernuft en dwaas-

heid, verdienste en bedrog. Hiermede heeft hij een aansporing voor latere tijden gegeven. Vooral David Franco Mendes kwam sterk onder zijn invloed. In 1747 begaf zich Luzzatto naar Palestina, waar hij kort na zijn aankomst op veertigjarige leeftijd tijdens een pest-epidemie overleed.

Zijn leerling Franco Mendes was niet alleen een vruchtbaar dichter en belletrist, maar hij nam ook, als Parnas der Onderwijsinrichting, ijverig deel aan de theologische studie en aan de werkzaamheid van „Ets Haïm”. Hij beantwoordde ook verschillende doctrinale vragen, waarvan enkele in de verzameling „Responsen Peri Ets Haïm” zijn opgenomen. Zijn werk, dat van een dilettant, werd door Chagam Abendana de Britto met grooten lof vermeld.

Gedenkpenning — 200-jarig bestaan der Portug. Israël. Synagoge.

Gedenkpenning — Inwijding der „Livreria-D. Montezinos” (1891).

Met vele geleerden van zijn tijd hield hij een uitgebreide wetenschappelijke correspondentie. Zijn brieven zijn in zuiver Hebreeuwsch, in lossen stijl en ongeunstelde taal geschreven. Hij was nederig van aard: daarom wees hij het verzoek der vereeniging „Doresché lesjon 'Eber”, die zijn werken door den druk wilde verspreiden, van de hand.

Korten tijd, zes maanden, was hij ook werkzaam als onbezoldigd secretaris zijner Gemeente. Van deze korte periode heeft hij gebruik gemaakt voor zijn onderzoekingen betreffende de geschiedenis der Portugeesche Joden in Amsterdam, waaryan de resultaten zich in handschrift in het archief der Gemeente bevinden.

Zijn eerste werk dat in druk is verschenen was „Gemul 'Athalja”, een dramatisch gedicht, vrij bewerkt naar Racine's

Athalie (1770, herdrukt in 1800 en 1860). Op zeer hoogen leeftijd vervaardigde hij een tweede Hebreeuwsch dramatisch gedicht, Israel's redding door Judith behandelend, bewerkt naar *Betulia liberata* van den Italiaanschen dichter Pietro Matastasio, dat eerst na zijn dood, in 1804, is uitgegeven. Hij behoorde ook tot de medewerkers van het bekende Hebreeuwsche tijdschrift „Meassef”, waarin hij korte, doch zakelijke biographieën heeft gepubliceerd, o.a. van d'Aguilar, Dr. Orobio de Castro en Menasse ben Israel. Van zijn talrijke gelegenheidsgedichten zij slechts genoemd een gedicht ter gelegenheid van het honderd-jarig bestaan der Portugeesche Synagoge (1775), welk feit echter, door de tijdsomstandigheden, niet feestelijk werd herdacht.

Hij had het grootsche plan opgevat, dat eerst in *onzen* tijd kon worden verwezenlijkt, een Hebreeuwsche Encyclopaedie onder den naam „Ahabat David” uit te geven, waarvoor hij veel bouwstoffen had verzameld. De omvang ging echter zijn krachten te boven, zoodat zijn plan onuitgevoerd bleef. Franco Mendes overleed, 79 jaar oud, in 1792.

Ook andere leden uit zijn kring liepen met plannen rond, de Hebreeuwsche literatuur te verrijken. Juda Piza, de uitgever der Pentateuch-uitgave „Ezrat ha-Sopher” (Amst. 1769), welke om haar nauwkeurigheid zeer geroemd wordt, gaf een prospectus in het licht voor een Gebedenboek voor het geheele jaar met Portugeesche vertaling in acht deelen in een gemakkelijk formaat. Van deze uitgave is echter niets gekomen. Zijn zoon, Mozes Piza, is één der bewerkers van het bekende liederen-boek „Shir Emunim” (Amst. 1793), waarvan vele gezangen tot in de laatste jaren nog populair zijn gebleven. Hij zond een prospectus de wereld in voor de uitgave van een Portugeesche vertaling van Rashi's Pentateuch-commentaar, waarin hij echter niet is geslaagd. Jacob Bassan had het plan opgevat, in honderd exemplaren een editie van den Hebreeuwschen Bijbel met Portugeesche vertaling in het licht te geven, doch ook hem is het niet gelukt, zijn plan ten uitvoer te brengen.

Nadat de Patriotten met behulp der Franschen een einde

aan de regeering van Willem V hadden gemaakt en onder de leuze „Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap” de Bataafsche Republiek hadden uitgeroepen, werden kort daarop van wege de „Provisioneele Representanten van het volk van Holland” de „Rechten van den Mensch en Burger” afgekondigd, waarin o.a. voorkwam, „dat ieder mensch het recht heeft, om God zoodanig te dienen als hij wil” en „dat daár alle menschen gelijk zijn, allen verkiesbaar zijn tot alle ambten en bedieningen”. Bij de Joden werd de omwenteling met vrees gadegeslagen. Verreweg de meeste hunner waren Oranjegezind uit dankbaarheid voor de bescherming, welke zij van de verschillende leden van het Oranje-huis hadden genoten. Daarenboven verzette zich hun vroom gemoed tegen elke gewelddadige omverwerping eener regeering: zij beschouwden derhalve de Patriotten als oproerlingen. Ten slotte meende de overgrootste meerderheid, dat de beginselen der omwenteling, die beoogde hun zelfstandige nationaliteit door inlijving bij het Hollandsche volk te doen verloren gaan, voor hun godsdienst hoogst gevaarlijk zou zijn. De maatschappelijke voordeelen, die hun gelijkstelling zou opleveren, achtten zij te duur gekocht indien, en daarvan waren zij innig overtuigd, daardoor de behoorlijke waarneming hunner godsdienstplichten zou bemoeilijkt worden. Zij stelden zich reeds er mede tevreden, als ook zij zich op elk ambacht en beroep zouden mogen toeleggen en wanneer nergens in den lande hinderpalen in den weg zouden worden gelegd aan hun vestiging.

Er was slechts een zeer klein aantal Joden, dat vurige aanhangers van de nieuwe orde van zaken was: deze toch zou hun de zoo hevig begeerde emancipatie verschaffen en hen tot burgers in den volsten zin des woords maken. Zij richtten den 6en Februari 1795 een „volkssociëteit” onder den zinspreuk „Felix Libertate” op, die echter niet uitsluitend uit Joden, zelfs voor een derde gedeelte uit Christenen, bestond. Van slechts één Portugeeschen Jood, Jacob Sasportas, is het bekend, dat hij tot haar leden heeft behoord. Eén van haar eerste daden was, de „Rechten van den Mensch” in het Joodsch-Duitsch te laten vertalen en overal te doen

aanplakken; in het Spaansch of Portugeesch schijnen zij niet te zijn vertaald. Verder was het streven der Club er op gericht, de Joden in de stedelijke nationale garde te doen opnemen en hun het stemrecht te verleenen. Zoowel van Joodsche als van niet-Joodsche zijde werd zij hierin tegen- gewerkt, en het duurde tot den 2en September 1796, alvorens het „Decreet over den gelijkstaat der Joodsche met alle andere burgers” verscheen, waarbij o.a. bepaald werd, dat „geen Jood zal uitgesloten worden van eenige rechten of voordeelen, die aan het Bataafsche burgerrecht verknocht zijn en die hij begeeren mocht te genieten . . .” Hiermede was de Emancipatie der Joden in Holland een voldongen feit geworden. Bij de dankadressen, die dit Decreet te voorschijn riep, bevond zich ook een uit den Haag, door slechts drie Joden, waaronder één Portugeesche, Mozes Cohen Belinfante, onderteeekend.

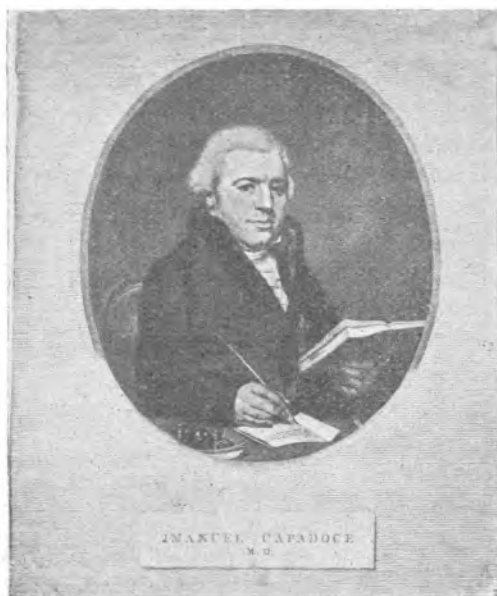
Onder de Hoogduitsche Joden in Amsterdam hadden de bemoeienissen der patriottische gemeenteleden groote beroeringen doen ontstaan, welke ten gevolge hadden, dat de omwentelingsgezinden zich afscheidten en een afzonderlijke gemeente vormden („Adat Jeshurun”, die van 1797—1808 heeft bestaan). Onder de Portugeesche Joden vinden wij van beroeringen geen spoor: daar was ongeveer ieder onverschillig voor hetgeen hun, tegen hun zin, was geschonken.

Een paar jaar later vond de gelijkstelling werkelijk ingang: den 15en Maart 1798 werd Mozes Moresco in het stedelijk bestuur van Amsterdam gekozen, en den 10en Juli van hetzelfde jaar Isaäc da Costa Athias tot lid der Nationale Vergadering. In 1799, bij den inval der Engelschen in Noord-Holland, nam een groot aantal Joden vrijwillig dienst om den vijand te verdrijven.

Met de verheffing van Lodewijk Napoleon door zijn broer Napoleon tot koning van Holland (1806) werd de toestand voor de Joden niet ongunstiger. Integendeel, in de ontwikkeling van de Joodsche volksklasse stelde hij veel belang, hetgeen bleek uit het verleggen van verschillende weekmarkten van den Sabbath op een anderen dag der week.

Als „Koninklijk Geneesheer” fungeerde Dr. Immanuel

Capadoce. Deze was een zóó vurig aanhanger van het Oranjerhuis, dat hij in 1795 voorbereidingen had getroffen om met den Stadhouder het land te verlaten. Hij was één der eerste Joden, wellicht de eerste, die, onder Lodewijk Napoleon, een ridderorde heeft verkregen („Ridder in de orde van de Unie”). Toen Holland's koning het plan had opgevat, de Hoogduitsche en Portugeesche Gemeente in Amsterdam te doen samensmelten (welke poging ook tijdens de inlijving

Dr. IMMANUEL CAPADOCE (overl. 1826).

is herhaald), was hij het die dit door zijn invloed wist te verhinderen, evenals het zenden van afgevaardigden naar het Sanhedrin in Parijs (1806) door de Portugeesche Gemeente.

Verder dan tot een gemengd „Oppерconsistorie” kwam het niet. De onderlinge verhouding tusschen de beide kerkgenootschappen werd geregeld door het zoogenaamde „Concordaat” van 1810, een overeenkomst tusschen „de voormalige Consulteerende Commissie tot de zaken van den Eeredienst bij de Hollandsche Portugeesch Israëlietische Gemeente”

met „het voormalig Opper-Consistorie der Hollandsche Hoogduitsche Israëlietische Gemeente in het Rijk”, welke nog tot den huidigen dag van kracht is. Hierbij werd o.a. bepaald, dat op plaatsen waar zoowel een Hoogduitsche als een Portugeesche Joodsche gemeente bestaat, niemand die tot één der gemeenten behoort, bij de andere als lid zal worden aangenomen. Verder, dat daar waar slechts één gemeente bestaat, alle Israëlieten op gelijken voet daartoe zullen worden toegelaten; en dat bij huwelijk de vrouw overgaat tot de gemeente, waartoe de man behoort.

De overeenkomst was geteekend door Dr. Immanuel Capadoçe, Jacob de Is. Teixeira de Mattos, Is. Teixeira Jr., H. de H. de Lemon, Benjamin Leemans en Mr. Jonas Daniel Meijer.

Tot nu toe waren de Joden ook wat hun taal betreft van de overige burgers afgescheiden. Bij de Portugeesche Joden was de omgangstaal Portugeesch, zij het dan een sterke verbastering van het 17e eeuwse, dat hun voorouders hierheen hadden meegebracht; bij de Hoogduitsche Joden het Joodsch-Duitsch. Den 10en Juli 1809 verscheen een „Besluit opzigtelijk het gebruik der te vertalene Bijbel, uit de Hebreeuwsche in de Nederlandsche taal, door de Hollandsche Hoogduitsche Israëlietische Gemeente binnen het Rijk.” Deze aanslag op het geliefde en door het volk als heilig beschouwde Joodsch-Duitsch verwekte veel ontevredenheid. Het verzet tegen de uitvoering van dit Besluit was zóó sterk, dat in den Franschen tijd van een Hollandsche Bijbelvertaling voor de Joden niets is gekomen.

Eigenaardig is het, dat Lodewijk Napoleon de Portugeesche Joden in dezen taalstrijd ongemoeid heeft gelaten.

Bij een ander Koninklijk Besluit (8 Juli 1809), strekkende tot oprichting van een Joodsch Corps, waren ook de Portugeesche Joden betrokken. Keizer Napoleon had voor zijn oorlogen veel soldaten noodig en drong er dus bij zijn broer krachtig op aan, dat ook Holland zijn contingent zou leveren. Tegen het machtwoord van zijn broeder vermocht Lodewijk Napoleon niet veel in te brengen. De grootste moeilijkheid bestond echter dáárin, dat de Hollanders zoomin als de

Joden veel er voor voelden, bij de keizerlijke legers te worden ingelijfd, om de onverzadigbare Napoleontische veroveringspolitiek te steunen.

Om nu aan den eenen kant zijn broeder tevreden te stellen en aan den anderen kant zijn onderdanen niet tegen zich in het harnas te jagen, beloofde Lodewijk Napoleon bij verschillende gelegenheden, dat er in het koninkrijk Holland geen conscriptie zou worden ingevoerd, indien op andere wijze aan de behoefte van het Leger zou worden voldaan. Het ernstigst dacht de koning aan hen, die hij met zachten drang en niet te harden dwang tot dienstneming kon noodzaken: aan de Joden en de weeskinderen!

Om nu de toetreding van de Joden tot het Leger te bevorderen, zou er een bijzonder corps, uitsluitend uit Joden bestaande, van twee bataljons van 883 manschappen elk worden geformeerd, en zouden zij tijdens hun militairen diensttijd de volle uitoefening van hun godsdienstplichten genieten. Daarbij werd ook bevolen, dat de armen, die ondersteuning genoten, binnen drie weken hun kinderen moesten aangeven om tot dit corps toe te treden, op straffe van verlies hunner ondersteuning.

Alle Opperrabbijnen en Leeraren in het Rijk moesten de jongelingen in hun predikaties tot dienstname aanmoedigen.

Ook de Chagam der Portugeesche Gemeente, Daniel Cohen d'Azevedo, hield een dusdanige „op hoog bevel” uitgesproken predikatie (Sabbath 5 Augustus 1809) in de Synagoge. Deze preek verscheen nog in hetzelfde jaar, als eenig specimen, in

DANIEL COHEN D'AZEVEDO
(1792—1823).

het Portugeesch en in het Hollandsch. Terzelfder tijd verscheen, van de hand van Mozes Cohen Belinfante, een „Aanmoediging aan de Hollandsche Israëlieten tot het betreden van de voor hun geopende loopbaan van den krijgsdienst”. De schrijver, die tot de Portugeesche Gemeente te 's-Gravenhage behoorde, haalt in zijn geschrift voorbeelden uit de geschiedenis der Joden, ook in Holland en de West Indische kolonies, aan om te bewijzen, dat ook de Joden in de militaire loopbaan hebben uitgemaakt.

Noch de „zachte bewoordingen” en „overtuigende redenen” der Rabbijnen, noch de „aanmoediging” van Belinfante hadden succes, zoodat de bedreiging tegen de armen met alle gestrengheid werd uitgevoerd, en de militaire macht zich 's nachts meester maakte van de jonghe in de verschillende weeshuizen. Ook uit het Portugeesche weeshuis werden zeven jongens meegenomen, waarvan twee naar Utrecht werden gezonden om geneeskundig te worden onderzocht. Doch zij keerden spoedig weer terug.

Het Joodsche Corps had slechts een kortstondig bestaan: den 2en Mei 1810 werd het „gesupprimeerd”. Als historische gebeurtenis heeft het echter groote waarde, daar n.l. Holland in Europa het eerste land is geweest, dat zijn leger voor Joodsche medestrijders heeft opengesteld.

In 1810 werd eindelijk Holland bij Frankrijk ingelijfd. Een aantal harde besluiten van den Keizer hadden ook voor de Portugeesche Joden noodlottige gevolgen: de rente van de openbare schuld werd slechts voor één derde onder de lasten gebracht (tiërceering), door welken harden maatregel vele liefdadige gestichten en instellingen in de Gemeente van twee derden hunner inkomsten werden beroofd. In 1811 volgde hierop de invoering der conscriptie, waardoor jaarlijks door het lot werden aangewezen, welke jongelingen van twintig-jarigen leeftijd gedurende vijf jaar in het leger of op de vloot moesten dienen. Een aantal economische maatregelen, tegen Engeland gericht, deed de welvaart afnemen, zoodat een groot gedeelte der Portugeesche Joden van de liefdadigheid moest leven. In 1812 telde de Gemeente 2518

zielen, waarvan niet minder dan 1420 armlastig waren.

Het schoolwezen bevond zich in die dagen in een zeer slechten toestand. Toen de Maatschappij tot Nut van het Algemeen zich op de hervorming van het onderwijs in Nederland begon toe te leggen, weigerde zij, onder de verklaring dat zij een Christelijke vereeniging was, haar bemoeiingen ook tot de Joden uit te strekken. Joodsche kinderen werden niet tot de openbare scholen toegelaten. Bij de Staatsinstelling van 1806 werden zij weliswaar niet uitdrukkelijk uitgesloten, maar het feit, dat de Openbare scholen toen een Christelijk karakter droegen, maakte het noodig, dat voor de Joodsche bevolking afzonderlijke scholen werden gesticht.

Voor de Hoogduitsche Joden heeft de regeering van Lodewijk Napoleon zeker wel iets gedaan; bij de Portugeesche Joden echter, die over het algemeen meer vermogend waren en meer op hun zelfstandigheid gesteld, bleef alles bij het bestaande. Tot de oprichting der zoogenaamde Armenschool (1814) werd het „lager Hebreeuwsch onderwijs” naast het hogere geheel gratis door „Ets Haïm” verstrekt, uitsluitend aan jongens. Enkele aanzienlijke Portugeesche Joden stuurden echter hun kinderen naar de bijzondere Christelijke scholen. Is misschien dááaraan het feit toe te schrijven, dat enkele jaren later uit dezen kring zich eenigen lieten doopen?

Tijdens de inlijving moesten vele Portugeesche jongelingen huis en haard verlaten, om in de keizerlijke legers te strijden: bij decreet van 9 Maart 1807 was het hun verboden, plaatsvervangers te stellen. Zij deden, zij het dan niet met geestdrift, hun plicht. Hoe geheel anders was dat in 1813! Met niet mindere blijdschap dan de overige burgers begroetten zij den terugkeer van den Oranje-telg, die als Souvereine Vorst (in 1815 als Koning Willem I) werd uitgeroepen.

Met dit herstel van zaken (1 December 1813) was ook voor de Joden een nieuw tijdvak aangebroken. De Vorst trok zich hun achterlijken staat aan en nam reeds op 26 Februari 1814 een besluit, waarin hij de Fransche organisatie van het Kerkgenootschap vernietigde en de Joden als een godsdienstig genootschap beschouwde. Er werd, met behoud van het Con-

cordaat, een Consuleerende Commissie benoemd onder voorzitterschap van den „Commissaris-generaal voor de Binnenslandsche Zaken”, waarvan leden waren: één uit elk der beide Portugeesche Gemeenten te Amsterdam en 's-Gravenhage, één lid der Hoogduitsche Gemeente te Amsterdam, 's-Gravenhage en Rotterdam, alsmede één uit de vroegere afgescheiden Gemeente.

In hetzelfde jaar (12 Juni 1814) nam de Vorst een „organiek besluit omtrent het Israëlietisch Kerkgenootschap”, waarbij twaalf corresponderende of Hoofdsynagoges werden ingesteld, o.a. te Amsterdam en Den Haag elk één Portugeesche. Onder Amsterdam ressorteerden ook de Portugeesche Joden uit Maarssen, Naarden en Vreeland.

In plaats van het Oppерconsistorie kwam de „Hoofddcommissie voor de zaken der Israëlieten”, waarin van Portugeesche zijde zitting kregen Dr. Immanuel Capadoce (die bij deze gelegenheid tevens tot Ridder van den Nederland-schen Leeuw werd benoemd) en I. J. Teixeira de Mattos, en uit de Haagsche Gemeente M. Salvador. Ofschoon Willem I feitelijk dus geen apart Portugeesch Kerkgenootschap erkende, waren van de zeven leden toch drie uit hun midden benoemd.

Gelijk reeds is aangestipt, werd 1 Mei 1814 de Portugeesch Israëlietische Armenschool” te Amsterdam opgericht. Omtrent de overwegingen, welke tot de stichting (door Abraham de David Teixeira de Mattos, Chagam Daniel Cohen d'Azevedo en Mozes de Raphael Mendes da Costa) hebben geleid, lezen wij het volgende (archief Portugeesch Israëlietische Godsdienstschool, Redevoeringen en Verslagen No. 1): „Sedert het bestaan der Portugeesch Israëlietische Gemeente in deze Hoofdstad was nooit de innerlijke toestand harer bezittingen zóó bekrompen, was nooit het aantal harer behoeftige ledematen zóó snel aangewassen dan in de laatste, ook voor geheel het Vaderland zoo rampvolle jaren. Met het innigste leedwezen zagen de Hoofden dezer Gemeente de algemeene armoede van dag tot dag toenemen en door de stremming des koophandels, waaronder zij zoo velen harer ledematen het eervolste beroep had zien bekleeden, ook die bronnen uitgeput, uit welke zij nog had mogen hopen eenige

laving ter voorkoming van een volslagen verval te kunnen trekken. Gebrek aan broodwinning baarde armoede en als een onvermijdelijk gevolg ook gebrek aan onderwijs, losbandigheid en kwade zeden."

Het leerprogram bestond uit de volgende vakken:

- 1°. de Nederduitsche taal als moedertaal;
- 2°. de Portugeesche taal, als zijnde der Gemeente bijzonder eigen en die, waarin alle predikaties en afkondigingen in de Synagoge geschieden;
- 3°. de schrijf- en cijferkunst;
- 4°. de algemeene begrippen der aardrijkskunde;
- 5°. de algemeene begrippen der Zedekunde, de voornaamste inhoud der Geschiedenis en Staatsgesteldheid des Vaderlands.

De leerlingen, die den ouderdom van vijftien jaar hadden bereikt, ontvingen hun ontslag. De schooltijden waren van elf tot één en half drie tot half vijf, of naar gelang van den aanvang van het middaggebed in de Synagoge, van vier tot zes of van half vijf tot half zeven. Twee maal per jaar vond een examen plaats. Het eerste jaar telde de school vijftig leerlingen, in 1817 reeds 207 (120 jongens en 87 meisjes), welk getal in de volgende jaren nog toenam.

Het godsdienstonderwijs bleef nog eenigen tijd aan „Ets Haim" toevertrouwd, doch werd in 1820 eveneens aan de „Armenschool" opgedragen, welke daardoor geheel het karakter van een bijzondere school verkreeg. „Ets Haim" verkreeg echter het recht, gezamenlijk met Regenten der School het Hoofd te benoemen, wiens salaris dit genootschap uit eigen middelen moest bekostigen.

Gelijk wij later zullen zien, werd deze school (welke de benodigde gelden verkreeg uit een subsidie der Portugeesche Gemeente, vrijwillige bijdragen en tot 1860, na de Wet op het Lager Onderwijs van 1857, uit subsidie van het Rijk), in 1870 opgeheven.

LITERATUUR.

H. Graetz, Geschichte der Juden, X³. p. 351 v.v.; XI². Leipzig, 1900. p. 214 v.v.

H. J. Koenen, *Geschiedenis der Joden in Nederland*. Utrecht, 1843. p. 215—216; 362—400.

Izak Prins, *Een Hollandsch-Joodsch hervormingsplan* (1770). In „de Vrijdagavond”, Jaargang I Deel II p. 346 v.v.

W. Meyer, *Oranje en Israel*. In „Haagsch Jaarboekje” voor 1899. 's-Gravenhage, 1898. p. 435—452.

J. Hartog, *De Joden in het eerste jaar der Bataafsche vrijheid*. In „de Gids”, Jaargang 39 (1875) p. 116—152.

J. Hartog, *Een bladzijde uit de geschiedenis der Joden*. In „Tijdspiegel”, 1898.

H. Italie, *De Emancipatie der Joden in 1796*. In „Amsterdamsch Jaarboekje” I 1897, p. 86—101.

H. Italie, *De Societeit Felix Libertate en wat zij voor de emancipatie der Joden heeft gedaan*. In „Oud Holland”, Jaargang 16, afl. 1, 2 en 3.

J. da Silva Rosa, *Bibliographie der Literatur über die Emanzipation der Juden in Holland*. Frankfurt a/Main, 1912.

Sigmund Seeligmann, *De Emancipatie der Joden in Nederland*. Amsterdam, 1913.

D. R. Montezinos, *De werken van David Franco Mendes*. In „Joodsch-letterkundige bijdragen”, 1867, No. 3, 4, 6, 7, en 8.

Joh. C. Breen, *De Regeering van Amsterdam in den Franschen tijd*. In twaalfde Jaarboek van het Genootschap Amstelodamum. Amsterdam, 1914. p. 72, 77, 78 en 79.

J. S. da Silva Rosa, *De Portugeesche Gemeente te Amsterdam gedurende de laatste veertig jaar*. In „Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland” 41ste Jaargang, No. 5.

Verordeningen voor het Israëlietische Kerkgenootschap binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Deel I, 's-Gravenhage, 1822.

J. S. da Silva Rosa, *Joden in Nederland tot den krijgslidienst toegelaten. Een Joodsch Corps* (1809). In „de Vrijdagavond”, 2e jaargang, no. 8.

VIJFDE HOOFDSTUK.

VAN 1815 TOT ONZE DAGEN.

DE PORTUGEESCHE JODEN ONDER WILLEM I — KERKELIJKE ORGANISATIE — SCHOOLINRICHTING — POGINGEN TOT VEREENIGING DER BEIDE JOODSCHE KERKGENOOTSCHAPPEN — HET VERDWIJNEN VAN HET PORTUGEESCH ALS OMGANGSTAAL — BEKENDE PERSOONLIJKHEDEN — DE PORTUGEESCHE JODEN EN DE JOODSCHE PERS — VIERING VAN HET TWEEDE EEUWFEEST DER SYNAGOGES — REORGANISATIE VAN HET SEMINARIUM — DE CASTRO'S OPGRAVINGEN TE OUDERKERK — INWIJDING DER LIVRARIA MONTEZINOS — BEZETTING VAN HET OPPERRABBINAAT — RESTEN DER PORTUGEESCHE TAAL — SLOT.

In 1815 vond de vereeniging van België met Nederland plaats; den 16en Maart van dat jaar vaardigde de Souvereine Vorst een proclamatie uit, waarbij hij het Koninkrijk der Nederlanden voor gevestigd verklaarde, en dus den titel van Koning aannam.

Ook als Koning zette Willem I de reorganisatie van het Joodsche Kerkgenootschap naar alle zijden voort: in talrijke Koninklijke Besluiten trof hij regelingen voor de Godsdienstschoolen, schoolcommissies, examina van Godgeleerden en onderwijzers, enz.

Eigenaardig is het, dat hij feitelijk geen afzonderlijk Portugeesch Kerkgenootschap erkende. Er bestond o.a. een gemengde „Hoofdcommissie tot de zaken der Israëlieten,” en een gemengd Rabbinaal College, dat belast was met het afnemen der Godgeleerde examens, waarvan nog een Koninklijk Besluit van 22 Juni 1845 bepaalde, dat het uit twee Portugeesch- en vier Nederlandsch-Israëlieten moest bestaan.

Na de staatkundige gebeurtenissen van 1848 heeft de toenmalige Minister van Justitie bij missive van 14 Juni 1850, aan alle Israëlietische Kerkbesturen in Nederland gericht, te kennen gegeven dat het Israëlietische Kerkgenootschap op een exceptioneele wijze werd bestuurd, die het geheel aan het Staatsbestuur ondergeschikt heeft gemaakt. Daarom achtte hij het noodzakelijk, dat een Commissie uit alle deelen van het Rijk bijeen zou worden geroepen, om een reglement voor de geheele reorganisatie van het Kerkgenootschap te ontwerpen. De Amsterdamsche Portugeesche Gemeente weigerde echter, afgevaardigden naar deze vergadering in den Haag te zenden, uit vrees, haar zelfstandigheid te verliezen. Na een arbeid van ongeveer twee jaar ontwierp deze „Constituante” een concept-reglement, dat echter nooit in werking is getreden. Na dien werd nimmer iets van haar gehoord, zoodat in de zitting der Tweede Kamer van 24 November 1857 de Minister voor de Zaken van den Hervormden Eeredienst o.a. verklaarde, „dat die organisatie vooreerst niet zal tot stand komen.”

Ook toen in 1870 te Amsterdam de „Constitueerende Vergadering voor de beide Israëlietische Kerkgenootschappen in Nederland” werd gehouden, wenschte de Portugeesche Gemeente niet tot de organisatie der beide Kerkgenootschappen toe te treden, evenmin als tot de toen ingestelde gemengde „Centrale Commissie”. Het gevolg was, dat bij Koninklijk Besluit van 17 Augustus 1870 alle vorige Besluiten dien-aangaande werden ingetrokken, en met ingang van 1 September van genoemd jaar de „Hoofdcommissie” werd ontbonden, overwegende, dat „nadat van de zijde der Israëlietische Kerkgenootschappen bepalingen betreffende de inrichting en het bestuur zijn vastgesteld, de bemoeiïng van het Staatsgezag met de Kerkelijke aangelegenheden der Israëlieten behoort op te houden.”

Sedert dien tijd dagteekent de afzonderlijke organisatie van het Portugeesch Israëlietisch Kerkgenootschap in Nederland, aan welks hoofd een „Hoofdcommissie” staat.

Een onderdeel van deze fusie-politiek van Willem I was ook zijn plan, in 1826 opgevat, om in Amsterdam een Alge-

meen Israëlietisch Seminarium op te richten. De bevordering van de ééne klasse naar de andere geschiedde aan de leerschool „Ets Haim” door een gunstig afgelegd examen („escuta”) bij den Chagam. Deze, alsmede de Rabbijnen, werden uit de hoogste afdeeling („Groote Medras”) gekozen. Bij Koninklijk Besluit van 13 October 1825 werd van Staatswege een Reglement op het examen en de toelating der Godgeleerden, onderwijzers of leeraren vastgesteld. Na deze reorganisatie wilde de Koning tevens de beide Seminaria te Amsterdam doen samensmelten, om daardoor de beide Gemeenten nauwer aaneen te binden. Daar de Portugeesche Gemeente zich echter in haar isolement krachtig gevoelde, mislukte ook deze poging. In een gecombineerde vergadering van den „Maamad” en Parnassim van „Ets Haim” werd het volgende daartegen aangevoerd: „daar zich vele zwarigheden opdoen tot het nemen dier maatregelen, en welke meestal bestaan niet alleen in een geheel andere uitspraak, doch in afzonderlijke talen, bij beide Gemeenten in gebruik, bijzondere gebruiken als anderszins, is ons zulks als ondoenlijk voorgekomen . . .”. Nadat „Ets Haim” had toegezegd, verschillende verbeteringen te zullen aanbrengen, waardoor het in de behoefte der Portugeesche Gemeenten in het Rijk en de Koloniën zou kunnen voorzien, werd het fusie-plan opgeheven.

Ook uit den boezem van het Portugeesche Kerkgenootschap zelf gingen, juist een kwart eeuw later, stemmen op om de beide Joodsche Kerkgenootschappen tot één te vereenigen, en niemand minder dan Mr. A. de Pinto te 's Gravenhage ijverde voor dit beginsel. In een critiek op het reeds genoemde „Concordaat” van 1810 vraagt de geleerde schrijver o.a., of wij niet „oneindig meer kracht en sterkte vinden voor de verzorging van onze bijzondere belangen als wij ons dicht aan elkaar sluiten . . ., dan indien wij onze middelen en krachten verdeelen en verbrokkelen en ons zelven splitsen in twee kleine onderdeeltjes?” Doch ook de Pinto, en zij die na hem hetzelfde verlangden, hadden geen succes.

Na het overlijden van Daniël Cohen d'Azevedo (18 November 1822) bleef de vacature van Chagam onbezet. Als „assessoren” fungeerden toen Jacob de Eliëzer Ferrares en Salomo

de Abraham Cohen Paraira. Als Rector van de Leerschool („Rosh van den Medras”) werd benoemd Emanuel de Raphaël Oëb Abendana (overleden 21 Maart 1826), die werd opgevolgd door Jacob Marco Vita (overleden 26 April 1835), en deze door Raphaël Haim Hisqiau Ishac Mendes de Solla (overleden 22 Januari 1849). „Ribi Solla” was wegens zijn groote geleerdheid en innige vroomheid alomtrent bemind. Ofschoon aanvankelijk voor den handel bestemd, legde hij zich met ijver toe op de studie der moderne talen, Latijn en Hebreeuwsch, en was hij van 1813 tot 1837 onderwijzer aan de „Armenschool”. Hij was onder de Portugeesche predikanten de eerste, die het houden van voordrachten in het Hollandsch bevorderde, en door zijn voorbeeld anderen daartoe aanspoorde. Hij was ook een gloedvol Hebreeuwsch dichter en vervaardigde o.a. ter gelegenheid van den algemeenen „Bededag” op 2 December 1832, bij het uitrukken der Hollandsche troepen tegen België, en tijdens het heerschen der cholera-epidemie in 1832 en 1848 gelegenheidsgebeden, welke in de Synagoge werden uitgesproken en ook in druk zijn verschenen.

Ofschoon door de Besluiten van Willem I om het gebruik van de Nederlandsche taal ook onder de Portugeesche Joden te bevorderen inderdaad de officiële lichamen in deze Gemeente (de „Armenschool”, Ets Haim, enz.) de landstaal voor hun notulen gebruikten, werd in de Synagoge nog in 1842 in het Portugeesch gepredikt door de Rabbijnen Jacob van Jacob Ferrares (in 1842 Chagam in den Haag); Aron Mendes Chumaceiro (in 1860 tot Chagam van Curaçau benoemd) en David Lopes Cardozo, welke predikaties echter in het Hollandsch zijn uitgegeven (Amsterdam 1843). Na dien tijd verdween, op enkele overblijfselen en uitdrukkingen na, het Portugeesch geheel als omgangstaal, waartoe de vele huwelijken, tusschen de leden der beide Joodsche Gemeenten gesloten, zeker het meest hebben bijgedragen.

Doch aan den anderen kant heeft Willem I de pas verkregen burgerrechten der Nederlandsche Joden krachtig beschermd: de Portugeesch-Joodsche families, die in 1815 door heraldieke documenten hun adel konden bewijzen (ofschoon de meeste

die daarop aanspraak konden maken, dit nalieten) werden in den Nederlandschen adel opgenomen, terwijl aan de Familie Salvador het Jonkheerschap door hem werd verleend. Van deze adellijke Portugeesche families zijn de meeste in den loop der volgende jaren van hun geloof, door doop of gemengd huwelijk, afgevallen; een voorbeeld, dat o.a. door Mr. Isaäc da Costa, den gloedvollen dichter, Dr. Abraham Capadoce (een broerskind van den vroeger genoemden Dr. Imanuel Capadoce), leden der families Sasportas, Salvador, Teixeira de Mattos, de la Mar enz. is gevolgd, zoodat als eenige Portugeesch-Joodsche adellijke familie die van de Jonkheeren Lopes Suasso is overgebleven.

Met niet minder groote geestdrift dan de overige burgers namen ook de Portugeesche Joden deel aan den strijd tegen België, dat zich in 1830 van Nederland had afgescheiden. Tijdens het beleg van den Citadel van Antwerpen (1832) hadden zij zelfs aldaar een Synagoge. Het Gebed voor den Koning en het Mizrach, dat tijdens het bombardement de wanden dezer Synagoge hebben versierd, zijn thans nog (in de Livraria-D. Montezinos) bewaard gebleven. De dappere verdediger, Generaal Baron Chassé, liet zich over deze Joodsche soldaten tegenover Mr. Lipman in 1842 op de volgende wijze uit: „Twee jaren achtereen heb ik op de Citadel van Antwerpen een groot aantal onder mijne bevelen gehad. Gedurende dezen geheelen tijd hebben zij de beste bewijzen van moed, trouw, tucht en volharding gegeven.” En aan het slot: „wanneer ik nog eenen veldtocht te openen hadde, ik mij zeer gelukkig zoude achten, het bevel over eenige duizenden van deze brave soldaten te mogen voeren.”

Niet alleen echter met de kracht der wapenen, doch ook met de macht van hun geest en hun intellect toonden zich de Portugeesche Joden in deze periode aanhankelijke, offeringsgezinde staatsburgers. Als één der eersten onder hen noem ik Jacob Mendes de Leon (1784—1842), zoon van Abraham Mendes de Leon. Laatstgenoemde had aan de omwenteling van zaken in 1813 een krachtig aandeel gehad en was tot lid van het provisioneel bestuur der stad Amsterdam gekozen. Ook zijn zoon had, als Luitenant der Nationale

garde, op treffende wijze voor zijn gehechtheid aan zijn land en stad getuigd.

Hij had een fijnen kunstsmaak en was bovendien een grondig beoordeelaar van kunstwerken, waarvan hijzelf een bekende verzameling had bijeengebracht. Hij werd in den waren zin des woords een Maecenas, een onbekrompen kunstbeschermmer, en oefende op vorstelijke wijze de weldadigheid uit. Niet alleen in de Portugesche Gemeente, waartoe hij trotsch was te behooren, bekleedde hij een invloedrijke positie (hij was o.a. lid der „Hoofdkommissie voor de zaken der Israëlieten“, bestuurder der „Armenschool“, Parnas der Gemeente en van „Ets Haim“), maar ook daarbuiten: evenals zijn vader was hij lid van den Gemeenteraad, waar hij tot op het laatst van zijn leven lid der financiëele Commissie was. Zijn dochter, Abigail, werd de echtgenoot van Dr. Samuel Sarphati.

Als kunstkenner niet alleen, maar ook als kunstenaar was de Apotheker Daniel Henriques de Castro (overl. 1863) bekend. Hij beoefende de in Nederland weinig bekende kunst van glasgravure, en zijn fraai geëtste glazen, waarvan zich een aantal in de verzameling van het Rijksmuseum te Amsterdam bevindt, leggen van zijn artistieke opvattingen een gunstig getuigenis af.

Als groot-industriëelen ontmoeten wij Natan Dias Brandon (overl. 1874), die een groote kaarsenfabriek bezat op een plek, waar thans de Ruysdaelkade is, en die later is overgegaan aan de Koninklijke Nederlandsche Waskaarsenfabriek. Hij was Parnas der Gemeente, van Ets Haim en verschillende andere instellingen, welke hij bij testamentaire beschikking ruim heeft bedacht. Hij schonk der Gemeente ook de op Feestdagen gebruikte vier zilveren knoppen en vier zilveren ballen voor de „Theba“, welke een sieraad van het gebouw zijn.

Op het gebied der Matsot-fabricage waren de firma's Ferro en Coêlho in hun tijd alom bekend. Mozes Ferro, en na hem zijn zoon David, bezaten in de N. Kerkstraat een fabriek; die van Daniël Henriques Coêlho stond in de Joden Houttuinen.

Een groot drukkersbedrijf was dat der Firma Jb. Bueno de Mesquita, gelegen in de Muiderstraat, dat vroeger aan de

Firma Belinfante en de Vita had toebehoord. In deze drukkerij zijn verschillende uitgaven van de gebeden volgens den Portugeeschen ritus gedrukt, alsmede het „Nieuw Israëlietisch Weekblad” (van 4 Augustus 1865 tot 1 Februari 1875, toen de Directeur-Uitgever J. Vita Israël inplaats van dien der firma zijn eigen naam aan het hoofd van het blad plaatste).

In de ontwikkeling der Joodsche Pers in Nederland namen Portugeesche Joden een eerste plaats in.

Het eerste Joodsche tijdschrift in de Hollandsche taal, dat hier te lande is verschenen: „Bijdragen betrekkelijk den maatschappelijken staat der Joden” (1806—1807) stond onder redactie van den vroeger genoemden Mozes Cohen Belinfante; het eerste geregeld verschenen Joodsche Weekblad „Nederl. Israël. Nieuws- en Advertentie Blad” (van 26 October 1849 af) werd uitgegeven door de Firma D. Molgo en Co, ook toen het sedert 1851 onder den naam „Israëlietisch Weekblad” verscheen. Na het verdwijnen daarvan gaf dezelfde firma het „Weekblad voor Israëlieten” uit (van 17 Augustus 1855 tot 27 April 1860, op welken datum S. M. Coutinho Jr. en Co. de uitgave overnamen tot 1884, toen het blad ophield te bestaan). Een tijd lang was J. Cohen Belinfante redacteur.

Het „Nieuwsblad voor Israëlieten” (1884—1894) werd eveneens door de Firma S. M. Coutinho Jr. en Co uitgegeven; aan het „Nieuw Israëlietisch Weekblad” was van 1867—1875 als Hoofredacteur J. A. Mendes Chumaceiro werkzaam, die van 1866—1900 Rabbijn der Portugeesche Gemeente was.

De meest eminente persoonlijkheid onder de Portugeesche Joden in de eerste helft der 19e eeuw, die voor het grootmaken van zijn geboortestad, waarvoor hij een gloeiende liefde heeft gekoesterd, alles ten offer heeft gebracht, was Dr. Samuel Sarphati (1813—1866). Hij was te Amsterdam als zoon van Emanuel Sarphati en Reina Musaphia geboren en vestigde zich na een schitterende promotie te Leiden (1839) als geneesheer in zijn geboorteplaats, alwaar hij spoedig een uitgebreide praktijk verkreeg. Bij zijn veelvuldige

bezoeken aan de armen ontwaarde hij, wat dezen behoefden en op hygiënisch en ethisch gebied noodig hadden: ruimere en betere woningen, meer lucht en licht; beter lichamelijk en geestelijk voedsel. Doch boven alles gloeide in hem het verlangen de banden, die zijn geliefd Amsterdam toen reeds bijna twee eeuwen lang hadden omkneld, te breken. Holland's hoofdstad, welke ingedommeld en tot een provincie-plaats

Dr. SAMUEL SARPHATI.

achteruitgegaan was, krachtig en groot te maken, deze gedachte liet hem niet meer los. Er moesten gezonde woningen voor de armeren en nieuwe wijken voor de burgerklasse gebouwd worden.

Meerdere werkgelegenheid, en diensgevolge grootere volkswelvaart, zou ontstaan indien Nederland, dat voor zijn dagelijksche gebruiksartikelen van het buitenland afhankelijk was, een industrie-gebied zou worden. Daaraan dacht

Sarphati, toen hij het Paleis voor Volksvlijt ontwierp en, na veel tegenwerking, voltooide. Zijn Paleis moest zijn een plaats, waar de nijverheid den volke zou worden vertoond; waar men van elkaar zou kunnen leeren; waar artikelen zouden worden saamgebracht, die van 's lands nijverheid en werkkracht zouden kunnen getuigen. Het moest dienen als middel, om het leven aangenamer en goedkooper te maken. En naast dit alles moest het Paleis worden het middelpunt van een vernieuwd en verjongd Amsterdam, dat zich aan beide Amsteloeveren zou uitbreiden.

Aan zijn „Nederlandsche Bouwmaatschappij” werd de concessie verleend tot bebouwing en verfraaiing van de omgeving van het Paleis, en dra werd het Oosteinde volgebouwd, gevolgd door Westeinde en de eerste straten van buurt IJ. IJ.

Sarphati heeft zijn ideaal: van Nederland een industriestaat te maken, niet kunnen verwezenlijken. Het was een vergissing, waaraan hij echter taai heeft vastgehouden, te gelooven een land in een nijverheidscentrum te kunnen veranderen, dat door den handel groot was geworden en een bloeienden landbouw bezat.

Op het gebied van onderwijs, hygiëne en woningbouw echter heeft hij den weg gebaad voor nieuwe, ongekende ontwikkeling. Zijn „Inrichting voor onderwijs in koophandel en nijverheid”, geruimen tijd door hem uit eigen middelen bekostigd, was de voorloopster onzer handelsscholen. Zijn „Maatschappij voor meel- en broodfabriecken”, opgericht in een tijd, toen op het eerste volksvoedsel nog accijns bestond, en minderwaardige, dikwijls schadelijke grondstoffen werden verwerkt, zou beter en goedkooper brood aan het volk verschaffen. Zijn „Nationale Hypotheekbank” en „Nederlandsche Crediet- en Depositobank” moesten de financiële instituten zijn, die zijn vele plannen zouden financieren, terwijl zijn „Amstelhotel” moest voorzien in het gebrek aan behoorlijke ruimte tot herberging van vreemdelingen.

Sarphati heeft gezwoegd onder den last der vele constructies, die hij op elkaar had gestapeld; hij heeft, gelijk Mozes, het Beloofde Land slechts van verre mogen aanschouwen, zonder het te betreden: toen het frissche, verjongd Amster-

dam aan den Amstel opgloorde, lag de man, wiens machtige scheppingskracht de fundamenteen daartoe had gelegd, stervend, gebroken . . .

Sarphati was een geniaal man, met al de goede eigenschappen en de gebreken van het genie. In hem vond men de meest scherpe tegenstellingen: zoon der 19e eeuw en haar vooruitstrevende beweging, doch tevens gehecht aan oudvaderlijke zeden; Jood in zijn hart, traditioneel-geloovig en -levend, doch tegelijkertijd met geestdrift bezielde voor de grootsche denkbeelden van den nieuweren tijd; voorstander van het vrije onderzoek, doch innig gehecht aan de Joodsche Leer; natuurvorschier en godsdienstig, zeldzaam verschijnsel in dien bloeitijd van het Materialisme.

De zwakheden en tekortkomingen der menschelijke natuur ontbraken ook bij hem niet: de *te hoog* opgedreven verwachting, om het voorgestelde doel te bereiken; het gemis in het bewaren van het noodige evenwicht tusschen de geniale opvatting en de practische uitvoering; de belangeloosheid van den ontwerper en de noodzakelijkheid, zijn stichtingen winstgevend te doen zijn voor *die* medewerkers, die uitsluitend met *dat* oogmerk hun steun verleenden.

Veel van het door hem uitgestrooide zaad heeft voor Amsterdam prachtige vruchten opgeleverd; hij verdient ons innig medelijden, dat hij de opkomst daarvan niet heeft mogen beleven.

Zijn krachtigste medewerker was A. C. Wertheim, aan wiens invloed het vooral te danken is, dat zijn naam is vereeuwigd in het stadsgedeelte, dat naar hem is genoemd, waar ook zijn beeltenis prijkt.

Dat ook de Portugeesche Gemeente een ruim gebruik maakte van Sarphati's enorme energie en werklust, is gemakkelijk te begrijpen. Jarenlang was hij lid van den Kerkeraad, in 1854 Parnas en het volgend jaar President. Ook „*B'ts Haïm*” en de „Armenschool” telden hem onder hun bestuurders. Als overtuigd voorstander van Joodsch-bijzonder-onderwijs heeft hij voor het blijven voortbestaan der „Armenschool” krachtig gestreden. Toen in 1862, onder het opkomend liberalisme, de eerste stemmen opgingen om deze bijzondere school

op te heffen, vond er een gecombineerde vergadering plaats van Parnassim der Gemeente en Regenten der „Armen-school“, waarvan Dr. Sarphati toen Voorzitter was. Daar werden o.m. de volgende vragen besproken: „of er geen vrees bestond, dat door een afscheiding het Godsdienstonderwijs zal te loor gaan“, en „of het tegenover de buitenwereld wenschelijk was, zich geheel afgescheiden te houden“. Lijnrecht stond Sarphati in deze zaak tegenover den Parnas Mr. Jac. Lopes de Leaõ Laguna, welke laatste als zijn meening te kennen gaf, dat het separatisme op den duur toch niet zou zijn vol te houden, en dat de Openbare School voor de kinderen in sommige opzichten nuttig kon zijn. Hiertegenover meende Dr. Sarphati, dat „bij den exceptioneele toestand der Israëlieten er met betrekking tot het onderwijs altijd dusdanig separatisme zal moeten bestaan, en zelfs bij het gebruik maken van de Openbare Scholen zal blijven. Al die beschouwingen moeten echter in het belang van den Godsdienst vervallen, daar het hoogst moeilijk is den kinderen, die den ganschen dag maatschappelijk onderwijs hebben genoten, des avonds Godsdienstonderwijs te geven.“

Sarphati's vurig pleidooi voor de bijzondere „Armenschool“ had succes: unaniem besloot de gecombineerde vergadering, de school te laten voortbestaan. Doch reeds spoedig kwam de vraag van opheffing weder op het tapijt, en weder zou deze kwestie worden opgelost in een gecombineerde vergadering, daar het schoolbestuur tot geen beslissing kon komen. In wel sprekende taal betoogde Sarphati „dat de opheffing van het maatschappelijk onderwijs in deze school voor velen een ramp zou zijn, terwijl de voordeelen der gemengde scholen, op zijn best genomen, nog onzeker zijn.“ Verder zette hij uiteen dat, indien het maatschappelijk onderwijs aan de school eenmaal zou zijn opgeheven, het niet gemakkelijk, misschien wel onmogelijk, zou zijn het weder in te voeren.

Ook hier had Sarphati te kampen met een vurig voorstander van het Openbaar Onderwijs, Dr. Isaãc Teixeira de Mattos; dit leidde zelfs tot een zóódanig conflict, dat deze zijn ontslag als Regent der „Armenschool“ nam.

Het was Sarphati weder gelukt, de Portugeesch-Joodsche

bijzondere school voorloopig het leven te redden. In 1870 echter, toen hij reeds vier jaar overleden was, werd de „Armenschool” opgeheven, en veranderd in een „Godsdienst-school”. Er zullen zeker velen zijn die meenen, dat deze stap niet in het belang der Gemeente is geweest.

Interieur der Portug. Israël. Synagoge.

Het vieren van het eerste eeuwfeest der Synagoge is in 1775, door de slechte politieke en economische tijdsomstandigheden, geheel achterwege gebleven. Des te luisterrijker is in 1875 het twee-honderd-jarig bestaan van het Bedehuis herdacht, bij welke gelegenheid schitterend is gebleken, dat de Synagoge het krachtige middelpunt is, dat de leden der Gemeente onderling vereenigt en in gepasten trots en liefde tot zich trekt.

Reeds lang vóór het aanbreken van den herinneringsdag hadden zich twee commissies gevormd: één uit de contribuerende leden der Gemeente („Jechidim”), de andere uit

de overige lidmaten; beide met het doel, der jubileerende Synagoge een passend geschenk aan te bieden.

Donderdag 12 Augustus 1875 vingen de herdenkingsfeesten aan. Behalve het overgrootste deel der Gemeenteleden woonden ook de Burgemeester van Amsterdam, Jhr. Mr. C. J. A. den Tex, de Wethouders en vele militaire en burgerlijke autoriteiten, alsmede de geestelijkheid en Parnassim der Zuster-gemeente, dezen eersten dienst bij.

De binnenplaats der Synagoge was versierd met twee bloembedden, welke dit voorplein het aanzicht van een tuin gaven. Het Godshuis zelf was met bloemen en planten getooid; om de pilaren waren guirlandes geslingerd en boven den Hechal waren drie schilden aangebracht, waarop de wapens van Nederland, Amsterdam en de Portugeesche Gemeente prijken.

Een groot orkest en een koor, onder leiding van Abraham Cohen Belinfante, die ook grootendeels de componist der toen uitgevoerde muziek was, droeg zeer veel bij tot de plechtigheid van dezen middagdienst. Mr. Jac. Lopes de Leão Laguna sprak een geestdriftige Feestrede uit, die ook door den druk bekend is gemaakt. De voorzitter der huldigings-commissie, Jhr. A. Lopes Suasso Jr, bood namens de contribueerende leden der Gemeente de beide marmeren gedenkstenen aan, bewerkt door M. Mendes da Costa, welke aan weerszijden van den Hechal zijn geplaatst en door den Burgemeester werden onthuld. De tweede Commissie schonk een verguld zilveren kroon voor de Wetsrol, die nog immer op den Inwijdingsdag der Synagoge („Sabbat Nachamu”) wordt gebruikt, terwijl de Chazan der Portugeesche Gemeente in Londen, de geboren Amsterdammer S. J. Roco, namens deze Gemeente een massief gouden handwijzer („ponteiro”) ten gebroeke bij het voorlezen uit de Wet op bijzondere- en Feestdagen aanbood.

Behalve door de zooeven vermelde Feestrede is de herinnering aan dezen feestdag voor het nageslacht bewaard door een gedenkpenning, in brons en zilver uitgevoerd, en door een fraai uitgevoerde penttekening van den bekenden kunstenaar Jac. Sequeira, lid der Commissie.

Den daaropvolgenden Vrijdag vond 's middags ten zes ure

een buitengewone Godsdienstoefening plaats, wederom met medewerking van het koor, doch zonder orkest. De middagdienst werd geleid door den Chazan Jozef Mendes Chumaceiro (1846—1885), de avonddienst door Chazan Isaïc Oëb Brandon (1861—1902). Ook de Sabbath-diensten droegen een feestelijk karakter; bij den ochtenddienst sprak de Rabbijn Jacob Mendes Chumaceiro de feestrede uit.

Het was voor allen, die van deze feesten getuige waren, een onvergetelijke tijd; en nog vaak spreken de ouden van dagen vol geestdrift daarover.

Twee jaar later vond een niet minder belangrijk feit plaats: de reorganisatie van het Seminarium „Ets Haïm”.

Nadat in 1872 tengevolge van de pas ingevoerde examen-eischen ook de profane wetenschappen in het leerrooster moesten worden opgenomen (de Nederlandsche, moderne en klassieke talen, Aardrijkskunde, Wiskunde en Geschiedenis) bleek spoedig het gemis aan een bekwamen Rector en bestond de vrees, dat er geen geschikte opvolgers der twee fungeerende Rabbijnen David Lopes Cardozo (1852—1890) en Eleazar Aron Vaz Dias (1852—1885), die toen op gevorderden leeftijd waren, zouden aanwezig zijn. „Ets Haïm” was zoo gelukkig, den toenmaligen Conrector van het Nederlandsch Israëlietisch Seminarium, A. van Loen (kortelings als Opperrabbijn van 's Gravenhage overleden) bereid te vinden, als Rector hunner Inrichting te willen optreden. Hij bood tevens hoffelijk aan, zijn honorarium in overeenstemming met de financiëele draagkracht van „Ets Haïm” te brengen en ontwierp een volledig leerplan, dat aan alle eischen voldeed. Elf jaar, (van 11 Maart 1877 tot 31 Mei 1888), tot zijn benoeming als Opperrabbijn van het ressort Groningen, bleef hij als Rector aan de eeuwenoude leerschool verbonden, en had in dien tijd het geluk, twee studenten tot het beëindigen hunner studie tot leidsman te mogen zijn: de latere Opperrabbijnen Isaïc van Juda Palache en Aron Rodrigues Pereira. In zijn missive, waarin hij ontslag uit zijn functie vroeg, schreef hij o.a.: „Alhoewel met leedwezen, verlaat ik de Inrichting met gerustheid, daar er personen in Uw midden zijn, die mijn betrekking kunnen ver-

vullen." Den 3en Juli daaropvolgende werd de toenmalige Rabbijn Isaac Palache als Rector van het Seminarium benoemd, en den 30en Juli als zoodanig geïnstalleerd.

Ook hem was het geluk beschoren, onder medewerking van een staf van uitstekende leeraren, een aantal mannen te hebben mogen vormen, die in de Gemeente en daarbuiten den naam van „Ets Haïm" hebben hooggehouden, en die een sieraad voor het Nederlandsche Jodendom en de Joodsche Wetenschap zijn geworden.

Kort hierop kwam het Seminarium in het bezit van een kostbaar geschenk, dat het in staat stelde, aan de strengste eischen der Joodsche Wetenschap in al haar uitgebreide vertakkingen te kunnen voldoen: de Livraria-D. Montezinos.

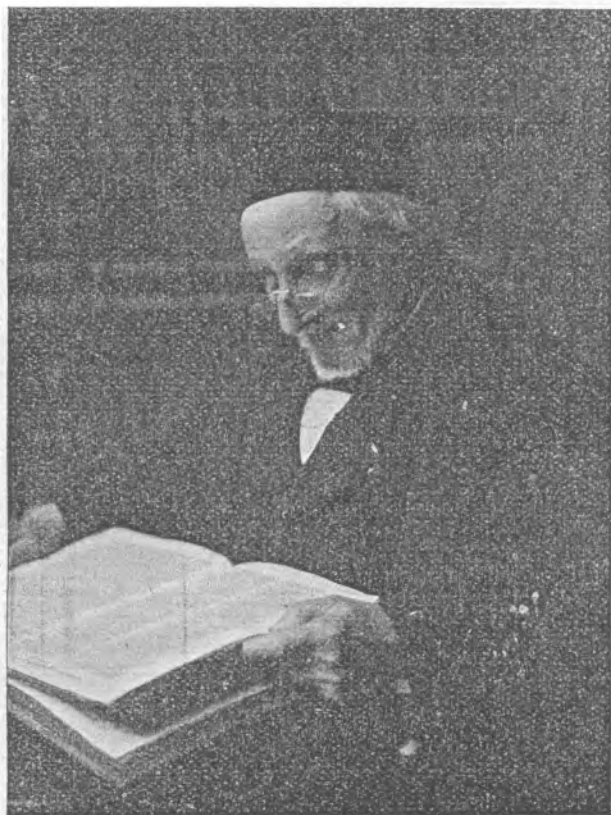
David Montezinos (1828—1916) werd na het overlijden van zijn vader Raphael Montezinos, die van 1852—1866 Rabbijn der Gemeente is geweest, als diens opvolger benoemd tot Bibliothe-

caris van „Ets Haïm". Hij had aan deze academie zijn opleiding genoten en aldaar den graad van „Magied" (Predikant) behaald. Jarenlang was hij onderwijzer, eerst aan de „Armen-school", later aan de Godsdienstschool der Gemeente, en was hij de „meester" van het overgrootste deel der Portugeesche Joden. De studie der Hebreeuwsche bibliographie en der Joodsche geschiedenis trok hem reeds van zijn prille jeugd af sterk aan, zoodat hij zijn theologische studie niet voltooide. Reeds vóór zijn benoeming als Bibliothecaris was hij met groote kennis van zaken aangevangen een collectie bijeen

AARON RODRIGUES PEREIRA.
Chagam der Portug. Israël. Gemeente te
's-Gravenhage; Rabbijn der P.I. Gemeente
te Amsterdam.

te brengen, waarin hij zoo goed als niets over het hoofd zag, van al wat voor de Geschiedenis zijner Gemeente in het bijzonder en van die der Joden in het algemeen van belang was. Zoo werd hij een der eersten onder de Nederlandsche Joden, die een collectie prenten en portretten bijeen bracht, welke

DAVID MONTEZINOS.

Bibliothecaris van het Portug. Israëli. Seminarium „Ets Haïm”.
(1866—1916).

van zoo groot-historisch belang zijn. Ook bevatte zijn Bibliotheek een der zeldzaamste en volledigste verzamelingen van Spaansche en Portugeesche Judaïca, zoowel gedrukt als in handschrift, waaronder zich menig unicum bevindt.

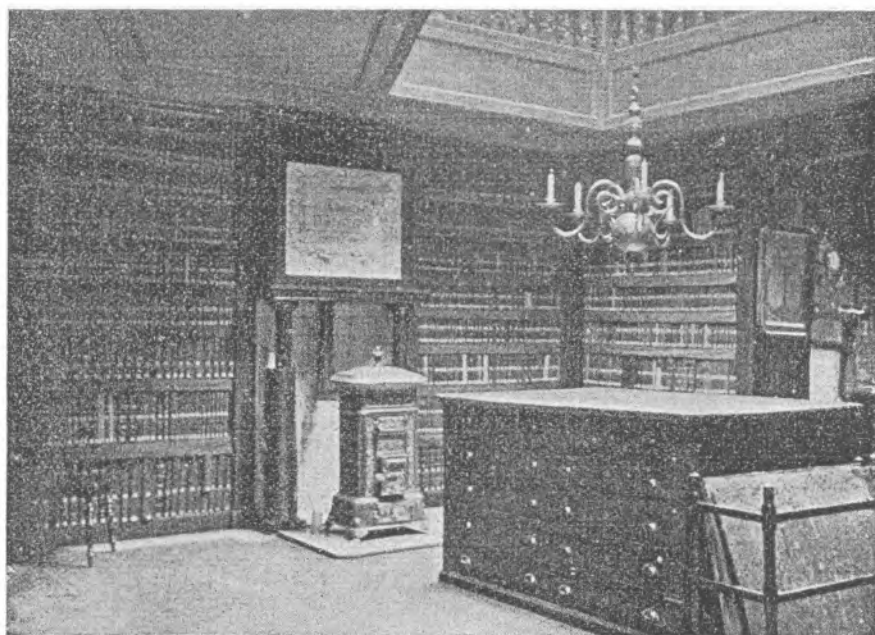
Dat hij daarnaast echter ook de overige rubrieken, welke

iedere goede Joodsche Bibliotheek moet bevatten, niet verwaarloosde, blijkt wel uit het groote aantal uitgaven van Bijbel, Gebedenboeken, Hagadoth, Mishna, Talmud, halachische werken en Rabbinale decisiën, die in zijn boekerij een plaats vonden.

David Montezinos was niet slechts een verzamelaar, hij was ook een kenner zijner boeken, waarvan vele met bibliographische noten en verbeteringen van zijn hand zijn voorzien. Met de meest bekende der toenmaals talrijke Amsterdamsche Bibliographen en Bibliotheek-bezitters, zooals Gabriël Polak, Hijman Wagenaar, Meier Roest en N. H. van Biema had hij, veelal ten zijne huize, voortdurend omgang, en allen mochten den fijnen, bescheiden Portugees gaarne lijden.

De dood van zijn vrouw (1889), die hem geen kinderen had geschonken, deed hem met zorg peinzen over het toekomstig lot van zijn geliefde verzameling: hoe vele particuliere collecties, met ijver en liefde bijeengebracht, had hij niet onder den hamer zien komen, en naar wijd en zijd verspreid? Met verontwaardiging wees hij, ofschoon niet ruim met aardse goederen gezegend, een aanzienlijk bod, dat hem voor zijn Bibliotheek werd gedaan, van de hand. De liefde tot zijn Gemeente en het gevoel van dankbaarheid jegens „Ets Haïm”, dat hem zoo dierbaar was, deden hem besluiten, een missive tot Regenten dezer Instelling te richten, waarin hij zijn geheele Collectie Hebraïca, Judaïca, handschriften, prenten en portretten als een geschenk van hand tot hand aan het Genootschap aanbood, onder die voorwaarden slechts, dat zij den naam „Livraria-D. Montezinos” zou voeren en op bepaalde uren voor het publiek ten gebruike zou worden opengesteld. Dat de toenmalige Regenten: Joseph Vita Israël, Jac. Sequeira, David Spinossa Cattela, Isaäc Teixeira d’Andrade en Dr. Mozes Cohen Paraira dat vorstelijk geschenk dankbaar hebben aanvaard, behoeft nauwelijks betoog. Dadelijk werden de noodige maatregelen genomen om de schitterende aanwinst op waardige wijze op te stellen. Vooral door het onvermoeid werken van den President-Regent Jos. Vita Israël (overl. 1914) werd een groote zaal met gaanderij naast de reeds bestaande Bibliotheek ingericht, die door haar stemmige en rustige

atmosfeer een uiterst geschikte plaats voor studie is geworden. De vaardige hand van den Regent Jac. Sequeira schilderde op tegels het wapen van „Ets Haïm” voor de schoorsteenen der beide zalen, en een gedenkbord met opschrift: „Livraria D. Montezinos 5650—1890”. Op Donderdagavond 9 April 1891 werd onder talrijke blijken van belangstelling de Livraria-D. Montezinos ingewijd, nadat zij door

Bibliotheek van het Portug. Israëli. Seminarium „Ets Haïm”.
(Livraria-D. Montezinos)

den schenker gecatalogiseerd en opgesteld was. Een gedenkpenning, bij deze gelegenheid geslagen, doet eveneens de herinnering aan dit belangrijke cultuur-historische feit voortleven.

Het was David Montezinos gegeven, nog ongeveer een kwart eeuw te midden van zijn dierbare boeken te mogen doorbrengen met het rustig gevoel, dat zij thans voor verspreiding gevrijwaard waren. Hoevelen hebben in deze periode

voor hun studie gebruik gemaakt van de vele hulpmiddelen, die de Joodsche wetenschap in de Bibliotheken van „Ets Haïm” bezit! En met hoe groote voorkomendheid werden zij steeds door den eminenten Bibliothecaris ingelicht!

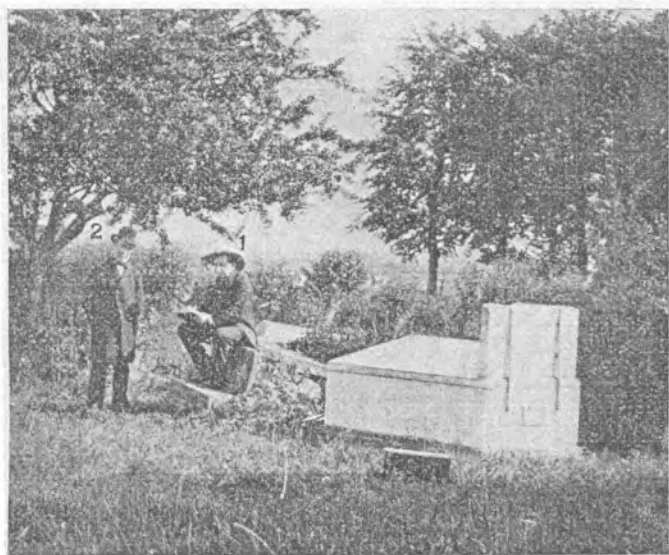
Montezinos, zeer bescheiden en uiterst angstvallig van aard, heeft betrekkelijk weinig gepubliceerd. Maar wat hij geschreven heeft, was af! Ik noem slechts zijn biographie van David Franco Mendes in de „Joodsch letterkundige bijdragen”, die in een Hebr. vertaling van Gabriël Polak in het tijdschrift „Hamagid” verschenen is; zijn pennestrijd met den geleerden conservator der „Bibliotheca Rosenthaliana” J. M. Hillesum, die als uitgangspunt had het ontbreken van approbaties in Menasse ben Israel's „Nishmat Chajiem”, en verschillende belangrijke gegevens uit zijn leven belicht (in N. I. W. 1898, Nr. 49, 50 en 52 en Centr. Blad 1898, Nr. 12) en zijn vele bibliographische bijdragen in de „Letterbode”.

Een niet minder belangrijk cultuur-historisch monument is door David Henriques de Castro gesticht door zijn restauratiewerk op de begraafplaats te Ouderkerk. Deze doodenakker heeft sedert de 17e eeuw de aandacht van landgenoot en vreemdeling getrokken. Zelfs al zouden de sporen daarvan verdwenen zijn, gelijk dit met andere Portugeesche begraafplaatsen het geval is, dan nog zouden geschiedschrijvers en kunstenaars ons aan het vroeger bestaan daaryan herinnerd hebben. Daniel Willink spreekt in zijn „Amstelhands Arcadia” over deze begraafplaats, de schilder Jacob van Ruysdaelen de graveurs Blotelingh en Romeyn de Hooghe hebben deze plek door penseel en stift vereeuwigd. Niet alleen vermelden de oude geschiedboeken deze begraafplaats wijl hier mannen hun laatste rustplaats gekregen hebben, die hebben uitgemunt in wetenschap of door de aanzienlijke positie, die zij in de maatschappij mochten bekleeden, maar ook doordat men daar de fraaiste voortbrengselen uit den bloeitijd der Nederlandsche beeldhouwkunst aantreft.

Tot in de zestiger jaren der vorige eeuw was van hetgeen men daar thans kan bewonderen weinig te bespeuren. De sedert lang ongebruikte, oude begraafplaats was vergeten en slechts een enkel vermoedde, wat daar onder het welig

tierende gras aan voortbrengselen van beeldhouwkunst verborgen lag. Het was David Henriques de Castro (overl. 10 October 1898), die geen moeite en geldelijke opofferingen heeft ontzien om de schatten, die diep in den bodem lagen weggezonden, naar boven te brengen en daardoor deze begraafplaats in haar alouden luister te herstellen.

De vruchten van zijn opofferende liefde voor zijn Gemeente, haar geschiedenis en cultuur, de resultaten van zóó veel in-

Restauratie-werk te Ouderkerk.

1. David Henriques de Castro.
2. David Fidanque, bewaarder der begraafplaats (1857—1881).

spanning en volharding verdienen door het nageslacht naar waarde te worden geschat. Hij vervaardigde een plattegrond van de geheele begraafplaats op 31 cartons, waarvan de beschrijving der twaalf eerste een boekdeel van 400 bladzijden vormt. Niet minder dan zes duizend zerken en tomben heeft hij te voorschijn gebracht, van welke hij duizend liet herstellen. Van de belangrijkste en meest kunstvolle gaf hij een beschrijving in zijn prachtwerk „Keur van Grafsteen en op de Nederl.-Portug.-Israël. Begraafplaats te Ouderkerk aan den

Amstel met beschrijving en biographische aantekeningen". (Leiden, 1883, eerste bundel). Dit werk mag inderdaad een monument heeten, dat hij gesticht heeft ter eere van de nagedachtenis onzer voorouders. Hij verdient hiervoor niet alleen den dank der Portugeesche Gemeente, maar van alle beoefenaren van geschiedenis en kunst.

De Castro's werk is onvoltooid gebleven; de bouwstoffen voor de voortzetting daarvan bevinden zich, als een door hem nagelaten geschenk, op het archief zijner Gemeente, wachtende op anderen, die zijn werk met hetzelfde vuur en dezelfde toewijding willen voortzetten!

Van de belangrijkste feiten uit de geschiedenis der Portugeesche Gemeente gedurende het laatste kwart eeuw mogen de volgende kort vermeld worden.

Getrouw aan de traditie, welke sedert Stadhouder Frederik Hendrik in het huis van Oranje heerschte, bezocht de jonge Koningin Wilhelmina met haar gemaal den 28sten September 1904 de Synagoge. Evenals bij haar kroning in 1898, toen het Bedehuis tijdens de plechtige Godsdienstoeffening stampvol was, rijk met bloemen en planten versierd, terwijl alle kronen ontstoken waren, was dit bezoek eyeneens reden tot blijdschap voor de leden der Gemeente, die zich door een onverbreekbaren band tot het Vorstenhuis voelen aangetrokken. Twee dagen tevoren had de Koningin-Moeder het Gebouw bezichtigd, daarmede willende demonstreeren, dat ook zij niet wilde ontbreken in de rij der opeenvolgende regeerende Oranje-vorsten, voor wie het bezoeken der Portugeesche Synagoge een traditie was geworden.

Gelijk wij reeds gezien hebben, bestond vóór de reorganisatie van het Seminarium de vrees, dat er in de naaste toekomst geen geschikte geestelijke leiders der Gemeente ter beschikking zouden zijn. Er gingen toen zelfs stemmen op, den opperrabbinzsetel, welke sedert het overlijden van Chagam d'Azevedo (1822) onbezet was gebleven, weder te doen bezetten. Het beroepen van een Chagam uit het buitenland werd echter voor onraadzaam gehouden, niet alleen wegens diens onbekendheid met de taal en gewoonten der Gemeenteleden, maar ook wijl zulks de lust tot verdere studie

bij de studenten zou kunnen in gevaar brengen. Eerst veel later, kort na het overlijden van den Rabbijn Jacob Mendes Chumaceiro (7 Maart 1900) kon men overgaan tot het benoemen van een Chagam, die uit eigen boezem was voortgekomen, een waardige vrucht van den „Levensboom”. Dit geschiedde door de benoeming van den Rabbijn Isaïc van Juda Palache, wiens plechtige installatie den 12en Augustus 1900 plaats vond.

Bezoek van het Koninklijke Echtpaar aan de Portug. Israëli. Synagoge.
(28 September 1904).

Voor den lateren geschiedschrijver onzer Gemeente zij de taak weggelegd, zijn onverwoestbare energie en buitengewone werkkraft te schetsen.

De andere Rabbijn, Aron Rodrigues Pereira, werd eenige weken vroeger (8 Juli 1900) als Chagam der Portugeesche Gemeente te 's Gravenhage geïnstalleerd. Het was hem niet gegeven, het Jubileum der Synagoge te beleven: hij overleed 20 September 1922. Zijn werken in de verspreiding van kennis en godsdienstzin binnen zijn Gemeente en daarbuiten, zijn

stipte eerlijkheid en zijn vriendelijke omgang met ieder, zullen zijn aandenken zeker lang doen voortleven.

In 1919 werd tot adjunct-Rabbin der Gemeente benoemd Dr. Haim Benjamin Israel Ricardo, die ook aan „Ets Haïm” zijn opleiding heeft genoten.

Ook in de verzorging der zieken kwam (in 1916) een belangrijke verbetering tot stand. Tot 1833 werden de zieken thuis verpleegd en door de goede zorgen van het Genootschap „Bikur Cholim” (opgericht in 1609) van de noodige medicamenten en versterkende middelen voorzien. In genoemd jaar werd het plan opgevat, de zieken in een Inrichting op te nemen, alwaar ook oude *vrouwen* hun laatste levensjaren zorgeloos konden slijten; voor oude *mannen* immers bestond reeds (sedert 1749) een dergelijke Instelling, „Mishénet Zequénim” genaamd. Voor dit doel werd het perceel Rapenburgerstraat hoek Rapenburg aangekocht, op kosten van eenige weldadige Gemeenteleden verbouwd en onder den naam „Meshib Néfesh” (Zielsverkwikking) in 1834 ingewijd. Nadat in 1848 Bikur Cholim was ontbonden, kwam het beheer over het Zieken- en Oude Vrouwenhuis in 1850 bij het dagelijksch bestuur der Gemeente, bijgestaan door een College van Regenten en Regentessen.

In 1886 werd door Mevrouw de Weduwe Eduard Teixeira de Mattos (overl. 1885; stichter der bankiersfirma Gebr. Teixeira de Mattos en bekend weldoener) een som van honderd duizend gulden voor een nieuw Ziekenhuis geschonken. Er werd aan het voormalige Olifantspad (thans Boerhaavestraat) een terrein daarvoor aangewezen, maar door verschillende omstandigheden (zooals de afstand van de toen bebouwde stad, de vochtigheid van den bodem en de nabijheid van het Station) is van den bouw niets gekomen. Later gaven de erven van de schenkster genoemde som aan de Gemeente, opdat de rente daarvan zou kunnen dienen voor doeleinden, waarvoor deze in krachten zou tekort schieten.

Dertig jaar later, in 1916, werd het nieuwe Portugeesch-Israëlietische Ziekenhuis in de Plantage Franschelaan in gebruik genomen, dat geheel naar de eischen der moderne

ziekenverpleging is ingericht. De beproefde leiding van den als chirurg zeer bekenden arts M. Henriques Pimentel heeft aan dit Ziekenhuis een reputatie weten te verschaffen, der Portugeesche Gemeente volkomen waardig.

In 1921 werd het kiesrecht voor den Kerkeraad aan alle contribueerende Gemeenteleden, ook aan vrouwen, toegekend. Tot nu toe waren slechts *zij* kiezers en verkiesbaar, die minstens naar een jaarlijksch inkomen van twee duizend gulden

Portug. Israël. Ziekenhuis.

waren aangeslagen. Ook werden in datzelfde jaar de Openbare Kerkeraadsvergaderingen ingesteld.

Korten tijd na deze hervormingen was de Gemeente genoodzaakt, het oude gedeelte harer begraafplaats te Ouderkerk te doen ophoogen, om daardoor in het nijpend gebrek aan graven te voorzien.

Naast de talrijke vereenigingen en instellingen, aan weldadigheid en menschenliefde gewijd, werd in 1887, in het

voormalig „Café Plantage” in de Muiderstraat, een „Gesticht voor Portugeesch-Israëlietische gehuwde oude lieden” (P. I. G. O. L.) opgericht, waaraan in de Gemeente een groote behoefte bestond. Immers, alleenstaande oude mannen vonden in „Mishénet Zequénim” liefderijke opname; oude vrouwen waren in een afdeeling van het Ziekenhuis opgenomen; voor *gehuwden* echter was geen Inrichting, die zich hun lot aantrok. Het was hard, eerst den dood van één der beide echtgenooten te moeten afwachten, alvorens de overlevende kon worden geholpen. Aan dezen toestand werd door eenige doortastende mannen, van wie hier slechts David van Emanuel Vas Nunes (overl. 1924) moge worden genoemd, een einde gemaakt.

Ook deze laatste periode uit de geschiedenis der Portugeesche Joden in Amsterdam kan, behalve de reeds genoemden, een aantal personen aanwijzen, die op het gebied van wetenschap en kunst ook buiten hun engen kring bekendheid hebben verworven en den naam der Gemeente hebben hoog gehouden.

Om zijn godvruchtigen levenswandel en om zijn groote kennis van de Hebreeuwsche taal en den Bijbel was Emanuel de Beneditty (1808—1900) („Ribi Maantje”) zeer geacht en bemind. Als leeraar aan het Seminarium heeft hij met vrucht vele leerlingen in de schoonheid der Hebreeuwsche taal en de heilige geschriften ingewijd; als volksleeraar heeft hij veel echten godsdienstzin helpen verspreiden, terwijl hij bij vele gelegenheden in gedichten zijn meesterschap in de Hebreeuwsche dichtkunst heeft getoond. Doch vooral zijn medeleven in het lief en leed zijner Gemeenteleden heeft hem een populariteit verschaft, waardoor zijn naam thans nog door ieder met eerbied wordt uitgesproken. Geen afstand was hem te groot, geen trap te hoog, waar het gold een woord van troost tot treurenden te richten.

Als rechtsgeleerden genoten een hoog aanzien Mr. Jac. Lopes de Leaõ Laguna (overl. 1895), die behalve voorzitter van den Kerkeraad en van het Kerkgenootschap, ook lid van den Gemeenteraad en van Gedeputeerde Staten van Noord-

Holland was; Mr. David Lopes de Leão Laguna (overl. 1906), die achtereenvolgens het ambt van Kantonrechter en, van 1889 tot zijn overlijden, dat van Raadsheer in het Gerechtshof te Amsterdam bekleedde; Mr. Abraham Teixeira de Mattos (overl. 1919), aanvankelijk referendaris aan het

„Chazan" Jacob van David Blanes (sedert 1902).

Departement van Justitie te 's Gravenhage, later (1897) Raadsheer in het Gerechtshof te Amsterdam, terwijl de tegenwoordige Parnas Mr. N. de Beneditty Rechter in de Arrondissements-Rechtbank is.

Als medicus was Dr. Isaäc Teixeira de Mattos (1821—1904) een zeer geziene persoonlijkheid. Hij was van 1873—1885 lid

van den Gemeenteraad van Amsterdam, van 1877—1895 lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland en sedert 1884 Inspecteur van het geneeskundig Staatstoezicht in Noord-Holland. Sedert 1898 is aan de Amsterdamsche Universiteit Prof. S. Mendes da Costa, eerst als buitengewoon, thans als gewoon hoogleeraar in de huidziekten verbonden.

Behalve dezen en de reeds genoemde heer M. Henriques Pimentel hebben nog onderscheiden Gemeenteleden, der traditie getrouw, met gelukkig gevolg zich aan de medische Wetenschap gewijd.

De tegenwoordige generatie heeft eenige uitstekende literatoren opgeleverd: Dr. M. B. Mendes da Costa, wiens kennis der Latijnsche en Grieksche talen tot ver over de grenzen van Nederland bekend is, en die zich, door het schrijven van veel gebruikte leerboeken, groote verdienste heeft verworven; Prof. Dr. J. L. Palache, in 1924 benoemd tot Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam; de gebroeders Israel en Emanuel Querido (laatstgenoemde onder het pseudonym Joost Mendes) en de romanschrijver d'Oliveyra.

Verrassend groot is het aantal kunstschilders in een zóó kleine gemeenschap: Baruch Laguna, Jos. Teixeira de Mattos, David Blanes (die ook „Joodsche” stukken hebben geschilderd), D. A. Bueno de Mesquita en Sam. Jessurun de Mesquita hebben voor hun werk hooge onderscheidingen mogen ontvangen. Dr. J. Mendes da Costa is onder de Nederlandsche Joden een zeldzame vertegenwoordiger der beeldhouwkunst. Ook deze kunstenaar liet zich vaak door bijbelsche gegevens en Joodsche tooneeltjes inspireeren. Van hem is ook het wapen der Gemeente boven den ingang der Synagoge in de Muiderstraat.

Niettegenstaande het Portugeesch in Amsterdam tegen het midden der vorige eeuw langzamerhand is verdwenen, hebben zich toch nog overblijfselen daarvan in de liturgie, het ceremonieel en de spreektaal met taaheid weten staande te houden. Slechts de meest bekende willen wij, om ze voor algeheele ondergang of vergetelheid te vrijwaren, de revue laten pas-

seeren. Iedere „Snogeiro” (trouwe Synagoge-bezoeker) kent zijn „gaveta” (zitplaats met berging) en de verschillende ceremoniële eerefuncties, die in de Synagoge voorkomen. Op zijn beurt wil hij gaarne „abrir” (de deuren van den Hechal openen), „acompanhar” (de Wetsrol begeleiden naar de „Theba”) of „subir” (voor de Heilige Schrift geroepen worden), om bij die gelegenheid voor zijn „parentes” (familieleden) „saudes” (zegenwensen) te doen uitspreken, waarbij hij een grootere of kleinere „rol” van „offertes” (lijst van vrijwillige bijdragen) overlegt. Uit de jongere garde worden aangewezen diegenen, die de „faixa” (band) van de Wetsrol mogen losmaken („desenfaixar”) terwijl de „levantador” de Wet aan den volke vertoont.

De „ponteiro” (handwijzer) dient den voorlezer om bij te wijzen, daar hij niet uit zijn geheugen mag voordragen. De jongeling, die de kerkelijke meerderjarigheid (13 jaar) heeft bereikt („subirt”) wordt, wanneer hij voor de Wet wordt geroepen, door twee „padrinhos” (gevaders) gevolgd, gelijk ook degenen die bij de besnijdenis het kind vasthoudt, aldus genoemd wordt. „Rogativas” is het gebed, dat voor een ernstige zieke wordt uitgesproken; de „Cantares” (het zingen van het Hooglied met Spaansche verklarende vertaling) zijn in onbruik geraakt. De „Cargadores” zijn de dragers van een lijk, die vroeger in een soort gilde („Irmandade”) vereenigd waren; de „levadores” zij, die zich beschikbaar stellen om het lijk de voorgeschreven reiniging te geven. Op de begraafplaats worden om de baar van een man „rodeamentos” (omgangen) gemaakt, waarnaar het huisje, waarin dit plaats vindt, genoemd is. Een „meldadura” is een godsdienstoefening bij een „jaartijd”; „aprova” de proefdienst van een candidaat-voorlezer. Het gebed voor het Koninklijke Huis en voor de Overheid wordt nog steeds in het Portugeesch uitgesproken.

Als wenschen en begroetingen zijn in de omgangstaal nog veel in gebruik: „boas festas” (goede feest); „boa semana” (goede week, op Zaterdagavond toegewenst); „boa hora” (gelukkig uur van verlossing voor een vrouw) en „saude perfeita” (geheel herstel voor een zieke).

Het loofhuttenfeest wordt „Cabanos” („Cabane” = loofhut)

genoemd; de kerkelijke belasting „finta”; een meisje met de „sortes” is de gelukkige maagd, die huwelijksgeld van de „Santa Companhia de dottor orphas e Donzellas” heeft getrokken.

Als het ergens gezellig toegaat, spreekt men van een „gal-

„Chazan” Simon van David Duque (sedert 1923).

jofe” boel of „gazaljade”, vooral als men er goed kan „comeeren” (eten). „Gravidade” (deftigheid, waardigheid) is nog steeds een eigenschap van den echten Portugees, die „guapo” (trotsch, fier) op zijn afkomst is. Bij „malanes” (narigheden) komt een „pasmado paniem” (bedrukt gezicht) en ziet de ongelukkige er „choflade” (bedroefd) uit. Een „stoccade” is

een steek onder water, en het veel gebruikte „patjoore” wordt gedekt door het Hollandsche; op z'n elf en dertigst.

Dit zijn de meest bekende resten van de taal, welke sedert de vestiging der Portugeesche Joden in Amsterdam van geslacht tot geslacht is overgebracht, en een hechten band tusschen de leden der Gemeente onderling, en tusschen dezen en buitenlandsche Sephardische Joden heeft gevormd.

Tot nu toe hebben wij voldoende gelegenheid gehad, met lof over het verleden te spreken: er was stof te over, om den ouden tijd ten koste van het heden hemelhoog te verheffen, ja misschien zelfs de verzuchting te slaken: „kwamen die schoone dagen toch maar weer terug!”

Nu is het heel gemakkelijk, bij het lezen van vroegere toestanden, wanneer de tijd zijn sluier over het goede en het kwade heeft geworpen en wij alleen datgene, wat onze ijdelheid streelt, liefst vergroot willen zien, te klagen over den dag van heden en te juichen over dien van gister.

Maar letten wij nauwkeurig zoowel op de schaduw- als op de lichtzijde: laten wij niet steeds spreken over dien goeden ouden tijd met zijn beperkende uitzonderingsbepalingen, waarin onzen voorouders weliswaar het burgerrecht was toegekend, maar hun de rechten, welke de Nederlandsche Staatsburgers genoten, onthouden waren. Laat ons ook dankbaar herinneren de gezonde staatsrechterlijke beginselen, waaronder wij in Nederland het geluk hebben te leven; dat wij onze zelfstandigheid hebben kunnen behouden, dat wil zeggen de ongestoorde vrijheid, om ons binnen de perken van ons gebied en van de openbare orde, vrij te kunnen bewegen en in volkomen autonomie onze eigen belangen te kunnen regelen zonder tusschenkomst van het Staatsgezag. Laat ons dankbaar zijn, dat wij ons eigen *ik* niet hebben behoeven prijs te geven.

Het spreekt van zelf, dat het heroïeke van de strijders van vroeger niet meer te ontwaren is bij het tegenwoordige geslacht, dat immers niet meer behoeft te strijden. Maar de Gemeente als zoodanig neemt nog steeds onder de Joodsche Gemeenschap, zoowel hier als elders, een eereplaats in. Wij mogen echter niet steunen op ons roemrijk verleden; wij

Album-blad, geschilderd door Benj. Prins, ter gelegenheid van het
25-jarig Regeeringsjubileum van H. M., de Koningin.

hebben op onze beurt onze historie te maken. De latere geschiedschrijver zal beoordeelen, of wij daarin geslaagd zijn.

Maar de hoop is gewettigd, dat in den boezem der Gemeente een toekomst van hernieuwde krachtontwikkeling en bloei is verborgen. Evenals de Synagoge, welke door sterke kolommen wordt gesteund en door onwrikbare grondslagen wordt

gedragen, niet zal instorten, al moge ook de tijd hier en daar zijn sporen hebben achtergelaten, zoo zal ook deze Gemeente, indien zij op de drie onverbreekbare zuilen: Wet, Eeredienst en Menschlievendheid zal blijven rusten, onvergankelijk zijn.

De vele instellingen in de Gemeente, welke, behalve de reeds vroeger genoemde, voor de instandhouding daarvan werkzaam zijn, doen haar hoopvol de toekomst te gemoet zien. De reeds meer dan honderd-jarige Gebroederschap „Abodat ha-Kodesj”, waar avond aan avond gelegenheid tot Wetstudie is, de bloeiende vereeniging „Keriat Sepher Tora” en de jongelingsvereeniging „Hagomel Chasadim Laäniim”, welke in de laatste jaren het jeugdwerk ter hand heeft genomen, zijn waardige navolgers der vroegere academies. „Santo Serviço”, dat aan de verhooging van het decorum ter Synagoge zijn krachten wijdt en door koraalgezangen de Synagogale diensten helpt opluisteren, mag zich ook buiten de Gemeente in een welverdiende reputatie verheugen.

Ook op het gebied van armen- en weezenverzorging wordt in de Gemeente nog steeds mooi werk verricht. Hoevelen zijn niet door het „Leenfonds” vooruit geholpen; hoevelen hebben niet hun positie te danken aan de Michael Cohen da Silva-stichting welke op zoo krachtige wijze de opleiding tot ambachten en beroepen mogelijk maakt? Wordt niet nog steeds op onvolprezen wijze voor de weezen gezorgd door de eeuwenoude instellingen „Aby Jetomim” voor jongens (opgericht 1648) en „Mezon Habanot” voor de meisjes (opgericht 1734)? Zoo zouden wij kunnen doorgaan met het opnoemen eener groote lijst van instellingen, welke de verbreiding der drie oeroude Joodsche idealen: Wetstudie, Eeredienst en Menschlievendheid in haar vaandel hebben geschreven.

En als daar aanstonds de leden der Gemeente van hun vreugde over het jubileum der Synagoge zullen hebben doen blijken, als hun geschenk, de gerestaureerde Raadszaal, daarvan getuigenis zal hebben afgelegd; als ook de vrouwen, gelijk in Mozes' dagen, haar met eigen handen vervaardigde geschenken zullen hebben aangeboden, moge dan de dag van 31 Juli 1925 in het geschiedboek der Gemeente worden opgeteekend als een dag, waarop de zachte banden van vriend-

schap en eendracht onder haar leden nauwer werden toegehaald, en waarop zij, van hoe verschillende richting ook, één was in broederlijken zin, in liefde voor de Gemeente, in aanhankelijkheid aan het Vaderland!

LITERATUUR.

Jeronimo de Vries, Levensbeschrijving van Jacob Mendes de Leon. In „Vaderlandsche Letteroefeningen”, 1843.

D. Henriques de Castro Dz., Een en ander over glasgravure. Amsterdam, 1883. (Overdruk uit „Oud Holland”)

A. M. Chumaceiro, Leerrede . . . na de verbouwing van de Synagoge der Nederl. Portug. Israëli. Gemeente te Amsterdam. Amsterdam, 1855.

Nieuw-Israëlietisch Weekblad, Feestblad behorende bij Nummer 4 van den 11en jaargang, 13 Augustus 1875 en nummer 5, 20 Augustus 1875.

Mr. J. L. de Leão Laguna, Feestrede ter gelegenheid van de herdenking van het 200-jarig bestaan der Synagoge van de Portugeesch-Israëlietische Gemeente te Amsterdam. 's Gravenhage, 1875.

H. C. Rogge, De begraafplaats der Portugeesche Israëlieten te Ouderkerk aan den Amstel. In „Eigen Haard” 1888, Nr. 23 p. 280—284.

J. S. da Silva Rosa, Dr. Samuel Sarphati (1813—1866). Een Karakterschets. In „de Vrijdagavond” I Nr. 14.

J. S. da Silva Rosa, Dr. Sarphati en het Joodsch bijzondere onderwijs. Ibid. Nr. 8.

J. S. da Silva Rosa, David Montezinos, de Stichter der „Livraria D. Montezinos”. In Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland, Nr. 46 en 47 1914 en in „Het Boek”, Februari 1917.

W. Davids, Bijdrage tot de studie van het Spaansch en Portugeesch in Nederland naar aanleiding van de overblijfselen dier talen in de taal der Portugeesche Israëlieten te Amsterdam. In „Handelingen van het zesde Nederlandsche Philologencongres” 1910.

J. L. Voorzanger en J. E. Polak Jzn, Het Joodsch in Nederland. Amsterdam, 1915, p. 52—56.

LIJST VAN ILLUSTRATIES.

Portug.-Joodsche Geslachtswapens	3
Simcha Belmonte	7
Hugo de Groot's „Remonstrantie”	9
Gebouw „Herschepping” (Voormalige Synagoge)	15
Titelbladen v. Morteyra's „Providencia”	20, 21
Voorm. Zieken- en Oude Vrouwenhuis	23
Gedenkpenning 300-jarig bestaan „Santa Companhia de dotar Orphas e Donzellas”	25
Wapen der Gemeente	27
Wapen van „Ets Haim”	30
Dr. Efraim Bueno	38
Dr. Abr. Zacuto (Lusitano)	40
Wapen der 2e Gemeente	42
Menasse ben Israel	52
Isaïc Aboab da Fonseca	54
Handteekening v. Uriel da Costa	57
Baruch de Spinoza	60
Titelblad van Orobio de Castro's „Epistola Invectiva”	61
Dr. Is. Orobio de Castro, teek. v. Groenwolt	64
Protocolleboek der Port. Gem. in Recief.	72
De Jooden Savana in Suriname	79
Huldigingsschrijven aan Sabbathai Tsebi	86
Inwijding der Synagoge in 1675	90
Canapé met gobelin	97
Blad uit de Gazeta de Amsterdam	99
Jacob Gadelle	102
Dan. Levi de Barrios	106
Sam. de Leaõ Benavente	108
Salomo Salem	108
Jacob Sasportas	108
Jacob Juda Leon (Templo)	108
Salomo Aylion	111
Huis der de Pinto's	116

Gedenkpenning 200-jarig bestaan der Gemeente	127
Gedenkpenning — Inwijding der „Livraria-D. Montezinos” .	127
Dr. Imm. Capadoce	131
Dan. Cohen D'Azevedo	133
Dr. Sam. Sarphati	146
Interieur der Synagoge	150
A. Rodrigues Pereira	153
David Montezinos	154
Bibliotheek van „Ets Haim”	156
Restauratie-werk te Ouderkerk	158
Bezoek Kon. Echtpaar, 1904	160
Portug. Israël. Ziekenhuis	162
„Chazan” Jacob v. David Blanès	164
„Chazan” Simon v. David Duque	164
Albumblad d. Benj. Prins	169

PERSONEN-REGISTER!

De namen welke met Romeinsche cijfers aangegeven zijn, komen in de inleiding voor.

<p>Abarbanel, Efr. Samuel 46.
 — —, Jonas 39.
 — —, Jos. 41, 66.
 Abas, Sam. b. Isaäc 68.
 Abaz, Sal. 46.
 Abenatar, David 26.
 — —, Mello. Zie Mello.
 Abendana, David 2, 6.
 — —, Isaäc 66, 67.
 — —, Jacob 67, 112,
 — —, Manuel 2.
 — —, Sara 2.
 — —, de Britto, Isaäc 118, 125, 127.
 — —, de Bitto, Jacob 55.
 Abeniacar, Joseph 46.
 Aboab, Abraham 46, 82.
 — —, Daniel Semah 41.
 — —, Elia 30.
 — —, Isaäc Semah 41.
 — —, Matitia 46.
 — —, de Fonseca, Isaäc 16, 37,
 39, 46, 53, 67, 68, 69, 74 v.v., 88,
 89—90, 95, 101—109, 110.
 — —, Osorio, Jacob 89.
 Abudiente, Mozes 126.
 Adler, Cyrus 93.
 — —, Elkan N. XVI, 93.
 Aguilar, Jacob de 76.
 — —, Mozes Raph. de 66—67, 69,
 74 v.v., 88, 89, 101, 104, 128.
 Almeyda, B. de 102.</p> | <p>Almeyda, d' (kapitein) 123.
 Alting, H. 98.
 Aminadab 8.
 Antunes, Aron b. Sal. 31.
 Aroyo, Mozes ben 8; 48.
 Athias, Abraham b. Raph. Chizk 30.
 — —, Em. 30.
 — —, Isaäc 74.
 — —, Israel 118.
 — —, Jozef ben Abraham 30, 66,
 103.
 — —, Samuel 47.
 Aylion, Salomo 111, 118.
 Azevedo, Abr. de 74.
 — —, David Salom de 89, 100.
 — —, Henrico d' 100.
 — —, Jozef de 95
 — —, Louis d' 100.
 — —, David Cohen d' 125.
 — —, Dan. Cohen d' 133, 136, 141,
 159.
 Baerle, C. van 36.
 Barbosa, Rufi Gomes 33—44.
 Barocus, Jacob 103.
 Barrios, D. L. de 1, 6, 41, 43, 69,
 105 v.v., 117, 119.
 — —, Rebecca 107.
 — —, Simon 107.
 Baruch, Abr. 46.
 Barzilay, Jacob 47.</p> |
|---|---|

- Bass, Shabbatai 27.
 Bassan, Jacob 128.
 Bebri, Juda 100.
 Belinfante 145.
 —, Abraham Cohen 151.
 —, Is. Cohen 126.
 —, J. Cohen 145.
 —, Mozes Cohen, 130—134, 145.
 Belmonte, David 33.
 —, Jacob de Abr. 100.
 —, Jacob Israel 6, 7, 24, 25.
 —, Don Manuel de 66, 70, 100, 102, 103.
 —, Mozes 7.
 —, Simcha 7.
 —, Zie Ximenes Belmonte.
 Benavente, David Baruch 105.
 —, Sam. de Leão 105, 108.
 Beneditty, Em. de 163.
 —, Mr. N. de 165.
 Benveniste, Emanuel 29—30.
 Biema, N. H. van 155.
 Blanes, David, 165.
 Bleau, Joh. 68.
 Bonaevivis, Zie Bueno, Dr. Aron 39.
 Bouman, Elias 91.
 Brandon, Is. Oëb 152.
 Breen, Joh. C. 138.
 Bruinvis, C. W. 43.
 Bueno, Abraham 39.
 —, Aron Bueno 39.
 —, Efraim 29, 39, 68.
 —, Jacob 39.
 —, Jos. Moreno 39.
 —, Dr. Jozef 39.
 —, Salomon 39.
 —, Bibas 47.
 —, Bibas, Dr. Abraham 40.
 —, de Mesquita, D. A. 165.
 —, de Mesquita, Dav. 100.
 —, de Mesquita, Jacob 144.
 Burger, Jr., C. P. 119.
 Buxtorf, Joh. 67.
 Capadoce, Immanuel 130, 132, 136, 143.
 Cardozo, Jacob Uziël 6.
 —, Lopes 142, 152.
 —, Manuel 101.
 Cardozo de Bethencourt 43, 120.
 Casseres, Mos. de 6.
 —, Samuel 60.
 Castro, de (wapen der familie) 3.
 —, Mordechai de 101.
 —, Tartaz, Dav. b. Abr. de 30—31, 65, 67, 68, 95, 98, 105.
 Cattela, Zie Spinossa Cattela.
 Chabillo, Jozua 6, 7.
 Chagis, Mozes b. Jacob 112.
 Chajun, Nechemja Chia 112.
 Chassé, baron 143.
 Chaves, Jacob de 126.
 —, Mozes de 102.
 —, Mozes de 126.
 Christiaan IV van Denemarken 12.
 Coccejus, J. 98.
 Cohen, Aaron 46.
 —, Abr. 77.
 —, Joseph 46.
 —, Juda 100.
 —, Mozes 73.
 —, M. H. 44.
 Cordova, Jacob Chajim b. Mos. Raph. 31.
 Cordovero, Juda 33.
 —, Salomon 33.
 Coronel, Jacob 24.
 Correa, Isabella 70.
 Costa, Abraham da 55.
 —, Aron da 55.
 —, Bento da 55.
 —, Francisco Gomez da 25.
 —, Isaïc da 119.
 —, I. da 143.

- Costa, Josef da 55, 75, 81.
 —, Mordechai da 55.
 —, Sara da 55.
 —, Uriël da 40, 55 v.v., 67, 75.
 —, Athias, Is. da 130.
 Coutinho, Mozes Mendes 31.
 —, S. M. 145.
 Crasto, Zie Vaez de.
 —, Michiel de 12.
 Curiël (familie) 32.
 —, Is. 121.
 —, Mozes 91, 95, 100, 102, 121.
 —, Natan 121.
- Davids, W. 172.
 Dias, Abr. Israel 74.
 —, Daniel 74.
 —, Mozes ben Israel 31.
 —, Brandon, Benj. 82.
 —, Brandon, Natan 144.
 Dokkum, J. D. C. van 119.
 Drago, Jozef 74.
 —, Manuel Fernandez 73.
 Duarte, Constancia Levi 96.
 —, Jacob (Diego) 102.
 —, (de Paz) 32.
- Empereur, Constantijn I' 49.
 Ende, Franciscus van den 59.
 Enriquez, Isabella 70.
 —, Gomes. Zie Gomes.
 Ergas, David 47.
 Espinoza, Abraham 58.
 —, Abraham Jessurun 95.
 —, Baruch, Zie Spinoza.
 —, Isaac 27.
 —, Michael d' 26, 58.
- Farazao, Samuel 75.
 Farrar, Abraham 8, 15, 37.
 —, Abr. (de jongere) 37, 39.
 —, Abr. 47.
- Farrar, David 8, 24, 39.
 Ferdinand van Arragon, XII.
 Ferrares, Jacob van Jacob 142.
 —, Jacob de Eliezer 141.
 Ferrera, David de 82.
 Ferro, David 144.
 —, Mozes 144.
 Fod, Netanel 31.
 Fonseca, David da 29.
 —, Esteban de Ares 73.
 Franco, Abraham 12.
 —, Isaïc 12.
 —, Jacob 46.
 —, Medeyros Ishac 6, 8, 14, 19, 22.
 —, Mendez, Abraham (Melchior) 84.
 —, Mendez, David 126 v.v., 157.
 —, Mendez, Mordechai 55.
 —, Serrano Jozef 104.
 Frederik Héndrik, Stadhouder 96.
 Freudenthal, J. 92.
 Frois, Abraham 41.
 Fundam, Abraham 83.
- Gabay, Abraham 6, 26.
 Gadella, Jacob 102, 103.
 —, Leonor 103.
 Gallego, Jozef Salom 8, 26.
 Gaon, Ishac 6.
 Gebhardt, Carl 43, 92, 93.
 Ghazoti, Natan 87.
 Godines, Benj. Senior 102.
 Gomes, Antonio Enriquez 35.
 —, Paulo 39.
 —, da Costa, Francisco 25.
 Graetz H. XVI, 43, 93, 138.
 Groot, Hugo de 10, 36.
 Grotius, zie Groot.
- Habillo, Jozua 6, 7.

- Hâro, David de 66.
 Hartog, J. 138.
 Henriques, Zie Veiga Henriques, da.
 —, Coelho, Dan. 144.
 —, David Cohen, 24.
 —, de Castro, Daniel 144.
 —, de Castro, David 43, 53, 92 157 v.v., 171.
 —, de Castro, David 83.
 —, de Castro, Isaac 83.
 —, de Castro, Mozes 83.
 —, de Castro (familie) 102.
 —, Coutinho 89.
 —, Pimentel, M. 94.
 —, Pimentel, M. 162, 165.
 —, Pimentel (wapen der familie).
 Herrera, Alonso (Abr.) de 37.
 Hillesum, J. M. 43, 92, 157.
 Homem, Gaspar Lopez 1.
 —, Manuel Lopez 2.
 Hooghe, Romeyn de, 157.
 Hulsius, Ant. 67.
 Hurwitz, Shabbatai Shefte 27.

 Isabella v. Castilië XII.
 Israel, David 33.
 Italia, Salom 68.
 Italie, H. 43, 138.

 Jacob Barsimon 80.
 Jehuda Daniël 68.
 Jessurun, David 34.
 —, Rohiël 26, 34, 66.
 —, Sam. b. Abr. 41.
 —, de Mesquita, Sam. 165.
 Johan Maurits van Nassau 74 v.v.
 Jozef ben Moel 29, 31.

 Karel V, XII, XIV.
 Kayserling, M. XVI, 92, 119.

 Koenen, H. J. XVI, 43, 94, 119, 138.
 Koerten, Joanna 119.

 Lagarto, Jacob 76.
 Laguna, Baruch. 165.
 Lara, David b. Is. Cohen de 36.
 Leemans, Benj. 132.
 Lemon, H. de H. de 132.
 Lemos, Maximiliano 44.
 Leon, Francisco Vaez de 33.
 —, (Templo) Jacob Juda 26, 41, 68, 108.
 Leaô Laguna, David, 164.
 —, Jac. Lopes de 149, 151, 164, 171.
 Leusden, Joh. 98.
 Levi, Asser 81.
 —, Natan Benjamin 87.
 Levisson, A. S. 44.
 Limborch, Philippus van 63, 93.
 Lipman, Mr. 143.
 Lobatto, Diego Gomes (Abr. Cohen) 34.
 Lodewijk Napoleon, 130 vv.
 Loen, A. van 152.
 Lopes Elou, 78, 95.
 —, Rosa, Dr. Simon 8, 15.
 Lopez, Michael 102.
 —, Miguel 1.
 Lucena, Abr. de 82.
 Lucii d'Azevedo, J. XVI, 93.
 Luna, Jozua de 48.
 Luzzatto, Mozes Chaim 126.

 Machabeu, Juda 102.
 Machado, Mozes 101.
 Machorro, Abr. 102.
 —, David Leon 33.
 —, Eliau 76.
 Mar, de la (familie) 143.
 Marco Vita, Jacob 142.

- Maurits, Prins 6, 39.
 Medeyros, Ishac Franco 6, 8, 14, 21, 22.
 Meinsma, K. O. 92.
 Meldola, David Raphaël 110.
 Mello, David Abenatar 35, 42.
 Menasse ben Israel 8, 14, 29, 31, 36, 41, 46, 48, 49 v.v., 55, 60, 68, 76, 78, 109, 128, 157.
 Mendes, Belchior 12.
 —, Emanuel Levi 96.
 —, Francisco 12.
 —, Joost 165.
 Mendelssohn, Moses 53, 126.
 Mendes Chumaceiro, Aron 142, 171.
 —, Jacob v. Aron 145, 160.
 —, Jozef 152.
 Mendes da Costa, J. 165.
 —, M. 151.
 —, M. B. 165.
 —, Mos. Raph. 136.
 —, S. 165.
 Mendes de Leon, Abigail 144.
 —, Abraham 143.
 —, Jacob 143, 144.
 Mendes dos Remédios, XVI, 44, 92, 120.
 Mendes (Serrano) Didacus 41.
 Mendes de Solla, Samuel 78.
 —, Raph. Hm. 142.
 Mendez, Jacob Israel 41.
 —, Jozef 37.
 Menendez Pelayo 44.
 Mercado, Abraham de 74.
 —, Mozes Israel de 36.
 —, Samuel Israel de 40.
 Meyer, Jonas Daniël 132.
 —, W. 138.
 Meza, Jacob de 102.
 —, Sal. de Is. de 82, 104.
 Mocatto, Isaác 31.
 Molgo, D. 145.
 Montalto, Elias 34, 48.
 —, Mozes 48.
 Montezinos, D. R. 138, 153 v.v.
 Morenu, Jacob 40.
 Moresco, Mozes 130.
 Morteyra, Saul Levi 8, 24, 25, 26, 36, 46, 68, 109.
 Musaphia, Benjamin 41, 65, 86, 88, 89.
 —, Reina 145.
 Muscato, Isaác 25.
 Naar, Isaác 41, 68, 88.
 Nassy, David 77.
 —, Isaác 77.
 —, Samuel 77.
 Navarro, Jacob 74.
 Nehemie, Michael 12.
 Neti, David 37.
 Netto, Zie Nieto.
 Nicholas, Edward 51.
 Nieto, -Isaác 77, 95.
 Nunes, Alvarez Franco 73.
 —, Jozef Israel 91.
 Nunes Carvalho, David 102.
 Nunes da Costa, Alex 101.
 —, Geronimo 91, 100.
 Nunes Henriques, Benjamin 115.
 —, Rachel 114.
 Nuñez, Isaác 66.
 —, Maria 1, 2.
 Oëb Abendana, Em. de Raph. 142.
 Oliver y Fullana, Nicolas de 68, 70.
 Oliveyra, Salomo d' 95, 101, 102, 110.
 —, d' 165.
 Oppenheim, Samuel, 93.
 Orobio de Castro, Isaác 41, 61, 62, 63—64, 66, 67, 69, 128.
 —, Mozes 66.

- Osorio, Baruch 6, 24, 33.
 —, Miguel 101.
 Ozorio, David 47, 84.

 Palache, I. v. J. 152, 153, 160.
 —, Jozef 6, 7.
 —, J. L. 165.
 —, Samuel 5, 6, 7.
 Paraira, M. C. 44, 155.
 —, Sal. de Abr. Cohen 142.
 Pardo, David 16, 24, 42, 46, 78.
 —, Josiau 78.
 —, Jozef 8, 16, 24.
 Pauw, Reinier 10.
 Paz, Jacob de 41, 66.
 Pedro V, Dom 97.
 Peixotte, Diego 73.
 Penso (Felix), Is. 69.
 —, (da la Vega) Jos. 69—70, 103.
 Peregrino, Abr. 46.
 Pereira, Abraham (Israel) 31, 39, 67, 88.
 —, Isaac 31.
 —, Jacob Israel 89.
 —, Thomaz Rodriguez 67.
 —, Zie Rodrigues Pereira en Ximenes Pereira.
 Pereyra, Antonio Lopez 2.
 —, David Abendana 6, 7.
 —, Francisco Nunez 2, 7.
 —, Justa (Abigail) 2.
 —, Manuel Lopez 1.
 —, Mozes 95.
 Perles, J. 92.
 Pharaz, Zie Farar.
 Philips II, XIII, XV, 71.
 Pimentel, Abr. Cohen 67.
 —, Zie Henriques Pimentel.
 Pina, Abigail de 105.
 —, Isaac del 31.
 —, Mozes del 31.

 Pina, Salomon del 31.
 —, Paulo de 26, 34.
 Pinto, Aaron de 121.
 —, A. de 141.
 —, Abigail de 121.
 —, Daniel de 95.
 —, David de 114, 121.
 —, David de Isaac 91.
 —, Imanuel de 91.
 —, Isaac de 89.
 —, Isaac de David 114 v.v., 120, 122.
 —, Mordechai v. Aaron 122.
 Piza, Juda 128.
 —, Mozes 128.
 Polak, Gabriel 155, 157.
 —, Jzn. J. E. 172.
 Porges, N. 92.
 Prado, Juan (Daniël) 63, 64.
 Prins, Benj. 169.
 —, Izak 138.

 Querido, Abraham 33.
 —, Aron 33.
 —, David 6.
 —, Emanuel 165.
 —, Israel 165.

 Rembrandt 38, 39.
 Reynoso, Abr. (Michael) 41.
 Ribeiro dos Santos, Antonio 93.
 Ricardo, Hm. Benj. Israel 161.
 Rocamora, Is. 65.
 —, Sal. 66.
 Roco, S. J. 151.
 Rodrigues, Jozua Jessurun 47.
 —, Mayor 1.
 Rodrigues Mendes, Sam. 126.
 Rodrigues Pereira, Aron 152, 160.
 Roest, Meier 155.
 Rogge, H. C. 171.
 Rosa, Simon Lopes 8, 15.

- Rosales, 41.
 Ruysdael, Jacob van 157.
 Sabbatai Tsebi, 86 v.v., 110, 111.
 Salem, Sal. 108, 125.
 Salom, Abraham 47.
 —, Jozef 8, 26.
 Salvador, M., 136.
 —, familie 143.
 Samuel b. Israel 29, 51.
 Santcroos, Aaron 102.
 —, Is. 105.
 Sarphati, Abraham 29.
 —, Emanuel 145.
 —, Jozua 6, 7.
 —, Samuel 144, 145 v.v.
 Sarphati de Pina, Benj. 74.
 —, Dd. 66, 69, 95.
 Sasportas, Aron 109.
 —, Isaac 100.
 —, Jacob 51, 53, 89, 100, 101, 108 v.v.
 —, Jacob 129.
 —, familie 143.
 Saruco, Haim 82.
 —, Is. 82, 95.
 Sautijn Kluit, W. P. 120.
 Scaliger 98.
 Seeligmann, S. 43, 44, 92, 98, 138.
 Semah Aboab, Zie Aboab.
 Semah Arias, Jos. 105.
 Serra, Samuel 41.
 Senior, Jos. van Dd. 20.
 Senior Teixeira, Zie Teixeira.
 Sequeira, Jac. 151, 155, 156.
 Shiprut de Gabay, Jos. 126.
 Silva, Michael Cohen da 170.
 —, Mozes da 82.
 —, Samuel da 40, 56.
 Silva Rosa, J. S. da 44, 92, 94, 119, 120, 138, 171.
 Soeyro, Efraim 76.
 Sombart, Werner 93.
 Sossa, Isaac Cohen de 105.
 —, Rachel Cohen de 105.
 —, Abr. Gomes de 40.
 Souza, Sam. Abr. 6.
 Spinossa Cattela Dd. 155.
 Spinoza, Baruch 27, 58 v.v., 68, 85, 86, 87.
 —, Rebecca 60.
 Steinschneider, M. 44.
 Stuyvesant, Peter 80.
 Suasso, A. Lopes 151.
 —, Emanuel Lopes 115.
 —, Francisco Lopes 101.
 —, Isaac (Antonio) Lopes 101.
 —, familie Lopes 143.
 Suasso da Fonseca 3.
 Tal, T. 120.
 Tardiola, Sam. 16.
 Tartaz, Zie Castro Tartaz.
 Teixeira Jr., Is. 132.
 —, Manuel (Is. Senior) 109, 110.
 Teixeira d'Andrade, Is. 155.
 Teixeira de Mattos, Abr. 164.
 —, Abr. de Dd. 136.
 —, Wed. Eduard 161.
 —, I. J. 136.
 —, Isaac 149, 165.
 —, Jacob de Is. 132.
 —, Jos. 165.
 —, familie 143.
 Templo, Zie Leon.
 Tex, C. J. A. den 151.
 Tirado, Jacob 5, 6, 7.
 —, Rachel 7.
 Toledano, Daniël 109.
 —, Haim 100.
 —, Jozef 100.
 —, Mozes 100.
 —, Rachel 109.

- Torres, David 100.
 Touro, Abr. de Juda 95.
 — —, Juda 34.
 Tsebi Hirsch Ashkenazi 112.
 Ullmann, S. XVI, 43.
 Uri b. Aron ha-Levi, 43.
 Uri ha-Levi, 2.
 — —, Aron 4, 5, 7, 8.
 — —, Mozes 2, 4, 5, 6.
 Uziel, Isaac 14, 16, 49, 54.
 — —, Cardozo, Jacob 6.
 — —, Cardozo, Jacob 102.
 Vaez, Debora 105.
 Vaez de Crasto Francisco 34.
 Vaez Henriques, Antonio 73.
 Vaez de Leon, Francisco 33.
 Valle, D. del 47.
 Valverde, Jacob 74.
 Vas Nunes, Dav. Em. 163.
 Vaz, Samuel 89.
 — —, Simcha 7.
 Vaz Dias, Eleazar Aron 152.
 Vega, Juda 14.
 — —, de la, Zie Penso.
 Veiga, Abr. da 89.
 Veiga Henriques, Rachel da 126.
 Velozinos, Jozua 75.
 Velozino(s), Isaac 65, 95.
 — —, Jacob de Andrade 41, 65, 76.
 Verhaer, Lamberto 33.
 Vieyra, Antonio 70.
 Vita, de 145.
 Vita Israel, Jacob 126.
 — —, J. 145, 155.
 — —, Marco, Zie Marco Vita.
 Voltaire, F. M. A. 117.
 Voorzanger, J. L. 172.
 Vorstius 36.
 Vossius, Dionysius 36.
 Vries, Jeronimo de 171.
 Wagenaar, Hijman 155.
 Wätjen, Herman 93.
 Wertheim, A. C. 148.
 Wilhelmina, Koningin 159.
 Willem I (Koning) 135 v.v., 139 v.v.
 Willem I, Prins, XV.
 Willem III, Stadhouder, 97, 113.
 Willem IV, Stadhouder 114 v.v.
 Willem V, 121 v.v.
 Willink, Daniël 157.
 Wolf, Lucien 92.
 Wolff, M. XVI.
 Wijlér, J. S. 120.
 Ximenes, Isaac Levi 55, 95.
 — —, Belmonte, Franciscus baron de 100.
 — —, Belmonte, Em. 100.
 — —, Pereira, David 126.
 Zacuto (Lusitano) Abraham 41.
 — —, Mozes b. Mordechai 68.
 Zogache, Abr. 95.
 Zuares, Augustinus 41.
 Zwarts, Jac. 94.

